

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

TEMANUMMER:

Grunnlovsjubileet 1814-2014

- Valget av Peder Valentin Rosenkilde som Stavanger kjøpstads representant til riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814
- «Unionspartiet»: Mindretall på Eidsvoll, flertall i Sørvest-Norge?
- Arnt Møglestue – Stavangers første stortingsrepresentant
- Stavanger under andre verdenskrig – i kamp for grunnlovsrettighetene
- Grunnlovsjubileet i 2114?

NR 1-2 2014 – ÅRGANG 24

INNHOOLD

Leder	3
<i>Av Harald Sig. Pedersen</i>	
Gratulerer!	
<i>Av Magnhild Meltveit Kleppa</i>	5
Valget av Peder Valentin Rosenkilde som Stavanger kjøpstads representant til riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814	7
<i>Av Hans Eyvind Næss</i>	
«Unionspartiet»: Mindretall på Eidsvoll, flertall i Sørvest-Norge?	31
<i>Av Arne Solli</i>	
Arnt Møglestue – Stavangers første stortingsrepresentant	47
<i>Av Harald Hamre</i>	
Stavanger under andre verdenskrig – i kamp for grunnlovs- rettighetene	59
<i>Av Anders Haaland</i>	
Grunnlovsjubileet i 2114?	85
<i>Av Hallgeir H. Langeland</i>	
Toget går! – 17. mai i Stavanger	94

HARALD HAMRE, f. 1952, seniorforsker ved Museum Stavanger. Arbeider med maritim historie og byhistorie. Har blant annet skrevet ett bind av Egersund bys historie og vært redaktør for firebindsverket om Stavanger bys historie.

ANDERS HAALAND, f. 1946, seniorforsker ved Museum Vest, Bergen. Haaland har arbeidet mye med nærings- og byhistorie på Vestlandet. Forfatter av bl.a. bind 3 av Stavanger bys historie (2012) og av En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815–1940 (1999).

HALLGEIR H. LANGELAND, f. 1955, på Tau i Strand kommune, adjunkt med 15 års fartstid i grunnskolen bla som undervisningsinspektør og rådgiver. 16 år på Stortinget for Rogaland, og SVs representant i Kontroll- og konstitusjonskomiteen 2009-2013.

HANS EYVIND NÆSS, født 1943, dr.philos, fhv. statsarkivar i Stavanger, nå seniorrådgiver hos Riksarkivaren, faglitterær produksjon innenfor retts- og kulturhistorie.

ARNE SOLLI, f. 1962, er førsteamanuensis i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitetet i Bergen. Solli har historisk demografi og byhistorie som fagområde og er sammen med Geir Atle Ermland forfatter av bind 1 i Stavanger bys historie, Bispeby og borgarby: frå opphavet til 1815 (2012).

Kjære medlem

Dette dobbeltnummeret av Stavangeren er i sin helhet viet grunnlovsjubiléet. Artikkene er sett med stavangerske øyne og favner over hele 200-års perioden. Men vi kan ikke markere dette jubiléet uten å ha med noen ord om 17. mai og 17. mai-feiringen, en av våre stolteste tradisjoner. Det var den 17. mai 1814 Riksforsamlingen la siste hånd på utformingen av landets grunnlov, men den ble først signert og beseglet den 18. mai.

I de første årene etter 1814 var det ikke nevneverdig feiring av 17. mai. Den aller første markeringen skjedde antakelig i Trondhjem i 1815, uten at det førte til noen umiddelbar utbredelse. Stortinget feiret dagen første gang i 1827, til kong Carl Johans store misnøye. Men det brydde man seg ikke særlig om.

De første opplysninger om 17. mai-feiring i Stavanger finner vi i byens første avis, Stavanger Adresseavis, i 1838. Feiringen kom visstnok i stand etter direkte medvirkning av Henrik Wergeland. Et feststemt publikum samlet seg på ekserserplassen på Eiganes, og etter diverse festskåler og taler marsjerte man bak musikken til torvet «hvor man efter at have udbragt et Hurra adskiltes i den mest tilfredse og glade Sindsstemning for denne herlige Dag og dens skjønne Festligholdelse, hvori en her nok sjelden seet Menneskemasse af Unge og Gamle, Høie og Lave, Rige og Fattige deeltage med den mest tilfredsstillende Orden og Anstand». Feiringen utover kvelden foregikk uten «Skrigen eller anden Uorden».

Etter hvert kom 17. mai-togene i gang, til og begynne med var det bare borgertoget. Eldre og yngre fra alle samfunnsklasser deltok. Toget ble overdrysset av blomster fra damer som sto i vinduene langs ruten, for det var bare menn som gikk i toget.

Jørgine Amalie Johannesen beskriver 17. mai slik:

«17de mai forløp noksaa stilfærdig i 60-aarene. Et tog af byens borgere i sin søndagspuds, med flosshatter og hansker som til begravelse, drog gjenom byens gader og gjorde holdt på torvet, hvor der blev holdt en tale for dagen. Barnetog var den gang ikke opfundet, men smaagutterne fornøiede sig med at smelde af knaldperler og raabe hurra.

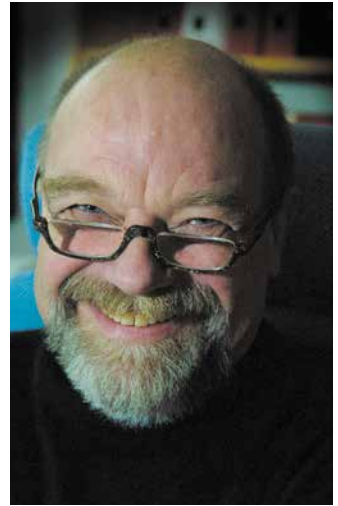

FOTO: ANDERS MINGE

Det havde været skik og brug at benytte de gamle kanoner paa Skandsen til salutskydning 17de mai; men i aarenes løb var kanonerne blevet svært medtagne af tidens tand, og der var altid en viss nervøs spænding blant publikum og en synbar uro over brandmajoren og hans folk, naar saluten skulde afgives. Naar saa kanonerne var ladet, og brandmajoren havde udtalt sit «Fyr!» - satte alle på sprang, majoren i spidsen i sin langskjødede kjole, grøn med røde opslag, og fjærprydede snuthat, og alle søgte de dækning bag en liden murbygning, som brugtes som ammunitions hus, og som havde staaet der siden krigens tid. Gik skuddet af uden vanskelighed, kom turen til næste kanon, og den samme scene gjentog sig, indtil alle var affyret. Men til slut holdt man det for rent ud livsfarligt at affyre de gamle kanoner, og saa tog man sin tilflugt til brandkanonerne paa Valberget.»

Halvor Storm forteller at: «Kl 7 skulle jo de gamle brannkanoner på Valberget skyte dagen inn, og det var så spennende å se om det gikk mange vinduer i knas når de dundret løs. Seinere ble de flyttet til Bjergsted, hvor de ikke kunne knuse mange ruter».

Det første barnetoget gikk i Oslo i 1870. I Stavanger kom det første i begynnelsen av 1880-årene, som i Oslo var det bare gutter som fikk gå.

1920- og 30-årene var preget av store politiske motsetninger mellom de borgerlige og arbeiderklassen. De borgerlige understrekte med styrke det nasjonale i politikken. For arbeiderklassen sto internasjonalt fellesskap i sentrum. Denne sterke konfliktsituasjonen preget også 17. mai-feiringen, og arbeiderne ble oppfordret til ikke å delta i borgerskapets feiring. «Boikott de borgerlige arrangementer» lød parolen.

Stadsfysikus Eyvin Dahl var en politisk personlighet i Stavanger. «Arbeiderklassebarn har ingenting å gjøre i barnetog på 17. mai, de skal gå i tog på 1. mai» erklærte han i 1932. I arbeiderpressen ble 1. mai (første tog i Stavanger i 1893) og 17. mai ofte satt opp mot hverandre. «1. Mai» var full av harselas over 17. mai-feiringen, som omtaltes som borgerskapets store, årlige karnevalsdag. Avisen mente at dagen hadde mistet både mål og mening, og ble preget av fyll og spetakkel i gatene. I 1931 angrep avisa 17. mai-komiteén som leverte en regning på kr 800 for arbeidet de hadde utført. På regningen var det oppført «kr 160 kroner til polvarer og 100 kroner til sigarer. Typisk for den borgerlige dekadansen».

Under og etter andre verdenskrig ble 17. mai et nasjonalt ikon. Motsetningene som preget feiringen i 1920- og 1930-årene ble avløst av fellesskapsfølelsen, som kjennetegner 17. mai den dag i dag.

Harald Sig. Pedersen

Kilder: Jørgine Amalie Johannesen «Fra Stavanger i 60-aarene», M.Norland «Stavanger og Stavangerne i de hvite seils tid», «Stavanger 1814-1914», artikler i Stavangeren av Halvor Storm og Hans Jakob Andreassen samt foreningens årringer.

Gratulerer!

Det er meg en stor glede å hilse Byhistorisk forening som trykker et eget jubileumsnummer viet 200-årsmarkeringen for grunnlovsjubileet i 1814.

Det er en stor begivenhet når en nasjon kan feire 200 år for grunnloven sin. Riktignok har de fleste land en grunnlov. Men langt fra alle nasjoner har en grunnlov som ivaretar menneskerettigheter og folkestyre, frihet og likhet for rikets innbyggere, slik vi har det i Norge.

Den norske grunnloven ble skapt i et politisk klima preget av krig og internasjonale spenninger. Det var ikke gitt i 1813 at Norge det neste året skulle fremstå som en selvstendig nasjon i form av et konstitusjonelt monarki. Det var like lite mulig å spå at representanter for det norske folk skulle makte å utforme en grunnlov som skulle være så demokratisk at innholdet ville stå seg mot tidens tann på en slik måte at den fremdeles er et bolverk mot all ulikhet, ufrihet og ekstremisme.

Det grunnlaget som selvstendighetsverket bygget på, var skapt gjennom flere tiår før 1814 gjennom fremveksten av en økende nasjonal patriotisme innenfor alle samfunnsgrupper i Norge, bønder og borgere, embetsmenn og kjøpmenn.

Det var ikke minst de velutdannede og skriveføre representantene som fikk ansvaret for å utforme forslagene til grunnlovens paragrafer. Viktige i dette arbeidet var også representantene fra Rogaland, Asgaut Regilstad fra Finnøy, Lauritz Oftedahl fra Rennesøy, Christen Mølbach fra Egersund

og Peder Valentin Rosenkilde fra Stavanger. Ikke minst var Rosenkilde en erklært selvstendighetsmann. Han var en mann med internasjonal orientering i sin næringsvirksomhet, en mann som hadde mange lederoppgaver i byen og som gjerne ledet an i hurraropene for norsk selvstendighet på Eidsvoll. Senere var han den første i byen som salutterte for den 17de mai.

Felles for representantene fra Rogaland var at de alle hadde røtter i norske lokalsamfunn og i liten grad i gamle slekter med utenlandsk opphav. Betydningen av dette folkelige elementet viste seg med stor styrke i årene etter 1814. Da var det ikke minst bonderepresentantene fra Rogaland og Vestlandet forøvrig som preget politikken både i amtskommunen og på Stortinget. At folket selv preget Stortingets arbeid og penslet ut norsk politikk og den norske samfunnsutviklingen skapte fra første stund en egalitet i vårt land som knapt har hatt sitt sidestykke i andre nasjoner. Riktignok var «egalité» et slagord for den franske revolusjon i 1789, men i Norge ble egaliteten, likestillingen mellom landets innbyggere, etablert som et hovedprinsipp for styre og stell i praksis.

Det er svært hyggelig å få ta del i grunnlovsfeiringen og de mange arrangementer som finner sted i Stavanger og Rogaland gjennom hele 2014. Dette nummeret av «Stavangeren» er et viktig bidrag til å øke kunnskapen om grunnloven og det norske selvstendighetsverket.

De beste hilsener fra
Magnhild Meltveit Kleppa
fylkesmann

NYTT FRA 1814:

Valget av Peder Valentin Rosenkilde som Stavanger kjøpstads representant til riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814

Hans Eyvind Næss

Et stridsfylt valgmøte i Domkirken

Den 18. mars 1814 kl. 1500 var det innkalt til valgforretning i Stavanger domkirke. Det skulle velges representant til riksforsamlingen på Eidsvoll. Kjøpmann Peder Valentin Rosenkilde ble valgt med 43 av 50 avgitte stemmer.

Fra Stavanger amt skulle det velges fire representanter, tre fra landdistriktene og én fra Stavanger by. Det skulle også velges representanter fra militære enheter, men disse valgene ble gjenstand for en særskilt organisering. Valgene fra landdistriktene og fra de militære enheter foregikk i to omganger. Det ble først valgt valgmenn. Deretter kom valgmennene sammen og valgte representanter.

Domkirken i Stavanger. Her foregikk valget av Peder Valentin Rosenkilde som byens representant til riksforsamlingen på Eidsvoll 18. mars 1814. Det så trolig noenlunde slik ut i 1814 som på dette fotografiet fra 1865. Foto: Statsarkivet i Stavanger.

Stemmerett hadde embetsmenn, borgere som var fylt 25 år, gårdeiere og brukere av matrikulert jord og militære mannskaper. Borgere var menn i byene som hadde løst borgerbrev.

Arne Solli refererer i sin artikkel i dette nummeret av Stavanger til at byfogden annonserte at alle konfirmerte menn hadde fremmøterett ved valget. Men hverken av opplysningene om hvem som var til stede og deltok i valget eller av vurderinger som senere ble gjort av byfogden, stiftamtmanden og kronprinsregenten kan en forstå annet enn at det var embetsmenn og borgere i byen som hadde stemmerett og var valgbare.

Valgene i amtene ble administrert av amtmennene i samarbeid med sokneprestene i amtet. Valget av valgmenn foregikk i kirkene i amtets prestegjeld. De 90 valgmennene møttes i Stavanger og valgte de tre påbudte representanter i Stavanger domkirke. Disse var sokneprest Lauritz Andreas Oftedahl fra Rennesøy, bonde Asgaut Regilstad¹ fra Finnøy og kjøpmann Christen Mølbach fra Egersund.²

Valgene i byene ble administrert av byens øverste statlige representant, magistraten. Magistratsembetet var i mange byer inkorporert i byfogdembetet. Det overordnede tilsynet med byene var tillagt stiftamtmandene. I Stavanger var det byfogden som hadde ansvaret for gjennomføringen av valget. Han var underlagt stiftamtmanden i Kristiansand. I Stavanger var Oluf Andreas Løwold (1747–1836) byfogd fra 1792 til 1828.

Løwold kommuniserte om valget med Oluf Borch de Schouboe (1777–1844) stiftamtmand i Kristiansand fra 1812 til 1815. Det var hans bror, Ulrik Frederik Anton de Schouboe (1782–1863), som var amtmann i Stavanger i 1814 og som var ansvarlig for organiseringen av valget i landdistriktene.

Valget i Stavanger foregikk etter en gudstjeneste der Christian Fredriks åpne brev om innkallingen til riksforsamlingen og hans oppfordring til folket om «at sverge at hævde Norges selvstændighet og at vove liv og blod for det elskede fædreland» ble lest høyt i kordøren. Prost Henrik Eiler Støren ledet gudstjeneste, assistert av kapellan Morten Kielland. Etter edsavleggelsen i kirken ble valget av representant til riksforsamlingen avholdt.³

Valget fikk et etterspill som skiller det ut fra andre valg til riksforsam-

Peder Valentin Rosenkilde (1772–1836). Maleriet finnes i Rosenkildehuset og eies av Næringsforeningen i Stavangerregionen. Foto: Egil Hollund.

Oluf Andreas Løwold var byfogd i Stavanger fra 1792 til 1828. Byfogden var statens øverste representant i byen og rapporterte til stiftamtmanden i Kristiansand. Løwold administrerte valgene i Stavanger i 1814. Maleri i Stavanger byrett, Tinghuset, Stavanger. Fotograf: Hans Eyvind Ness.

lingen rundt om i byene og landdistriktene. Rosenkilde ble foreslått som representant av byfogden. Rosenkilde var en av byens største skipsredere og handelsmenn.⁴ Blant de fremmøtte var embetsmennene i byen, byens fremste kjøpmenn og de eligerte menn - Hans Gabriel Buchholm Sundt og Helmich Gabrielsen - og andre kjøpmenn, skipper og håndverksmestre.⁵

Rosenkilde ble valgt med overveldende majoritet. Under selve valgforretningen ble det avgitt tre stemmer på kjøpmann Hans Gabriel Buchholm Sundt, to stemmer på Gabriel Schanche Kielland. Christian Magnus Zetlitz og tidl. landfysikus Ove Guldberg Arctander fikk én stemme hver.⁶

Da valget var over ble Rosenkilde utstyrt med en fullmakt fra valgforsamlingen til «at handle ved det benævnte forestaaende Møde og antage Kongeriget Norges forventede Regjerings-Form.»

Fullmakten ble avsluttet med ordene: «Fuld af Haab og Tillid til Dem naadigste Regent, venter det Norske Folk Fremtids Held og Lykke ved Deres trofaste Bestræbelser, forenede med Forsynets Velsignelse ». Fullmakten var datert 18. mars 1814 og signert av 29 representanter for velgerne.⁷

Mens valg i den form det var tale om i 1814 var noe nytt i landdistriktene, var valgforretninger ikke noe nytt i kjøpstedene. I byene hadde det eksistert et begrenset lokalt selvstyre siden 1600-tallet. I Stavanger møtte byens borgere frem i kirken hvert år den 21. desember (St. Thomæ-dagen) for å velge de menn som skulle inneha verv i det daglige styre av byen. Eksempler på slike verv er kemner, stevnevitner, vraker og måler, likningsnemnd, vektere, skorsteinsbesiktere.⁸ Dette gamle lokale selvstyret i byene førte til «at et relativt høyt antall borgere til enhver tid hadde medansvar for styringen av byen».⁹

Utover 1600-tallet gjennomgikk bystyringen flere endringer. Borgermester og rådmannsstillinger ble statlige embeter som etterhvert ble benevnt magistraten. Magistratsembetet ble senere inkorporert i byfogdembetet. Borgerne fortsatte å velge et lokalt selvstyreutvalg, de eligerte menn. De eligerte menn fikk rett til å få seg forelagt magistratens budsjett og de valgte takserborgere som hadde ansvar for skatteutlikningen. Antall eligerte menn varierte fra by til by, men tallet ble langsomt redusert i alle byene. I Sta-

vanger og andre kjøpsteder ble valgene stadig mer illusoriske fordi vervene i økende grad ble selvsupplerende blant byenes fremste kjøpmenn og redere.¹⁰ Borgerne og magistraten kjempet om innflytelse over disse oppnevnelserne. Ifølge et kongebrev fra 1800 skulle borgerne på borgermøtet foreslå tre kandidater hvert år. Magistraten skulle velge blant disse. Dette tallmessig begrensede utvalget ble på denne tiden kalt byens formannskap. I Stavanger ble makten i formannskapet samlet hos familien Kielland. Jacob Kielland d.e. var formann fra 1760-årene. Ved hans død i 1788 overtok sønnen, Gabriel Schanche Kielland, formannsvervet. Da han døde i 1821, ble sønnen Jacob Kielland d.y. valgt til formann på et borgermøte der 29 borgere møtte. At vervet i Stavanger hadde fått preg av «arverett» fremgikk av formuleringen som ble brukt ved valget. Kielland ble valgt til formann «for Fremtiden».¹¹

Valgene av de eligerte menn ble protokollert i byens rådstuerettsprotokoller. I protokollene fra perioden 1807–1817 er det ikke gjort utførlige protokollasjoner av disse valgene. Det synes som det bare var et lite antall borgere som møtte frem. Formannskapet bestod av fire menn. Etter at Jan Kielland,¹² byens postmester, som var den ene av de fire, døde 12. desember 1813, 43 år gammel, var det ikke blitt valgt en erstatter for ham.¹³ Formannskapet bestod derfor våren 1814 av tre menn, Gabriel Schanche Kielland som «førstedeputert» og Hans Gabriel Buchholm Sundt og Helmich Gabrielsen.¹⁴

Gabriel Schanche Kielland ledet byens største rederi.¹⁵ Hans G.B. Sundt hadde siden 1791 overtatt som kompanjong i firmaet Ploug & Sundt på Skagen, et av Stavangers største skipsrederier.¹⁶ Han overtok i løpet av de følgende årene ledelsen av firmaet.¹⁷ Helmich Gabrielsen hørte med blant byens fremste kjøpmenn og redere.¹⁸ Når det møtte frem 50 menn til valget av representant til riksforsamlingen, var dette altså et høyt antall borgere. En kan ikke se at skipperne og småborgerne, trass i at de både hadde borgerbrev og stemmerett, hadde vist særlig stor interesse til å møte frem ved de årlige valgene til formannskapets medlemmer eller uttrykt noen mening om disse valgene og de borgere som ble valgt.

Valget 18. mars 1814 gjaldt riktignok ikke eligerte menn, men hadde et annet formål. Det måtte likevel fortone seg som nokså selvsagt for de fleste at det var blant de menn som stod i spissen for byledelsen, at representanten til Eidsvoll måtte finnes. Når valget kom til å arte seg annerledes enn en ren plankekjøring, har det åpenbart sammenheng med at hverken Gabriel Schanche Kielland eller Peder Valentin Rosenkilde var til stede under valget. Byfogd Løwold foreslo Rosenkilde til representant. Som byfogd samarbeidet han tettere med formannen for de eligerte menn, Gabriel Schanche Kielland, enn med noen annen mann i byen og hadde gjort det gjennom mange år. Han visste at Kielland var syk, for syk til å komme til kirken og for syk til å reise til Eidsvoll. Den 17. mars hadde det kommet en

Gabriel Schanche Kielland (1760-1821) var byens ubestridt fremste mann. Maleriet er i Museum Stavangers eie. Fotograf: Terje Tveit, Arkeologisk museum – UiS.

anta at Løwold fremsatte forslaget i forståelse med byens elite, Rosenkilde inklusive. Et viktig argument for forslaget på Rosenkilde kan det ha vært at han både hørte med blant byens ledende borgere og at han med sine 42 år kunne antas å makte å gjennomføre reisen til Eidsvoll på hesteryggen. Kiellands kolleger i byens formannskap, Hans G.B. Sundt og Helmich Gabrielsen var begge eldre enn Rosenkilde. Sundt var 46 år, Gabrielsen 62. Gjennomsnittsalderen for de 112 representantene som møtte på Eidsvoll var i underkant av 43 år, «men så var også 1814 en tid da man talte om oldinger på 50».²¹

Under møtet i Domkirken 18. mars kom det fra noen av de fremmøtte borgere forslag på Christian Magnus Zetlitz -, en bror av presten og dikteren Jens Zetlitz. Christian Magnus Zetlitz nøt stor tillit blant byens borgere. Han var apoteker, men han hadde gått konkurs og overlatt forretningen til broren, Henrik Andreas Zetlitz. Selv fortsatte han å arbeide som prokurator. Han flyttet ut av byen til sin lystgård Kristianslyst. Zetlitz hadde i en årrekke gjort en stor og uselvvisk innsats for å fremme veibyggingen på Jæren som veimester Peder Klows høyre hånd. Forslaget på Zetlitz hadde betydelig støtte, særlig fra jekteskipperne, fra håndverkere, og også fra menn som stod utenfor de formelle borgeres rekker. Byfogden hevdet at Zetlitz ikke var valgbar fordi han ikke var borger og ikke bodde i byen. Hva Zetlitz selv

pakke med dokumenter til Kielland fra Carsten Anker i England. Pakken skulle ekspederes videre til kronprinsregenten. Det er uklart om Kielland var ute av sykesengen i det hele tatt den dagen. Som vi skal se var han syk de påfølgende dagene. Det ble da Løwold som tok hånd om ekspedisjonen. Først den 20. mars ble videreforsendelsen tatt hånd om. Da ga Løwold byens konstituerte postmester Dreyer ordre om å sende pakken videre med «postekspresse».¹⁹

Både Peder Klow og Peder Valentin var offiserer, Peder Klow kaptein med fortid i et infanteriregiment før han ble veimester, Peder Valentin Rosenkilde, som stadskaptein, altså leder for Borgervæbingen. Trolig hadde de rett til å avlegge stemme sammen med de militære enheter.²⁰Noen av de fremmøtte ved valget reagerte svært negativt på forslaget på Rosenkilde som representant, skjønt det burde ha vært all mulig grunn til å

mente om forslaget, er ikke kjent. Han var selv 60 år og ikke nødvendigvis stemt for å begi seg ut på den reisen det her var tale om. Han tilhørte ikke den engere krets av kjøpmansseliten, og det er dessuten lite trolig at han ville stille som motkandidat mot byfogdens forslag. Som vi skal se hadde Zetlitz nære vennskapelige og familiære kontakter både til Kielland og Rosenkilde. Byfogd Løwold avviste forslaget på Zetlitz med begrunnelse at «den Mand hvorpaa nu skulde gøres Valg, maatte være en Byens borger, som Herr Zetlitz ... ikke var».²²

Mennene bak motforslaget forlot kirken for å rådføre seg med hverandre. Da de kom tilbake var valgmøtet over. Byfogden refererte hendelsen slik: «At nogle eller alle af de her foranstaaende borgere og Indvaanere i Stilheden derpaa strax have forladt Kirken /: som jeg først bagefter har hørt sige /: siden at vilde afgive deres specielle Valgstemmer, kan eller vil formodentlig ej kuldkaste det frie Valg som af de øvrige tilstædeværende byens Indbyggere ved Stemmeffleerhed er gjort paa Kjøbmand og Borgerkaptein, Ridder Hr Peder Valentin Rosenkilde.»²³

Blant de mest fremtredende aksjonslederne var skipperne Haaver Sømme, Jens Berg, Rasmus Berg, Ole Baade, kjøpmann Andreas Huusebøe, skreddermester Andreas Becker og Lars Sahlqvist.²⁴ Aksjonslederne ga seg ikke og sendte en protest over valget med 152 underskrifter. Bare 79 av underskriverne hadde stemmerett. Protesten ble levert byfogd Løwold kl. 8.30 om kvelden den 18. mars.²⁵ Her ga de sin egen fremstilling av hendelsen i kirken: Aksjonistene hadde ment at Zetlitz var valgbar idet han «i mange Aar har boet her i Byen». De mente forøvrig at man måtte kunne betrakte «enhver i Staten som Borger saalenge hans Moralske Forhold ikke legger hindringer i Vejen». «Den pludselige nægtelse af vores Valg som foregik i Kirken efter hoslagt Herr Byefogd Løwolds Svar i Skrivelse til Ham, gjorde at vi ikke Øyeblikkelig kunde bestemme os men vilde raadføre os med hinanden Indbyrdes – og efter at dette var skeedt, var allerede Forretningen i Kirken Sluttet, ikke Distomindre indleverede vi vores bestemmelse uden at noget valg maatte tilstædes os.»²⁶ Underskriverne understreket at Rosenkilde «er en Mand hvortil vi Aldeles ingen tillid har». De ba om at deres eget valg «maae gaae i Opfyldelse eller nyt Valg tilstædes».²⁷ Protesten ble sendt videre via stiftamtmanden til prins Christian Frederik, men den var nytteløs. Prinsen svarte i skrivelse av 29. mars at aksjonistene hadde satt seg selv utenfor valget ved å forlate valglokalet «som det Sted dertil var befaleet og bestemt».²⁸ Svaret ble meddelt stiftamtmand Schouboe som brakte det videre i brev til Løwold 4. april.

I svaret heter det at

«Hans Høyhed Regenten har i Anledning af ... fra Haaver Sømme og adskillige andre af Stavanger Byes Indvaanere indgiven klage over at Valget af den Representant, som Stavanger skulde sende til forsamlingen paa Eidsvold ei bleve foretaget med den vedbørlige Orden ag at deres forme-

entlige Ret til at vælge var dem betaget, naadigst befalet mig at tilkiendegive disse, at Høystsamme (altså: regenten) ikke seer sig foranlediget til at reflectere paa deres Anke, da de ei have godtgiort hvorvidt samtlige af dem vare valgberettigede, og der ved at unddrage sig Valget /: som de dertil vare berettigede :/ i kirken som det Sted dertil var befalet og bestemt, selv have betaget sig leilighed *da* og Ret *nu* til at vælge. Skulle de i øvrigt finde sig beføyet til videre klage, da bør samme uformeent²⁹ fremsendes, forsynet med Øvrighedens Erklæring. Hvilket Herr byfogden ville behage at tilkjendegive bemeldte Haaver Sømme, og de flere som have underskrevet ovenmeldte klage».³⁰

Byfogd Løwold mottok brevet med post fra Kristiansand og meddelte Haaver Sømme Christian Frederiks beslutning den 7. april 1814.³¹

Når Rosenkilde ikke selv møtte frem til valgforretningen, kan det ha mange årsaker. Men i og med at Kielland var syk, og ingen av de to andre eligerte menn uttrykte interesse av å reise til Eidsvoll, hadde han grunn til å anta at valget av ham ville komme til å bli en pro forma handling. Og formelt sett var det også det som skjedde.

Korrespondanse mellom byfogd Løwold, Rosenkilde og de eligerte menn

Rosenkilde mottok nyheten om valget straks etter at det var avholdt. Han skrev da brev til byfogd Løwold og «Stavanger byes Representanter» der det heter: «Da mine Medborgere har betroet mig den viktige Post at møde

Om kvelden den 18. mars fikk Rosenkilde beskjed om at Gabriel Schanche Kielland var for syk til å stille til møte om valget til Eidsvoll. Rosenkilde gjorde da dagen etter, den 19. mars, et nytt fremstøt for å treffe Kielland, byfogden og de eligerte menn den 20. mars, noe som trolig lyktes. Kilde: Byfogdarkivet, Stifts- og amtsbrev 1813-1817. Statsarkivet i Stavanger. Alle foto: Anne Karin Jåsund.

for Byen, som dens Representant ved National Forsamlingen den 10 k.m. (kommende måned) saa agter ieg strax at tiltræde denne Lange og besværlige Reise, hvortil kun liden Tid høves. Inden Afreisen ønsker ieg at kunde have en Sammenkomst med hr Byfogden og Byens elegerede Mend, som ieg vover at foreslaa till i Morgen Formiddag kl. 10 eller 11, hvor det maatte behage Dem at bestemme.

Stavanger den 18. Marts 1814.

Ærbødigst

P.V. Rosenkilde».

Byfogd Løwold mottok brevet og skrev følgende påtegning:

«Hvis Dhrer Representanter saa synes kunde den af Capt. Rosenkilde ønskede Sammenkomst skee hos mig i Morgen Eftermiddag kl. 3 slet. Om

Hermed meddeler jeg at jeg
med den vigtige Tids anseelse
for Byens og dens Representanters
saa naturlige Forfærdelse
den 10 k.m. saa agter jeg strax
at tiltræde denne Lange og
besværlige Reise, hvortil kun
liden Tid høves. Inden Afreisen
ønsker jeg at kunde have en
Sammenkomst med hr Byfogden
og Byens elegerede Mend, som
jeg vover at foreslaa till i
Morgen Formiddag kl. 10 eller
11, hvor det maatte behage
Dem at bestemme.
Stavanger den 18. Marts 1814.
Ærbødigst
P.V. Rosenkilde».

Da jeg i den Lære Stilling
blev at være i Morgen, som jeg
troede, men ved at beskjede
die Mandags, og jeg tillige ved
indvortend sig, at Hr. Agent og
Ridder Kielland næsten den
i Dag, som kom jeg mig den
Torsdag, at Lovorden: at den Møde,
jag i Gaard indvord mig uventet
indvortend sig med i Morgen
om muligt i Hr. Agentens Hus
Lad at jeg tillige kunde at se
Huset, som Lovorden Representants
i Landet og Lovorden i -
Stavanger den 19. Marts 1814 -

at den
H. Rosenkilde

S.T.

H. Rosenkilde
L. Rosenkilde

Not.

«Om og hvorvidt jeg kan blive i Stand at modtage eller bivære noget Møde i offentlig Anliggende i nærværende sygelige Stilling, tør jeg icke en dag i Forvejen bestemme; Men om Herrerne ville samles hos mig kl 5 i Morgen Eftermiddag og det da er mig mueligt vil jeg som jeg kan gjerne være tilstede. Kielland».

De to andre eligerte menn fikk så brakt brevet hjem til seg og føyde til:

«I Morgen kl. 5 Eftermiddag møder jeg i Hr. Agent og Ridder Kiellands Huus. Stav. 19 Marts 1814. HGB Sundt Ligesaa H. Gabrielsen.».

Rosenkilde la altså stor vekt på at han ikke ville møte på Eidsvoll før han hadde rådført seg med Stavanger bys formannskap og da særlig med formannskapets leder, Gabriel Schanche Kielland.

Om det for den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.
for den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.
for den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.

Denne forordning er den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.
for den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.
for den kære Mest kan den (i) Eidsvoll: Aarst. 1814.

I Mønstre 23. 5. Eftermiddag skriver jeg
til S. T. f. Agent og Ridder Sicellands fjerde
Stav. 19. Marty 1814.

Ulrich Frederik Anton de Schouboe
Lige som Bjørnsen

Reisen til Eidsvoll

Både personbefordring og postekspedisjoner ble gjennomført ved bruk av hest. Hestebytte og overnattinger underveis skjedde på skystasjonene. Det var lagt til rette for at representantene som skulle reise til Eidsvoll, fikk reisen dekket på offentlig bekostning. Utgiftene for de fire representantene fra Rogaland måtte dekkes over amtsregnskapet. Det ble derfor ordnet med fri skyss for dem:

Om ettermiddagen den 18. mars, umiddelbart etter at valget i kirken var over, foreslo byfogd Løwold overfor amtmannen i Stavanger, Ulrich Frederik Anton de Schouboe, at de som ble valgt til riksforsamlingen fra amtet og fra kjøpstaden måtte «blive forundte befordring paa hen- og

Tilbagereisen saavel for deres Person og bagage». Han ba derfor om «Friskydspas for de fornødne Heste» også for «den af Stavanger bys Menighed udvalgte Deputerede, herr borgerkaptein og Kjøbmand Peder Valentin Rosenkilde».³³ Amtmannen bodde på Kongsgård der han leide husvære av Gabriel Schanche Kielland som eide bygningen. Amtmannen hadde ansvar for amtsregnskapet som skulle bestride utgiftene med reisene til Eidsvoll.

Å reise til Eidsvoll i mars må ha fortont seg lite attraktivt. Det var ikke etablert båtruter mellom Stavanger og Østlandet. Det var en svært krevende reise representantene la ut på til hest. De skulle kunne ri tvers over Sør-Norge. Værforholdene i mars var trolig preget av kulde, snø og slaps som i dag. Reisen krevet sin mann fullt og helt og var neppe fristende å legge ut på for eldre folk. Rosenkilde måtte ri fra skystasjon til skystasjon. Stasjonene var gjestgiverier og kombinerte tilbud om hestebytte og losji. Noen luksus var det ikke tale om, særlig ikke for rikfolk og embetsmenn som var godt vant. Slike reisende benyttet heller mulighetene, når de bød seg, til å overnatte hos kolleger og slektninger underveis. Om Rosenkilde og de andre tre representantene fra Stavanger amt kunne nyte godt av den slags fasiliteter, vites ikke. For den som red den såkalte kongeveien fra Stavanger, var det 13 skystasjoner bare til Sira; Sandnes, Austrått, Klepp, Re, Nærland, Skeie, Hårr, Ogna, Sirevåg, Hellvik, Egersund, Sogndal og Sira.³⁴ Da Rosenkilde steg av hesteryggen i Sira var reisen ennå knapt begynt.

Mandag 21. mars startet Rosenkilde på reisen. Vi vet ikke hvor mange dager han brukte på turen. Innkallingen til riksforsamlingen var utsendt 19. februar. Representantene skulle møte på Eidsvoll den 10. april.³⁵ Rosenkilde deltok så vidt vites under hele møtet og har trolig kommet frem i god tid før 10. april. Byfogd Løwold sendte den 25. mars melding til stiftamtmannen om valget den 18. mars og at de fleste stemmer var avgitt for Rosenkilde som «allerede i Mandags har begivet sig paa reisen til sin bestemmelse».³⁶ Den aksjonen som var reist mot Rosenkilde er det ikke spor av i korrespondansen mellom Kielland, Rosenkilde, byfogd Løwold og de eligerte menn.³⁷

Var valget av Rosenkilde uttrykk for motsetninger i Stavanger?

Jeg trekker frem de beretninger om valget som er gitt i boken Stavanger 1814–1914,³⁸ av Johs. Elgvin i 1956,³⁹ Bernhard Lund i 1964,⁴⁰ og Arne Solli i 2012⁴¹.

Oddmund Vik skriver fyldig om selve valgforretningen, men har ingen opplysninger om aksjonen mot Rosenkildes kandidatur. Han hevder at det var et spent forhold mellom Rosenkilde og Gabriel Schanche Kielland. Men han tilføyer: «Senere kom det dog til forsoning mellom de to kakser».⁴²

Johs. Elgvin gir flere kommentarer til valget og fremsetter tolkninger om Rosenkildes posisjon blant byens borgere og innbyggere.⁴³ Når han

Rosenkildehuset ble bygd av Peder Valentin Rosenkilde og var hans bolig fra 1813 til han døde i 1836. Huset var i 1813 byens største trehus. I dag står det som et viktig kulturhistorisk monument ikke bare over Rosenkilde, men over byens ekspansive fortid som handels- og sjøfartsby. Foto: Næringsforeningen i Stavanger-regionen.

refererer navnene på dem som deltok i valget, skriver han «Merkverdig nok finnes ikke Gabriel Schanche Kiellands navn nevnt. Han var altså ikke til stede ved valget, muligens på grunn av sykdom. Når Kielland ikke innfant seg til valget, var vel grunnen⁴⁴ at han visste at Rosenkilde ville bli foreslått. Aldersforskjellen var tilstrekkelig til at man følte Kielland som en eldre mann i motsetning til Rosenkilde, som sto i sin fulle kraft, og på den tid var det en sterk motsetning, for ikke å si fiendskap mellom de to. I by etter by går på denne tid motsetningene mellom de ledende igjen. Det var en stadig kamp om å være den fremste i økonomisk makt og sosial posisjon, og en ny tid hadde nå seilt opp på siden av Kielland. En sak for seg er at politisk lå de ikke på linje. Rosenkilde var langt dristigere i sin tro på Norges evne til å bevare selvstendigheten. Men vi vet ingenting om dette har vært en medvirkende årsak for Rosenkildes kandidatur». (...)

Men dette til tross uttalte aksjonslederne bak protesten mot Rosenkildes kandidatur at han var «en mann hvortil vi aldeles ingen Tillid haver».⁴⁵

Stiftamtmand de Schouboe mente at grunnen var at Rosenkilde troelig hadde kommet på kant med jakteskipperne fordi han ikke hadde villet gi dem korn fra magasinene og fordi han som medlem av fattigkommisjonen var kommet på kant med flere av dem som ikke ville betale sine bidrag. «For en del har nok de Schouboe rett, særlig når det gjelder kornfordelingen. Det var umulig å inneha slike verv uten at noen følte seg forfordelt, og for de Schoubos syn taler også det store antall skipper som skrev under», skriver Johs. Elgvin.⁴⁶

Da fattigkommisjonen ble opprettet i 1786 ble det bestemt at byens best bemedlede borgere skulle bidra med gaver som skulle finansiere driften av fattigvesenet. Men frivilligheten var ikke reell fordi medlemmer av

kommisjonen kunne pålegge økning av bidragene skjønnsmessig om de mente at borgere ikke bidro etter evne.⁴⁷ I kommisjonen satt to borgere, Rosenkilde – far og sønn – var den ene. Og når nødsårene satte inn var et verv som medførte plikt til å skrive ut «fattigskatt», ikke egnet til å skape popularitet.

På byens borgermøte ble ikke bare valgt eligerte menn. Også takserborgerne, likningskommisjonen, ble valgt på borgermøtet. Kommisjonen liknet ut byskatten og etter 1817 også en ny formues- og næringskatt. Kommisjonen oversendte skattelikningen til de eligerte menn, ledet av Gabriel Schanche Kielland. Han rapporterte utlikningen inn til byfogden. I årene etter 1800 gikk vervene som medlem av likningskommisjonen fremdeles på omgang mellom borgerne. Noen av borgerne satt i kommisjonen i mange år. Peder Valentin Rosenkilde var en av disse, og han var også kommisjonens formann helt frem til 1827.⁴⁸ Når Rosenkilde samtidig innehadde flere verv der han hadde innflytelse på størrelsen på de skatter den enkelte borger og innbygger måtte betale, bekledd han flere uriasposter. Han ble lett skyteskive for dem som mente de ble pålagt urimelige utgifter. Da Rosenkilde avsluttet sitt verv i likningskommisjonen ble det overtatt av Jacob Kielland, sønn av Gabriel Schanche Kielland.

Det var både pengemangel og matmangel i byen. Kornsituasjonen var særlig vanskelig, men selv om «matsituasjonen og fattigbidragene har spilt inn for opposisjonen, er de neppe tilstrekkelig til å forklare den voldsomme motstand mot Rosenkilde. Den skyldes nok for en vesentlig del det sosiale skille i byen.»

«Allerede andre dagen etter protesten var skrevet, begynte Rosenkilde reisen til Eidsvoll. Aksjonen var vel også en episode i byens liv, forsåvidt hovedinteressen dreiet seg om de økonomiske utsikter». Så langt Elgvin.

Bernh. Lund bygger mye av sin jubileumsartikkel i 1964 på Elgvins kildestudier og hans fremstilling fra 1956. Men han mener at påstanden om et motsetningsforhold mellom Rosenkilde og Kielland er overdrevet for det går fram av Gabriel Schanche Kiellands dagbok at Peder Valentin ofte var gjest på Ledaal.⁴⁹

Arne Solli gjentar i det store og hele den fremstilling av valget som Elgvin ga i 1956.⁵⁰ Han sier at «Allereie dagen etter valet var Rosenkilde på veg til Eidsvoll».⁵¹ Solli gir deretter uttrykk for sin tolkning av stavangervalget. Han repeterer Elgvins konfliktbeskrivelse og mener at det i lengre tid var tegn på motsetninger mellom vanlige folk og riksmannsveldet og at «1814 kveikte ny eld i eit stort fleirtal Stavangers befolkning, og dei underkjente eit val som dei meinte var iscenesett av plurokratane. Kjøpmannseliten og embetsmennene tok likevel siste stikk».⁵²

Protestaksjonene i Stavanger tok utgangspunkt i lokale problemer, slik det også hadde vært tilfelle med mye annen opposisjon mot øvrigheten i Norge på 1600- og 1700-tallet. Men, hevder Solli, «Protestaksjonane i Sta-

vanger handla også om representasjon, skatteprinsipp, forsamlingsrett og røysterett. Aksjonane i Stavanger føydde seg dermed inn i utviklinga av politiske aksjonar i Nord-Amerika, England og Frankrike på same tid.»⁵³

Refleksjone om hvorvidt Gabriel Schanche Kielland var syk eller ei er mange. I Wikipedia-artikkelen om Kielland heter det: «Ved valget til Riksforsamlingen på Eidsvoll var det et lengre sykehusopphold⁵⁴ som hindret ham fra å stille som kandidat. [Han ble] innvalgt som Stavangers stortingsrepresentant i 1815, men avsto fra vervet av hensyn til sin svake helse».

I mars 2014 har journalist Sven Egil Omdal løftet betraktningene om Kiellands sykdom og forholdet mellom Kielland og Rosenkilde til nye høyder. Han skriver at byens utsending til Eidsvoll «vant ved et sleipt valgkupp».⁵⁵ Han omtaler byens «to store antagonister» og skriver videre at «Sannsynligvis hadde Kielland tenkt å spare seg den ydmykelsen det ville være å se en annen enn ham selv bli valgt. Spesielt når den andre var hans fiende og konkurrent [...] Allerede dagen etter dro han [Rosenkilde] til Eidsvoll». Omdal fører sine synspunkter videre noen dager senere. «Når den andre av byens to mektigste menn, agent Gabriel Schanche Kielland, lot som han var syk [...] skulle det mye til å desavuere ham».⁵⁶ Omdal tilføyer at det tableau som ble oppført i domkirken 18. mars 2014 var bygget «over de spinkle opplysningene vi har fra valget». Så langt forfatteren av denne artikkelen kjenner til er det knapt noe valg før sent på 1800-tallet som er så godt dokumentert som valget til Riksforsamlingen i 1814.

De nevnte fremstillingene viser at Rosenkildes brev med påtegninger fra byfogd Løwold og de eligerte menn ikke har vært kjent tidligere. Brevene gir grunnlag både for oppretting av faktiske feil og en revisjon av de tolkningene av valget som tidligere er gitt.

Rosenkilde mottok resultatet av valget med en umiddelbar positiv og nærmest ydmyk tilbakemelding til de menn som til daglig stod for styringen av byen, byfogden og de eligerte menn. Han utsatte reisen fra fredag 18. mars til mandag 21. mars. Utsettelsen av reisen hadde ett eneste hovedformål, nemlig å gjøre det mulige for ham å drøfte med byfogden og de eligerte menn spørsmål knyttet til riksforsamlingen på Eidsvoll. Han la aller størst vekt på at Gabriel Schanche Kielland – formannskapetets leder gjennom 26 år – byens første deputerte – måtte være til stede i et fellesmøte. Alle de fire impliserte var åpenbart enige i at et slikt møte var av betydning. Trass i Kiellands sykdom er det all mulig grunn til å tro at møtet ble avholdt i Kiellands hus søndag 20. mars klokken fem om ettermiddagen. Brevene er avfattet i en svært høflig og respektfull form, dette trass i at disse meldingene bare skulle bæres mellom de implisertes hjem som lå på nokså få skritt avstand fra hverandre. Tidligere fremstillinger har vektlagt både mulig uvennskap og konkurranse om økonomisk og sosial posisjon mellom lederne av byens handelshus.

Gabriel Schanche Kielland og Peder Valentin Rosenkilde var nære samarbeidspartnere.

Jeg ser ikke at det er ført dokumenterte sannsynlighetsbevis for det lenge påståtte fiendskapet mellom Kielland og Rosenkilde. Familiene Kielland og Rosenkilde var inngiftet i store slektsvever med mange fremtredende kjøpmannsfamilier og embetsfamilier i byen og amtet. Christian Magnus Zetlitz var gift med Frøchen Kielland, datter av Gabriel Kirsebom Kielland og søskenbarn av Gabriel Schanche Kielland. Morten Henrich Kielland, sønn av Gabriel Kirsebom Kielland, var res.kap. i Domkirkens menighet.⁵⁷ Christian Magnus Zetlitz gikk veimester Peder Klow til hånd og var pådriver av veibyggingen fra Stavanger og sørover Jæren. Peder Klow var til stede ved valget. Han var inngiftet både i Kielland- og Rosenkilde-familien. Han var gift med postmester Jacob de Rytters datter Maria.⁵⁸ Hennes søster var gift med Morten Henrich Kielland. Peder Klows mor var Anne Helene Valentinsen, datter av kjøpmann Peder Valentinsen. Hennes søsterdatter Anna Wilhelmina Nyrup ble gift med Børge Rosenkilde, Peder Valentin Rosenkildes far.⁵⁹

Rosenkilde pleide ikke bare omgang med Kielland på hans landsted, Ledaal. Et enda tettere sosialt forhold hadde de i Det Stavangerske Klubselskab. Her var de sentrale medlemmer sammen med det meste av byens og amtets elite. Gabriel Schanche Kielland var her, som i mange andre samfunnssammenhenger, den selvskrevne leder for Klubselskabets direksjon og den ene av selskapets tre direktører. Men driften av Klubselskabet stod Rosenkilde for i egenskap av selskapets sekretær. Både Kielland og Rosenkilde var generøse bidragsytere til Klubselskabets drift.⁶⁰ Rosenkilde og Kielland stod i spissen for et selskap hvis formål er beskrevet slik i dets lover: «.. blandt Venner og Bekjendtere af begge Kjøen, i en behagelig og underholdende Kreds at finde Hvile efter Forreninger, og Glæde ved en dannet og blid Omgangstone, hvorfra al Chicane, Bitterhed og Raahed for stedse skulle være forjaget».⁶¹ Blant klubbens medlemmer finner vi alle de sentrale aktørene vi har møtt i forbindelsen med valget, Kielland, Rosenkilde, byfogd Løwold, Peder Klow, Christian Magnus Zetlitz og H.G.B. Sundt m.fl..⁶²

Rosenkilde og Kielland og deres mange venner og bekjente hadde hyppig omgang på dagtid og kveldstid, i forretningsanliggender og ved forlystelser. Fremfor mange andre er det nettopp disse to mennene som gjennom mange år påtok seg mange av de ulønnede og tidkrevende verv og oppgaver som noen måtte stå i spissen for.

Vi finner representanter fra familiene Valentinsen-Rosenkilde og Kielland og mange flere kjøpmenn og embetsmenn som medlemmer av Stavanger Landhusholdningsselskab allerede fra stiftelsen i 1776.⁶³ Der møtte de for å bidra til å forbedre landbruket i amtet. Landhusholdningsselskapets aktivitet avtok på 1780-tallet. Men i 1810 tok Selskabet for Norges Vel

initiativet til å etablere distriktkommisjoner over hele landet som skulle arbeide til fremme av landbruksnæringen. Og hvem fikk ansvaret for å stifte en amtskommisjon i Stavanger? Jo, Gabriel Schanche Kielland og Peder Valentin Rosenkilde. De vervet medlemmer og innkasserte kontingent. Blant medlemmene finner vi byfogd Oluf Andreas Løwold, Christian Magnus Zetlitz, Peder Klow og Hans G.B. Sundt.⁶⁴

Rosenkilde var formann i provideringskommisjonen. Han var også medlem av fattigkommisjonen.⁶⁵ Hans far, Børge Rosenkilde og Jacob Kielland, Gabriel Schanche Kiellands far, hadde tidligere vært de to første borgerlige medlemmene av fattigkommisjonen fra den ble opprettet i 1786.⁶⁶ Gabriel Schanche Kielland var leder av forligelseskommisjonen i Stavanger fra dens første møte etter at kommisjonen ble opprettet i 1795.⁶⁷ Sønnen Jacob Kielland overtok vervet som førstekommissær i 1811.⁶⁸

På liknende vis som de hadde ansvar for driften av Klubselskabet, en fredelig syssel kun til glede, hadde Rosenkilde og Kielland også ansvar for å lede borgervæpningen. De skulle sørge for at borgerkompaniet var ekserisert og utrustet til å forsvare byen. Ansvaret omfattet også bevæpningen og vedlikeholdet av byens batterier på Skansen og Kalhammeren og utrustningen av flere små kanonbåter. Det å være stadskaptein, leder av borgerkompaniet medførte i seg selv en fremtredende sosial posisjon. Professor Sverre Steen har skrevet en spesialstudie om Borgervæbningen i Stavanger.⁶⁹ Lederne av borgervæbningen var stadskapteinen, hans nestkommanderende, borgerkapteinen og den tredje offiseren, løytnanten, Jacob Kielland var stadskaptein fra 1770. Sønnen, Gabriel Schanche Kielland, ble utnevnt til fungerende borgerkaptein allerede i 1784 og så til stadskaptein i 1787.⁷⁰ Kielland utførte et stort arbeid med å få borgervæbningen på fote under napoleonskrigene. Peder Valentin Rosenkilde er nevnt som løytnant i 1800 og som kaptein i 1805. Kielland var allerede da mye syk, og da fungerte Rosenkilde som stadskaptein. I 1805 gav Kielland uttrykk for at han i nær fremtid ville tre tilbake som stadskaptein. Han pekte på Rosenkilde som den mest naturlige arvtaker fordi Rosenkilde hadde stått for det meste av arbeidet og derfor også burde ha æren. Kiellands avskjedssøknad ble ikke innvilget. Han forble stadskaptein til sin død i 1821. Rosenkilde var en kontinuerlig fungerende leder av borgervæbningen. Han fortsatte å være fungerende stadskaptein etter 1821 inntil han ble formelt utnevnt i 1826. Han var stadskaptein til han døde i 1836.

Selv om borgervæpningen i Stavanger synes å ha vært vel organisert, var ikke iveren til å ta del i borgerkompaniets eksersis like stor blant borgerne. Noe som minner om en offentlig nidvise ble spredt i byen i 1806.⁷¹ Her får navngitte late borgere gjennomgå. Kritikken rettes ikke mot ledelsen, Kielland og Rosenkilde, men mot flere av byens redere og kjøpmenn.⁷² Om handelsmannen Jens Berg heter det:

«En J. Og en B. Av Brystsyg' er kvæst,
hvorfor han skaffer sig doctor Attest,
skal han Exeriere han tabte da jo,
at pine sine Varer en Daler og to».

Det er ikke helt enkelt å finne en god forklaring på motstanden mot Rosenkilde den 18. mars. Stiftamtmanden hevder at Rosenkilde som medansvarlig for kornforsyningen, medlem av fattigkommisjonen⁷³ og ansvarlig for skatteutlikningen, hadde provosert byens jekteskipperere og småhandlere på flere måter.⁷⁴ I en tid med nød og matmangel blant byens innbyggere så Rosenkilde seg dessuten råd til å oppføre byens mest storslåtte privathus.

Hvor vanskelig forsyningssituasjonen var, finner klart uttrykk i byfogd Løwolds beskjed den 19. mars til Provideringskommisjonen. Løwold skriver: «I avfugte Uge har ingen slags Kornvare her i byen veret til Udslag hos de Handlende eller ved Skipere hidbragte til Afsætning».⁷⁵ Det var mangel på såkorn og matkorn i hele distriktet. Både regjeringen og senere regentskapet gjorde sitt beste for å organisere kornforsyninger, blant annet ved å utruste båter som kunne frakte inn korn fra Danmark.⁷⁶ Rosenkilde var provideringskommisjonens formann i Stavanger. Svein Ivar Langhelle gir en fremstilling av den vanskelige situasjonen i 1812–1813: «I Stavanger blei dette det hardaste året. Provideringskommisjonen tok til å røra på seg. Det måtte skaffast tilførsler utanfrå, og tre skip blei sende til Danmark etter korn. Skipsførarane var ikkje utlærte og hadde eigentleg ikkje lov å føra skipa så langt. Men det var ikkje tider å hengja seg opp i formaliteter, meinte formannen i provideringskommisjonen i Stavanger, P.V. Rosenkilde».⁷⁷ Johs. Elgvin skriver også at Rosenkilde høstet ros for sitt arbeid frem til høsten 1813, men at han ikke lenger ser ut til å ha klart å bidra til en bedring av forsyningssituasjonen.⁷⁸ Rosenkilde ser ut til å ha fortsatt med å bidra til å avhjelpe forholdene så godt det lot seg gjøre, om en skal tro Langhelle.⁷⁹ Og Elgvin skriver også at Rosenkilde hadde «de siste årene før 1814 spilt en fremtredende rolle i byen, spesielt som Provideringskommisjonens mann ved fordeling av korn».⁸⁰ Rosenkilde ble utnevnt til ridder av Dannebrog for sitt arbeid med å avhjelpe forsyningssituasjonen i Norge.⁸¹ Med bakgrunn i disse opplysningene blir de voldsomme utfallene blant jekteskipperere og småborgere mot Rosenkildes kandidatur som representant til riksforsamlingen enda vanskeligere å forstå.

Etter at krigen mot England brøt ut i 1807 var det anledning å utruste kaperfartøyer for å ta fiendtlige skip som priser. P.V. Rosenkilde bygget og bestykket «Pharisæeren». I 1808 seilte den inn med en prise på Vågen. Varene ombord i denne engelske sluppen ble solgt på auksjon i Rosenkildes hus.⁸² Det var imidlertid engelskmennene som tok siste stikk for året etter ble «Pharisæeren» tatt av engelskmennene og Rosenkildes mannskap havnet i «prisonen» i England.⁸³ Det var ulike holdninger til kaperfarten både blant

rederne og bybefolkningen. Kielland deltok ikke i kaperfarten. Han bygde derimot kanonbåter for å forsvare Stavanger.⁸⁴ Som britisk visekonsul ønsket han ikke å provosere engelskmennene og heller ikke at engelskmennene la for mange hindringer i veien for handelen med Norge.

Etter som nøden ble større i årene frem mot 1814 og matmangelen ble verre og verre, er det grunn til å tro at Rosenkildes positive holdning til kaperfart stod i motsetning til det ansvar han hadde for å bidra til en best mulig kornforsyning i byen. Han hadde høstet ros for sitt arbeid for kornforsyningen helt frem til høsten 1813, men hans arbeide kan ha blitt ansett som motsetningsfylt og provoserende i årene etter, ikke minst av jekteskipperne som ernærte seg av handelen med korn og andre fødevarer. Av opplysninger om Rosenkildes arbeid på Eidsvoll ser vi at han var spontan og begeistret. Hans emosjonelle karakter kunne skape tilhengere, men også motstandere om han i tide og utide tok bladet fra munnen uten for meget ettertanke. Et eksempel på Rosenkildes gemytt er dokumentert fra en episode i Klubselskabet. Rosenkilde reagerte meget sterkt på noen uttalelser en løytnant Meyer latt falle. Meyer hadde kalt Rosenkilde «et æsel». Rosenkilde tok dette svært fornærmelig opp og ville ha Meyer ekskludert fra Klubselskabet. Rosenkilde sendte meldinger om tildragelsen til klubbmedlemmer rundt i hele byen.⁸⁵

Rosenkilde og Kielland fremtrer som to dynamiske menn som påtok seg ansvar innenfor alle deler av byledelsen. Men Rosenkilde innehadde et sett med uriasposter samtidig, i likningskommisjonen, fattigkommisjonen, provideringskommisjonen og borgervæbningen. Han var bramfri og emosjonell. I de kritiske tider byen gjennomlevde kan han ha lett for å komme i konflikt med befolkningsgrupper som syntes han fordelte både korn og skatter og militære plikter urettferdig.

Protestaksjon med beskjedne følger.

Aksjonistenes påstand om at de ikke hadde tillit til Rosenkilde, er et faktum. Men aksjonen deres fikk liten og ingen betydning. Den var feilslått ved sin mangel planlegging, ved å skje utenfor valglokalet og ved ikke å ta hensyn til premissene for stemmerett og valgdeltakelse. Slående for situasjonen var at brevene som ble verserte mellom byfogden, Rosenkilde og de eligerte menn overhodet ikke nevner den aksjonen som fant sted mens brevene ble skrevet.

Det var mange nok stemmeberettigede blant aksjonistene til at de kunne ha fått flertall dersom alle hadde møtt frem ved valget og samlet seg bak en kandidat hvis valgbarhet måtte aksepteres av byfogden. Det skjedde ikke. Dersom protestsaksjonen hadde hatt det innhold av oppmagasinert uvilje mot «representasjon, skatteprinsipp, forsamlingsrett og røyserett», slik Arne Solli hevder, kunne en ha forventet at de mange underskrivere av protesten i det minste ville ha forberedt seg bedre ved senere valg. Som vi

har sett, var det imidlertid de samme familiene som ble sittende i lederposisjoner i byen i tiårene etter 1814.

Heller ikke ved stortingsvalgene finner vi særlig markante spor av aksjonen i mars 1814. Ved disse valgene skulle det først velges valgmenn. Ordningen ble den samme i byene som i landdistriktene. Valgmennene valgte stortingsrepresentanten. Antall valgmenn var relatert til antall stemmeberettigede. Det skulle være én valgmann pr. 50 stemmeberettigede. I Stavanger var det færre enn 200 stemmeberettigede, så byen skulle velge tre valgmenn. Valgmennene skulle velge stortingsrepresentanten.

Til det overordentlige Storting i desember 1814 ble Gabriel Schanche Kielland valgt til første valgmann. Amtmann Wilhelm Frimann Krog og kaptein Haaver Sømme ble valgt til andre og tredje valgmann «med et mindre antall stemmer».⁸⁶ Som representant ble valgt tollinspektør Arnt Møglestue. Han var til stede ved valget av Rosenkilde i mars og var en av underkriverne på fullmakten til Rosenkilde.⁸⁷ Når Rosenkilde ikke ble valgt, var dette «vistnok .. etter hans eget ønske».⁸⁸ Gabriel Schanche Kielland ble valgt som representant til det første ordentlige Storting i 1815–1816. Han meldte sykdomsforfall og ble representert ved sin svigersønn Eiler Hagerup Schiøtz.⁸⁹ Ved valgmannsvalget i 1817 ble Rosenkilde valgt til første valgmann med 31 stemmer, Kielland og amtmann Krog til andre og tredje valgmann med 27 stemmer hver.⁹⁰ Michael Smith møtte ved det andre ordentlige storting i 1818.⁹¹ Gabriels Schanche Kielland var hans onkel og søster til hans mor, Magaretha Smith, født Kielland.

I 1821 var ble Rosenkilde igjen valgt og møtte på Stortinget der han spilte en fremtredende rolle.⁹² Det er sagt at han der spilte «en større rolle (enn på Eidsvoll), ikke som leder, men som en av de ivrigste til å hevde Norges selvstendighet og det nye demokrati».⁹³ Kjøpmann Peder Pedersen, Gabriel Schanche Kiellands kontorfullmektig, møtte som varamann for Smith i 1818 og senere som byens representant ved det fjerde ordentlige Storting i 1824.⁹⁴

At aksjonen mot Rosenkilde var en situasjonsbetinget handling understrekes av at han ble valgt som første valgmann i 1817 og senere, i 1821, til stortingsrepresentant uten opposisjon. Den eneste synlige følge av protestaksjonen i mars 1814 er at Haaver Sømme, en av aksjonslederne, ble valgt til tredje valgmann med et lite antall stemmer i desember 1814. Forøvrig er det familiene Kielland og Rosenkilde og menn i deres krets som kom til å være valgmenn og stortingsrepresentanter i en årrekke etter 1814. Det er kanskje symptomatisk for fraværet av aggressiv opposisjon fra jekteskipperne og småborgerskapet at Haaver Sømme og Jens Berg i årene etter 1814 ble valgt som medlemmer av likningskommisjonen. Der satt de sammen med Rosenkilde og andre av byens mer fremtredende borgere. Aggresjonen synes å ha forstummet når de selv ble medansvarlige for å pålegge de årlige skatter medborgerne måtte betale.⁹⁵

Når en ser tiårene fra 1780-årene og frem til 1830-årene, er forholdene i Stavanger ikke preget av dramatiske motsetninger mellom byens borgere og byens ledelse. Tvert imot er forankringen av byledelsen i noen få familier preget av ro og kontinuitet. Det var heller ingen synlige motsetninger mellom byledelsen og byens statlige øvrighet. Skulle det ha vært dype friksjoner, ville en ha trodd disse ville ha kommet til overflaten ved innføringen av det lokale selvstyre i 1837. Da ville en eventuell opposisjon kunne ha skapt forandringer i de gamle hegemoniske forhold. Men det skjedde ikke. Det nye formannskap i 1837 var en klar videreføring av byens lederskap under det gamle borgerstyre.⁹⁶ Det «selvstyre»-formannskap som ble valgt i 1837 bestod av seks menn. Det var Jonas Schanche Kielland, byens første ordfører og sønn av Gabriel Schanche Kielland. De andre formannskapsmedlemmene var kjøpmann Gabriel Schanche Jonassen, skipskaptein Lars Svendsen, kjøpmann Christian Frederik Jacobsen, kjøpmann Ole Helliesen og malermester Andreas Cederbergh. Dette var byens elite som overtok mange av lederposisjonene i byen nesten bokstavelig talt etter «foreldregenerasjonen».

Sett i tilbakeblikk med bruk av de kilder som i dag er tilgjengelige, er det liten tvil om at valget av representant til Eidsvoll var både vel forberedt og vel ivaretatt av den statlige og kommunale byledelse som hadde styrt byen gjennom årtier uten at det fremkom protester eller aksjoner hverken i enkeltsaker eller i forbindelse med de årlige valgene av eligerte menn på St. Thomædagen. Aksjonen om ettermiddagen 18. mars 1814 var spontan, emosjonell og situasjonsbetinget. Den skaket deler av bysamfunnet denne dagen og skapte spenninger i flere uker etter valget. Aksjonistene satte seg utover enhver spilleregulering som kunne forventes å vinne sympati og gehør hos myndighetene. Den ble da også prompte avvist av Christian Frederik personlig. Aksjonen ble stående som en enkelthendelse som ikke fikk synlige konsekvenser for hvordan formannskap, kommunestyre og styrer og råd ble sammensatt i tiårene etter 1814.

Det er vanskelig å trekke en annen konklusjon enn at i perioden fra ca. 1780 til ca. 1840 hadde Gabriel Schanche Kielland og Peder Valentin Rosenkilde, deres familier, deres fedre og sønner og deres nære venner og kolleger blant de eligerte menn relativt større ansvar innenfor næringsliv, politikk og samfunnsinstitusjoner i Stavanger enn andre familier, et ansvar de påtok seg i fellesskap.

Rosenkilde på Stortinget.

Peder Valentin Rosenkilde hadde en usedvanlig bred samfunns erfaring da han møtte på Eidsvoll. Han var en storborger i enhver forstand av ordet. Han ble, ikke unaturlig, valgt til medlem av finanskomiteen. Han forble omtrent like taus i debattene som de andre tre representantene fra Stavanger amt. Men i et stykke skilte han seg fra dem. Rosenkilde hadde ved

sin dynamikk og sitt resultatpregede arbeid og sin sosiale omgang, bl.a. i byens Klubbsselskap, vist en patriotisk entusiasme. På Eidsvoll var han en deklarerert selvstendighetsmann. I hele prosessen mot etableringen av et fritt Norge med egen konge, ga han uttrykk for sin begeistring med hurrarop og klappsalver.⁹⁷ Hans internasjonale orientering som konsul, kjøpmann og reder førte til at han ble oppnevnt av Christian Frederik til sammen med Niels Aall og Christie å reise til London for å forklare den britiske regjering de vedtak som var fattet på Eidsvoll. De fikk ikke foretrede og ble pålagt å umiddelbart å returnere til Norge med uforrettet sak.

Som stortingsrepresentant i 1821 knyttet Rosenkilde nær kontakt med en radikal opposisjonsgruppe. Særlig motarbeidet de gjeldsoppgjøret med Danmark. Rosenkilde stod bak et forslag om at det skulle forbys stortingsrepresentanter å motta embeter i ett år etter at de var valgt. Han ville også utvide demokratiet i byene ved å innføre valg på eligerte menn og forliseskommisærere. I tillegg ville han trykke opp 30 000 eksemplarer av grunnloven for å spre den til allmuen over hele landet.

Da det i 1821 så ut til at kongen, Carl Johan siden 1818, ikke ville forlenge stortingssesjonen og dermed hindre Stortinget i å fullføre sitt arbeid, forslø han at Stortinget skulle sende ut en kunngjøring og fraskrive seg ansvaret for de vanskeligheter som ville følge av en slik oppløsning. Kongen ble rasende på Rosenkilde som han mente angrep oppløsningsretten og maktfordelingsprinsippet. Kongen ønsket å stille Rosenkilde for riksrett. Det skjedde ikke, men kongen klarte ved å legge press på Russland at Rosenkilde ble fratatt sitt verv som russisk visekonsul i Stavanger.⁹⁸

Peder Valentin Rosenkilde fremtrer i ettertidens lys som en svært selvstendig selvstendighetsmann som skapte resultater i de virksomheter han ledet i Stavanger og som uredd stod på selvstendighetslinjen i nasjonal politikk uavhengig av motstandernes stand og stilling. I boken «Stavanger 1814-1914» karakteriseres Rosenkilde slik: «En mand med brændende fedrelandskjærlighet og dertil modig og djerv, retlinjet og paagaende».⁹⁹ Det er vanskelig å finne to menn som over flere tiår samarbeidet så tett og godt som Gabriel Schanche Kielland og Peder Valentin Rosenkilde.

Det er naturlig å yte Rosenkilde oppmerksomhet ved feiringen av grunnlovsjubileet i 2014.

Noter

- 1 Eldre skrivemåte for Reilstad
- 2 Alle fire representantene er omtalt nærmere i egne artikler i Ætt og Heim 1964. De blir også omtalt i en egen artikkel skrevet av undertegnede i en bok om alle representantene på riksforsamlingen som Riksantikvaren har under utgivelse i 2014 og som ventes publisert 1. september i år.
- 3 Stavanger 1814–1914:291.
- 4 M.L. Michaelsen, Stavanger sjøfarts historie. Stavanger 1927: 36ff.
- 5 En rekke av de fremmøtte som deltok i valget er nevnt hos Elgvin 1956:395.
- 6 Elgvin, Johs., En by i kamp. Stavanger 1536–1814. Stavanger 1956:395.
- 7 Stavanger 1814–1914:292.
- 8 Se eksempler i Samlinger til Stavangers historie bd. 1.
- 9 Hans Eyvind Næss, Det lokale selvstyrets røtter, I «Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år». Oslo 1987:113.
- 10 S.st.:16f.
- 11 S.st.:17. Se også Hans Eyvind Næss; Et fyrtårn for fellesskapet. Næringsforeningen for Stavanger-regionen 175 år 1836–2011:16.
- 12 Jan Kielland var sønn av Gabriel Kirsebom Kielland og Gabriel Schanche Kiellands søskenbarn.
- 13 Fra 1815 og i årene etter var gullsmed Franz Blomhoff (1772–1832) den fjerde blant de eligerte menn.
- 14 Rådstueprotokollene finnes ved Byarkivet i Stavanger.
- 15 M.L. Michaelsen, Stavanger sjøfarts historie. Stavanger 1927:25–30.
- 16 M.L. Michaelsen 1927: 30–34. Elgvin 1956: 355.
- 17 Arne Bang-Andersen, Handelshuset på Skagen gjennom 200 år, Stavanger 1969: 18–28.
- 18 M.L. Michaelsen 1927: 39ff. Elgvin 1956:356. Stavanger borgerbok: 177f. Han eide flere hus i byen og bodde i en bygård med våningshus og sjøhus (Nedre Strandgate 13) som nabo til Peder Valentin Rosenkilde (Nedre Strandgate 11) og Gabriel Schanche Kielland (Nedre Strandgt 9). Se Hans Eyvin Næss (red.), Samlinger til Stavanger bys historie bd. IV. Stavanger 1971:558f og Hans Eyvind Næss, Gamle Stavager, Historien i og mellom husene. Stavanger 1998:94ff.
- 19 Byfogdens kopibok. Innførsel 20. mars 1814. Statsarkivet i Stavanger.
- 20 Det finnes ingen spesialstudier om valgene til riksforsamlingen fra militære enheter i Stavanger amt.
- 21 Sverre Steen 1814. Oslo 1951:135.
- 22 Anmerking av 19. mars 1814 på protest av 18. mars fra Løwold oversendt stiftamtmanden. I bok 719 mappe i «Regentskapet 1.2. 1814–31.5.1814. Stiftamtmandens arkiv. Statsarkivet i Kristiansand.
- 23 S.st.
- 24 S.st.:394.
- 25 Elgvin 1956:396.
- 26 Boks 719, mappe 1 «Regentskapet» 1.2.1814–31.5.1814. Stiftamtmandens arkiv. Statsarkivet i Kristiansand.
- 27 S.st.
- 28 S.st.
- 29 Uten at det blir lagt hindringer i veien.
- 30 Byfogdarkivet, Stifts- og amtsbrev 1813–1817. Statsarkivet i Stavanger.
- 31 Byfogdens påtegning på stiftamtmand Schouboes brev.
- 32 Begge med originale underskrifter.
- 33 Byfogdens kopibok. Brev til Stavanger amt 18. mars. Statsarkivet i Stavanger.
- 34 Hans Eyvind Næss, Gjestgiveriene førte med seg både godt og vondt. Stavanger Aftenblad 23.7. 1968.
- 35 Sverre Steen, 1914, Oslo 1951:100f.
- 36 Kopibok 1811–1822. Byfogdarkivet. Statsarkivet i Stavanger.
- 37 Korrespondansen finnes i Byfogdarkivet, arkivboks merket stifts- og amtsbrev 1813–1817. Statsarkivet i Stavanger.
- 38 Stavanger 1814-1914:290–295. Avsnittet om valget i 1814 og de påfølgende valg er skrevet av Oddmund Vik under medvirkning av I. Mossige Grude.
- 39 En by i kamp. Stavanger 1536–1814. Stavanger 1956.
- 40 Artikkelen «Stavangers Eidsvollsmann Peder Valentin Rosenkilde», I Ætt og Heim 1964: 14–17.
- 41 Artikkelen «Under einevelde og embetsstyre» i Stavanger bys historie, bd. 1:367–391, Stavanger 2012.
- 42 Stavanger 1814–1914:293.
- 43 Elgvin 1956:395ff.
- 44 Snarere enn sykdom.
- 45 Elgvin 1956:397.
- 46 Elgvin 1956:397.
- 47 Stavanger 1814–1914. Stavanger 1914: 419.
- 48 Se skattelikninger for Stavanger pakkene 1815–

- 1833 og 1815–1830. Likningsarkivet. Statsarkivet i Stavanger.
- 49 Berhn. Lund: 1964:15.
- 50 Solli 2012:388f.
- 51 S.st.:390.
- 52 S.st.:391.
- 53 S.st.
- 54 Trolig feil for sykdom. Byen hadde ennå ikke bygget noe ordinært sykehus.
- 55 Stavanger Aftenblad 14. mars 2014.
- 56 Stavanger Aftenblad 19. mars 2014.
- 57 Om familieforbindingene mellom familiene Zetlitz og Kiellaand, se Hans Eyvind Næss, Teolog og Trubadur. Jens Zetlitz 1761–1821. Stavanger 2011:21ff.
- 58 Trygve Wyller. Det Stavangerske Klubselskab, Stavanger 1934:53f.
- 59 Detaljer om familieforholdene finnes i Hans Eyvind Næss, artikkelen Bispeladegård, Stavangeren 1/2011:36–42.
- 60 Wyller 1934:48,62–66.
- 61 Wyller 1934:10.
- 62 S.st.:44f.
- 63 Eivind Hognestad; Rogaland Landbrukselskap gjennom 150 år 1776–1926, Stavanger 1926: 45–50.
- 64 S.st.:111–114 der det finnes gjengivelser av brev Kielland og Rosenkilde skrev og signerte sammen.
- 65 Elgvin 1956:397.
- 66 Stavanger 1814–1914. Stavanger 1914:419. Her er skrevet Jonas Kielland som må være feilskrift for Jacob Kielland.
- 67 Hans Eyvind Næss, Forlikrådene i Norge 20 år 1795–1995. Oslo 1995: 37.
- 68 S.st:106.
- 69 Sverre Steen, Stavanger Borgerevning. Stavanger 1925.
- 70 S.st.:33. Det var stiftamtmannensom oppnevnte borgervægingens offiserer.
- 71 Hans Eyvind Næss: Var de rike og mektige i Stavanger ikke så forsvarsbevisste i 1806? I Stavanger Aftenblad 4.4. 1968. Artikkelen forteller om borgervæbingen i Stavanger.
- 72 Strykes av rullen.
- 73 Elgvin 1956:342.
- 74 Elgvin 1956: 397.
- 75 Kopibok 1811–1822. Byfogdarkivet. Statarkivet i Stavanger.
- 76 Henrik Ibsens dikt «Terje Vigen» er skrevet under henvisning til noden i Norge under napoleonskrigene.
- 77 Svein Ivar Langhelle, avsnittet «Krigsåra: Gode eller dårlege tider?», i Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland fylke gjennom tidene. Stavanger 1987:310f.
- 78 Elgvin 1956:386.
- 79 I amtmannsarkivet pakke med dokumenter om kornforsyningen finnes også et dokument fra september 1813 som viser at Rosenkilde forvaltet sitt ansvar for kornforsyningen på en øyensynlig forsvarlig måte. Fylkesmannens arkiv, Statsarkivet i Stavanger
- 80 Elgvin 1956:393.
- 81 Stavanger 1814–1914:293.
- 82 Elgvin 1956:382.
- 83 Elgvin 1956:383.
- 84 Elgvin 1956:382.
- 85 Wyller 1934:98–105.
- 86 Stavanger 1814–1914: 294.
- 87 Elgvin 1956:295. Stavanger 1814–1914:294. Også Møglestue hadde et forhold til Kielland idet han kjøpte huset sitt (senere adresse Nedre Strandgate 59) i 1812 og tok opp lån på huset av Kielland. Lånet er omtalt i 1832 da Møglestues enke solgte huset (Pantebok for Stavanger 1823–1832, fol. 458b–459b).
- 88 Stavanger 1814–1914:312.
- 89 S.st.:313.
- 90 S.st.:294
- 91 S.st.:313.
- 92 S.st.:295.
- 93 Lund 1964:16.
- 94 S.st:313.
- 95 Se skattelikningene 1817 og 1819 (Haaver Sømme) i Likningsarkivet, Skattelikninger 1815–1830 og likningen for 1823–1824 (Jens Berg) i pakke 1816–1830. Statsarkivet i Stavanger.
- 96 Næss 1987: 11 og Stavanger bystyres forhandlinger 1837–1844. Utgitt av Ola Kvalsund. Stavanger kommune 1919: 3, 5, m.fl. oppslag.
- 97 Det er ved flere anledninger blitt gjort et poeng av at Nicolai Wergeland skal ha kalt Rosenkilde en jacobiner, sågar uten hode. Nå var Wergeland, som tilhørte unionspartiet, så voldsom i sine verbale utfall mot personer som tilhørte selvstendighetspartiet, at det etter 17. mai 1814 og før riksforsamlingen ble oppløst ble fremmet forslag om å gjøre Wergelands mange usaklige utfall til egen sak for forsamlingen.
- 98 Se nettartikkel på wikipedia lokalhistorie om Peder Valentin Rosenkilde.
- 99 Stavanger 1814–1914:313.

«Unionspartiet»: Mindretall på Eidsvoll, flertall i Sørvest-Norge?

Arne Solli

Innledning

De 112 representantene på Eidsvoll ble delt i to hovedgrupperinger ofte benevnt som «partier», der nesten 80 tilhørte «selvstendighetspartiet» og ca. 30 utgjorde «unionspartiet». Selv om grunnlovsarbeidet vakte strid på Eidsvoll gikk skillelinjen mellom de som kunne akseptere en union med Sverige («unionspartiet») og de som fullstendig motsatte seg en forening med Sverige. «Selvstendighetspartiet» ønsket et selvstendig Norge med Kristian Fredrik som konge. I «unionspartiet» mente man at dette ville føre til gjenetablering av unionen med Danmark siden prins Kristian Fredrik var tronarving i Danmark.

Fra valgene til Eidsvoll i mars 1814 skulle representantene ta med seg fullmakter adressert til Kristian Fredrik. Fullmaktene beskriver edsavleggelsen (fedrelandseden) og er ofte svulstige beskrivelser over folkets tilslutning til Kristian Fredriks selvstendighetslinje. Dette har blitt tolket som om flertallet på Eidsvoll hadde et unisont flertall i det norske folk bak seg.¹

Dette poenget er understreket ved ofte å beskrive «unionspartiet» som aristokratisk og sammensatt av økonomisk velstående med høy sosial status. Sentral i «unionspartiet» var grev Wedel-Jarlsberg og jernverkseiere som Jacob Aall, Severin Løvenskiold og Peder Anker.² Grupperingen sies ofte derfor å ha representert næringsinteresser i området Skien til Drammen, underforstått at man satte egne økonomiske interesser fremfor nasjonens.

Eidsvollfullmaktene fra valgene i Rogaland skiller seg lite ut fra de fra resten av landet og roser og hyller også Kristian Fredrik. Representanten fra Stavanger by, Peder Valentin Rosenkilde hørte til flertallsgruppen på Eidsvoll. Han er blitt karakterisert som en «bråkende selvstendighetsmann», med tilrop, mimikk og klapping tilkjennega han sine sympatier for «selvstendighetspartiet» og antipatier mot unionstillhengerne.³ Det øvrige Rogaland valgte tre representanter til Eidsvoll. Det er verdt å merke seg at to av disse var klare tilhengere av «unionspartiet» og den tredje sympatiserte med denne grupperingen. Rosenkilde ble valgt til Eidsvoll av et mindretall

i byen. En stor del av byens befolkning aksjonerte, arrangerte et motvalg og valgte egen representant til Eidsvoll for de hadde ingen tillit til Rosenkilde. (Valget av denne representanten ble ikke godkjent).

Rogalandsbenken på Eidsvoll var karakterisert ved en klar partideling, der selvstendighetsmannen Rosenkilde ble valgt mot store protester, og av 3 av 4 av Rogalandsrepresentantene var unionstillhengerne. Kan disse forholdene tyde på at stemningen blant befolkningen i Rogaland lå tettere opp til det aristokratiske «unionspartiet»?

Bakgrunn – Napoleonskrigene og det nye Europa

Stavanger var i 1814 en by med ca. 2500 innbyggere, en litt over middels stor by i Danmark-Norge. Fram til 1807 pekte alle kurver oppover, selv om prisene hadde steget noe mer enn normalt siden slutten av 1700-tallet. Omslaget kom i 1807. København ble overfalt, den dansk-norske marineflåten ble ranet av England. Danmark-Norge ble Napoleons forbundsfelle. Storalliansen mot Napoleon og Danmark-Norge satte i sving en full økonomisk blokkade av Danmark-Norge. Norske handelsskip ble kapret, senket eller satt i arrest. Mange sjøfolk fra Rogaland ble satt i «prisonen» som krigsfanger i England.⁴ Krig og blokkade førte til at prisene steg og man fikk hyperinflasjon fra 1813.

Mange av de som produserte eller solgte norske varer klarte seg. Lønnsarbeidere, pensjonister og offentlige tjenestemenn fikk det vanskelig, prisene steg langt raskere enn lønnsutbetalingene. Kritikken mot den danske kongens utenrikspolitiske linje vokste, både i Norge og i Danmark. Grev Wedel Jarlsberg, lederen av foreningen Det norske vel, arbeidet med en svensk løsning for å få Norge ut av krigen. Den svenske kronprinsen Carl Johan hadde fra 1812 fått aksept fra alliansen om at Norge skulle overføres til den svenske kronen som kompensasjon for tapet av Finland. I mai 1813 sendte kong Fredrik 6. sin nevø Kristian Fredrik til Norge. Han var kronprins av Danmark-Norge og hans oppdrag var å sikre unionen og skaffe Norge kornforsyninger. Samtidig arbeidet Carl Johan åpent diplomatisk for å skape en ny union, Norge-Sverige.

Stormaktene ga i mai 1813 tilslutning til Carl Johans krav om Norge og informasjon om dette ble trykket i svenske aviser sommeren 1813. Samtidig publiserte norske og danske pamfletter argumenter mot Carl Johans krav, og for at unionen mellom Norge og Danmark måtte bestå. Fra ca. 1811 hadde Danmark og Norge oftere og oftere blitt omtalt som *Tvillingrikene*. Særlig fra 1813 var propagandakrigen i gang om retten til den norske tronen.⁵

Høsten 1813 snudde krigslykken seg for Napoleon. Carl Johan, som ledet nord-flanken i Tyskland, sendte sine tropper mot Danmark. Napoleons siste allierte måtte slås. Carl Johan rykte raskt frem mot Jylland. Ved nyttårsskiftet 1814 ga Fredrik 6. opp og ba om fred. Fredsvilkårene ble

nedfelt i to avtaler den 14. januar 1814, en mellom Sverige og Danmark, en mellom England og Danmark. I Kielfreden avstod den danske kongen kongeriket Norge til den svenske kongen og hans etterfølgere.⁶

I tråd med fredsavtalen kalte Kong Fredrik 6. prins Kristian Fredrik tilbake til Danmark. Kristian Fredrik motsatte seg dette, og søkte råd hos en gruppe på 21 mann. På dette møtet, stormannsmøtet på Eidsvoll (februar), foreslo Kristian Fredrik å stille seg i spissen for en norsk selvstendighetsreisning, og underforstått at han ble valgt til konge i det nye, selvstendige Norge. Møtet med Georg Sverdrup i spissen satte et vilkår basert på idéen om folkesuverenitet. Kristian Fredrik måtte lyse ut valg til en grunnlovsforsamling som skulle bestemme statsformen og gi Norge en grunnlov. Tiden var knapp. Selv om Napoleon fortsatt ytte motstand våren 1814, var det bare et tidsspørsmål før han ville bli slått. Men så lenge krigen fortsatte i Europa, kunne ikke Sveriges Carl Johan sende troppene mot Norge.

I slutten av februar sendte Kristian Fredrik ut brev til det norske folk om at han stilte seg i front for et norsk opprør mot svenskekongens «åk». Krig var en reell konsekvens av dette. Videre spesifiserte Kristian Fredrik, nå som selvutnevnt Regent av Norge, valgreglene, stemmerettsregler og organiseringen av valg til Riksforsamlingen på Eidsvoll. Valgene måtte skje i mars, og forsamlingen skulle møtes 11. april på Eidsvoll. De fleste valgene ble gjennomført i begynnelsen av mars. Valgene i Nordland og nordover ble holdt for seint til at representantene nådde frem. Til Eidsvoll nådde 112 representanter frem i tide.

Valget i Stavanger by

Valgordningen var sammensatt og noe uvanlig. Siden soldatene var mobilisert og stod i avdelinger langt borte fra hjemstedet, ble det holdt egne militærvalg. Ca. 30 av representantene skulle velges inn fra militæravdelingene. De øvrige representantene skulle velges inn fra byene (kjøpstedene) og landdistriktene. Hvert fylke (amt)⁷ skulle velge tre representanter, byene 1 til 4 representanter alt etter befolkningens størrelse. Byene hadde dels direkte valg, dels indirekte valg avhengig av hvor mange kirkesogn (valg-forsamling) byen var delt i. Stavanger by utgjorde bare ett kirkesogn, derfor skulle Stavanger velge en representant direkte.⁸

Fredag 18. mars 1814 kimte klokken i Domkirken klokka 10 på formiddagen. Byfogden hadde kunngjort at alle voksne konfirmerte menn fra Stavanger prestegjeld hadde møteplikt.⁹ De skulle avlegge fedrelandseden og velge til Riksforsamlingen på Eidsvoll. Vår Frue sogn og Randaberg sogn valgte først to valgmenn hver til en fylkesforsamling som skulle velge tre representanter fra Rogaland. Deretter skulle Stavanger by velge en representant ved direkte valg. Ved byvalget foreslo byens øverste embetsmann (byfogden) kjøpmann Peder Valentin Rosenkilde som kandidat. Han var «nationalsinnet» som byfogden uttrykte det. Flere i forsamlingen motsatte

seg Rosenkildes kandidatur og foreslo tidligere apoteker Christian Magnus Zetlitz. Zetlitz ble bryskt avvist fordi han bodde utenfor bygrensen (Kjøpstadens jurisdiksjon). Deler av forsamlingen forlot da valglokalet for å fritt diskutere og finne et alternativ. I kirken gjennomførte byfogden valget og Rosenkilde ble valgt med 43 av 50 stemmer. Byen kokte og opprørsfanen ble heist. En stor folkeskare, en folkehop, organiserte et motvalg, og valgte Christian Magnus Zetlitz som representant. De protesterte først muntlig, så skriftlig til byfogden og til slutt til regenten selv, Kristian Fredrik. Hele 152 mann, tre ganger så mange som ved det offisielle valget, undertegnet protesten. De mente at flere demokratiske prinsipper var brutt. De ville ikke la seg representere av Rosenkilde. Han hadde ikke deres tillit. Deres egen kandidat hadde klart flertall. Men det hjalp ikke. Samtidig med at Eidsvollsforsamlingen møttes fikk aksjonsgruppen svar fra regenten. Valget deres var underkjent og de ble fratatt muligheten til omvalg.¹⁰

Denne motaksjonen i Stavanger har blitt tolket som en ren personkonflikt. Særlig noen av skipperne mislikte Rosenkilde, og aksjonen er tolket som en hevnaaksjon.¹¹ Men det synes merkelig at noen få misfornøyde skulle klare å mobilisere ca. 40% av byens voksne menn i løpet av noen timer. Er det derfor rimeligere å tolke konflikten som en politisk og ideologisk grunnnet aksjon? Kan aksjonen ha vært langt mer politisk motivert, altså ikke rene personkonflikter og – motsetninger, men mer grunnleggende politisk uenighet om utenrikspolitikk og konstitusjonelle spørsmål?

Det foreligger ingen direkte spor etter valgkamp i Stavanger. Det foreligger heller ikke dokumenter som direkte viser Rosenkildes og motvalgets kandidat Christian Magnus Zetlitz politiske standpunkter i tiden før Eidsvoll. Det er derfor vanskelig direkte å avgjøre hva som lå bak, utenriksspørsmål, konstitusjonelle spørsmål (grunnlovsspørsmål) eller rene personmotsetninger. Slutningene omkring dette blir derfor indirekte og dels basert på indisier.

Et argument for å hevde at den politiske aksjonen og motvalget i Stavanger var utenrikspolitisk motivert, er Rosenkildes synspunkter på Eidsvoll. Rosenkilde tilhørte den mest ufravikelige og uforsonlige delen av «selvstendighetspartiet». Rosenkilde sa lite i debattene, men uttrykte sin uenighet med «unionspartiet» med høylytte tilrop og mimikk. Han ble omtalt som en «bråkende selvstendighetsmann». Sommeren 1814 ble Rosenkilde sammen med W.F. K Christie utpekt til et diplomatisk fremstøt mot England. Dette viser at Rosenkilde hadde regentens fulle tillit. Rosenkildes klare sympati og tilslutning til selvstendighetslinjen er et moment som taler for at aksjonen var utenrikspolitisk motivert.¹²

Kjernen i «unionspartiet» var personer som i 1809 hadde stiftet Selskapet for Norges Vel. Grev Wedel-Jarlsberg var en sentral lederfigur og han arbeidet for en norsk separasjon fra Danmark gjennom en union med Sverige. Motvalgets kandidat, Christian Magnus Zetlitz, var aktiv i Norges

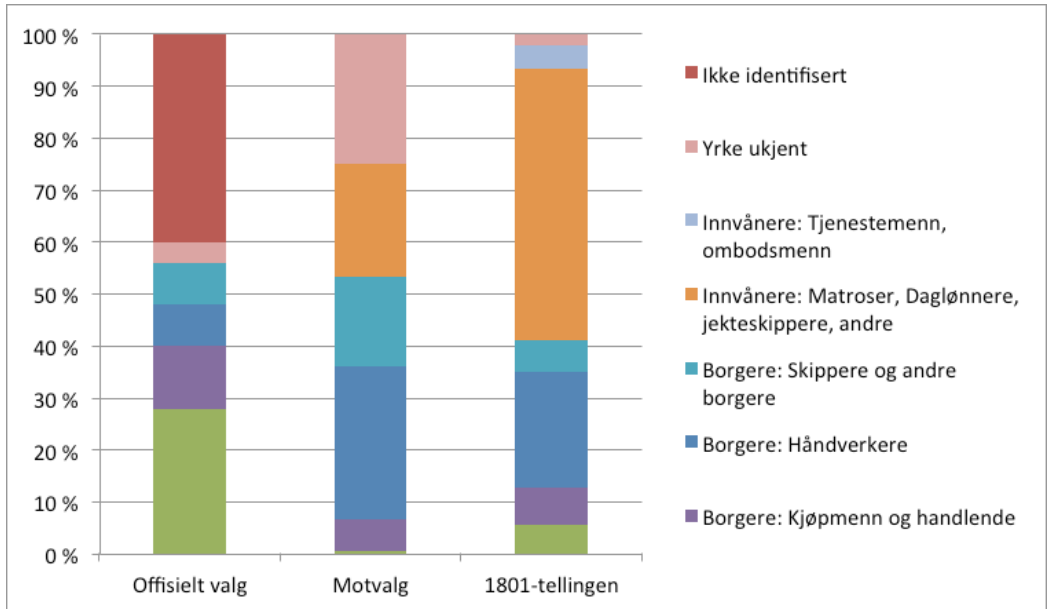
Vel. Selskapet ga ut tidsskriftet Budstikken og Zetlitz navn dukker opp i 1811, da som økonomisk bidragsyter til et norsk universitet. Budstikken viser også at fra våren 1812 var Zetlitz en av de tre lederne av Norges Vels avdeling Stavanger distrikt. Zetlitz må derfor ha vært godt kjent med ledergruppens utenrikspolitiske synspunkter.¹³

Det eneste direkte konstitusjonelle spørsmålet som er omtalt i den skriftlige protesten fra 152-mannsgruppen er stemmerett og hva som kvalifiserte til folkets representant. Motvalgsgrupper hevdet at «enhver er borger udi staten» og dermed kunne velges til riksforsamlingen. Dette standpunktet var radikalt fordi det hevdet alle menn var valgbare og det impliserte allmenn stemmerett. Byfogden hadde eksplisitt kallet inn «alt voxent confirmeret Mandkjøn» til valget, så allmenn stemmerett må gruppen ha tatt for gitt.¹⁴ Men at alle menn også kvalifiserte som representanter til riksforsamlingen var ekstremt radikalt. Måten å begrense de «uheldige» virkningene av en vid stemmerett var krav om eiendom, formue eller embete for nasjonalforsamlingens representanter.¹⁵ Fra februar ble det laget flere grunnlovskast, bare Nicolai Wergelands grunnlovskast hadde tilnærmet en så vid stemmerettsregel. Wergeland var en av hovedarkitektene og ideologen i «unionspartiet». De fleste grunnlovskastene hadde eiendom som underliggende prinsipp for stemmerett og i byen skulle derfor bare de med byborgerskap, dvs. kjøpmenn, handelsmenn og håndverkere ha stemmerett i tillegg til embetsmennene. På Eidsvoll var tanken om helt allmenn stemmerett fjern.¹⁶ Under stiftamtman Schouboe og regentens behandling av protesten ble den vide tolkningene av stemmerett og representantkvalifikasjoner avvist. Regenten pekte på at stemmeretten i valginstruksjonen skulle tolkes lik kvalifikasjonene til valgmenn og representanter, altså gårdseiendom, borgerlig næring eller embete var grunnlaget både for stemmerett og representantkvalifikasjon (valgbarhet).¹⁷

Disse stemmerettsprinsippene ekskluderte ca. 60 % av Stavangers voksne mannlige befolkning. Av de 152 i aksjonsgruppen hadde ca. halvparten – 80 personer - borgerskap. Det ville derfor ikke ha vært overraskende om embetsmennene og de mektige kjøpmannsborgerne fryktet denne politiske grupperingen. Hele folket kunne ikke få stemmerett, erfaringer fra revolusjonstiden i Europa viste at såkallte «folkeregjeringer» og «demokrati» basert på en bred stemmerett lett kunne føre til politisk kaos.¹⁸

I den skriftlige protesten ble det hevdet at Rosenkilde kun hadde støtte fra embetsmennene og noen få kjøpmenn.¹⁹ Dette peker direkte mot en interessekonflikt og kan være en indikasjon på uenighet omkring konstitusjonelle spørsmål. Spørsmålet blir da i hvor stor grad de to valgforsamlingene representerte ulike interessegrupper? Stemmer aksjonsgruppens beskrivelse av valgforsamlingene og peker det mot underliggende sosiale og politiske interessekonflikter?

Figur 1 Valgforsamlingene i Stavanger mars 1814.

Kilde: Solli 2014:20. Elvin 1956:396. Digitalarkivet og Oldervoll 1998-2012, folketellingen 1801 for Stavanger prestegjeld.

Den offisielle valgforsamlingen i Domkirken etter at protestgruppen hadde forlatt kirken talte 50 velgere. Protestgruppen talte 152 mann. 30 av de 50 i Domkirken kan identifiseres med navn, og alle de 152 undertegnet protestskrivet til regenten. Ved å sammenligne valgforsamlingene med folketellingen (1801 er den nærmeste) kan man si noe om hvilke grupperinger som var representert i de to valgforsamlingene. Ved det offisielle valget var 28 % av forsamlingen embetsmenn, selv om de bare utgjorde 5-6 % av befolkningen. I motvalgsforsamlingen dominerte skipperne og håndverkerne med 47 %. De utgjorde under 30 % av befolkningen. Innvånere uten borgerskap, som matroser, jekteførere, fiskere og dagleiere utgjorde nesten 60 % av byens befolkning. De utgjorde trolig rundt 40-45 % av motvalgsforsamlingen. Det ser dermed ut til at motvalgsforsamlingen utgjorde et godt tverrsnitt av befolkningen, og at den offisielle valgforsamlingen i hovedsak representerte embetsmennene og kjøpmannsborgerne, slik aksjonen hevdet. I følge embetsverkets og Kristian Fredriks tolkning av stemmerettsreglene skulle innvånere uten borgerskap, flertallet i byen, ikke ha stemmerett. De fikk heller ikke stemmerett i 1814-grunnlovene (17. mai og 4. november). Disse yrkesgruppene fikk først stemmerett i 1898 med innføringen av allmenn stemmerett.²⁰

Motstanden mot Rosenkilde kan ha ulik bakgrunn. Indisier peker i retning av at den var utenrikspolitisk motivert, den kan ha dreiet seg om grunnleggende forskjeller i oppfattelsen av borgerstatus og stemmerett, og begynnende klassemotsetning iblandet mer personlige motsetninger. Men først av alt viser aksjonen stort politisk engasjement, politisk splittelse, god innsikt i konstitusjonelle spørsmål og høy temperatur. Den fysiske volden og skjellsordene som preget 1700-tallets aksjoner var lagt til side og erstattet av mer moden demokratisk politisk kultur.²¹

Valget i Rogaland

Mens Stavanger by hadde direkte valg på representant til Eidsvoll, bestod valgene i landdistriktene av to valgomganger. Fra kirkesogn og prestegjeld på landsbygda valgte forsamlingene to valgmenn hver til en forsamling på fylkesnivå (amt). Forsamlingen av valgmenn valgte så tre representanter til Eidsvoll fra hvert fylke.

I Rogaland ble hoveddelen av primærvalgene gjennomført 11. og 18. mars. Valgmennene fra kirkesoknene i Rogaland møttes 24. mars i Stavanger og foretok valg på tre representanter til Eidsvoll. I listen over de 93 valgmennene finner man f.eks. haugianerlederen John Haugvaldstad, og andre haugianere er også blant valgmennene. Man finner også bønder fra gårder som etter 1814 ble «kveker-gårder». Dette viser at valgene hadde engasjert de politisk og religiøst bevisste og de som hadde familiemedlemmer i krigsfangenskap. I listen finner man også bondelensmenn og forliksrådsmedlemmer.²² Dette viser at man har valgt fra den gamle bygdeeliten, og den nye selvbevisste bonden, den religiøst, politisk og økonomisk aktive som var i opposisjon til embetsstanden og borgerstanden i byene.²³

I Rogaland og store deler av Kristiansand stift var kirkesognene primær valgkrets, mens i resten av landet var normalt hele prestegjeldet definert som primær valgkrets. Biskop og stiftamtman i Kristiansand hadde tydeligvis tolket «menighet» i valgordningen som sokn, ikke prestegjeld. Siden hver valgkrets skulle velge to valgmenn bestod fylkesforsamlingen av 93 mann (1 uteble?). I Hordaland, hvor man praktiserte prestegjeldsvalg, bestod valgforsamlingen av 44 valgmenn, 2 fra de 22 prestegjeldene. Der man praktiserte prestegjeldsvalg var det vanlig å velge soknepresten og en bonde til fylkesvalgforsamlingen, men der man praktiserte valg i kirkesogn ble det valgt inn langt flere bønder, da soknepresten eventuelt bare ble valgt fra hovedsoknet i prestegjeldet. I kirkesoknene fra Rogaland valgte man nesten konsekvent bønder som valgmenn til fylkesvalget.²⁴

Tabell 1 Fordeling av valgmenn etter sosial gruppe (stand) ved valgene til Eidsvoll fra fylkene. Uvalgte fylker (amt).

Fylker	Gårdbrukere	Embetsmenn	Næringsdrivende	Ukjent	Totalt	Prosent embetsmenn
Akershus	16	11	8	6	41	27 %
Oppland	21	12	3		36	33 %
Buskerud	14	13			27	48 %
Vestfold	16	6	4		26	23 %
Telemark	26	8	4		38	21 %
Aust-Agder	55	9	2		66	14 %
Vest-Agder	63	2	6	1	72	3 %
Rogaland	85	3	5		93	3 %
Hordaland	29	12	3		44	27 %
Sogn og Fjordane	31	8	3		42	19 %
Møre og Romsdal	34	13	1		48	27 %

Kilde: Riksforsamlingens forhandlinger, 2den Del Adresser og Fuldmagter, Kristiania 1914.

Valgforsamlingene i Vest-Agder og Rogaland var tilnærmet representative for befolkningen. Embetsmennene utgjorde rundt 3 % av valgforsamlingen, mens bøndene utgjorde ca. 90 %. De øvrige valgmennene var næringsdrivende eller jordeiere («proprietærer»). De som manglet fullstendig var de eiendomsløse, husmenn, strandsittere, daglønnere og arbeidere. I 1814 utgjorde disse gruppene omtrent 40-50 % av befolkningen, men i Rogaland noe mindre (noe under 30 % av husholdene). Valgordningen til riksforsamlingen og grunnlovens valgordning var begge basert på et prinsipp om at stemmerett var knyttet til eiendom og formue. Med dette forbeholdet var de to valgforsamlingene i Vest-Agder og Rogaland så nær representative som mulig for embetsmenn, næringsdrivende (borgere) og bønder. Også valgforsamlingene i Aust-Agder og Telemark hadde lav andel embetsmenn. Det samme gjaldt Sogn og Fjordane, men her trolig pga. den lave andelen embetsmenn i fylket, siden fylket var uten tollsteder, ladesteder og kjøpsteder. I de to øvrige Vestlandsfylkene og innlandsfylkene Oppland og Akershus var andelen embetsmenn betydelig i forhold til befolkningen. I et standsperspektiv var embetsstanden sterkt overrepresentert. Andelen embetsmannshushold i befolkningen varierte fra 0.4 % til 1.7 %, med 0.9 % i gjennomsnitt (1801).²⁵

Valgforsamlingene i Rogaland og Vest-Agder var tilnærmet representative i forhold til sammensetningen av befolkningen. Valgordningen i Kristiansand stift gjorde at alle kirkesognene ble representert, ikke bare prestegjeldene. Valgene i fylkene fra Rogaland til Vestfold fremstår derfor som mer demokratiske enn i den øvrige delen av landet. I Rogaland, i motsetning til

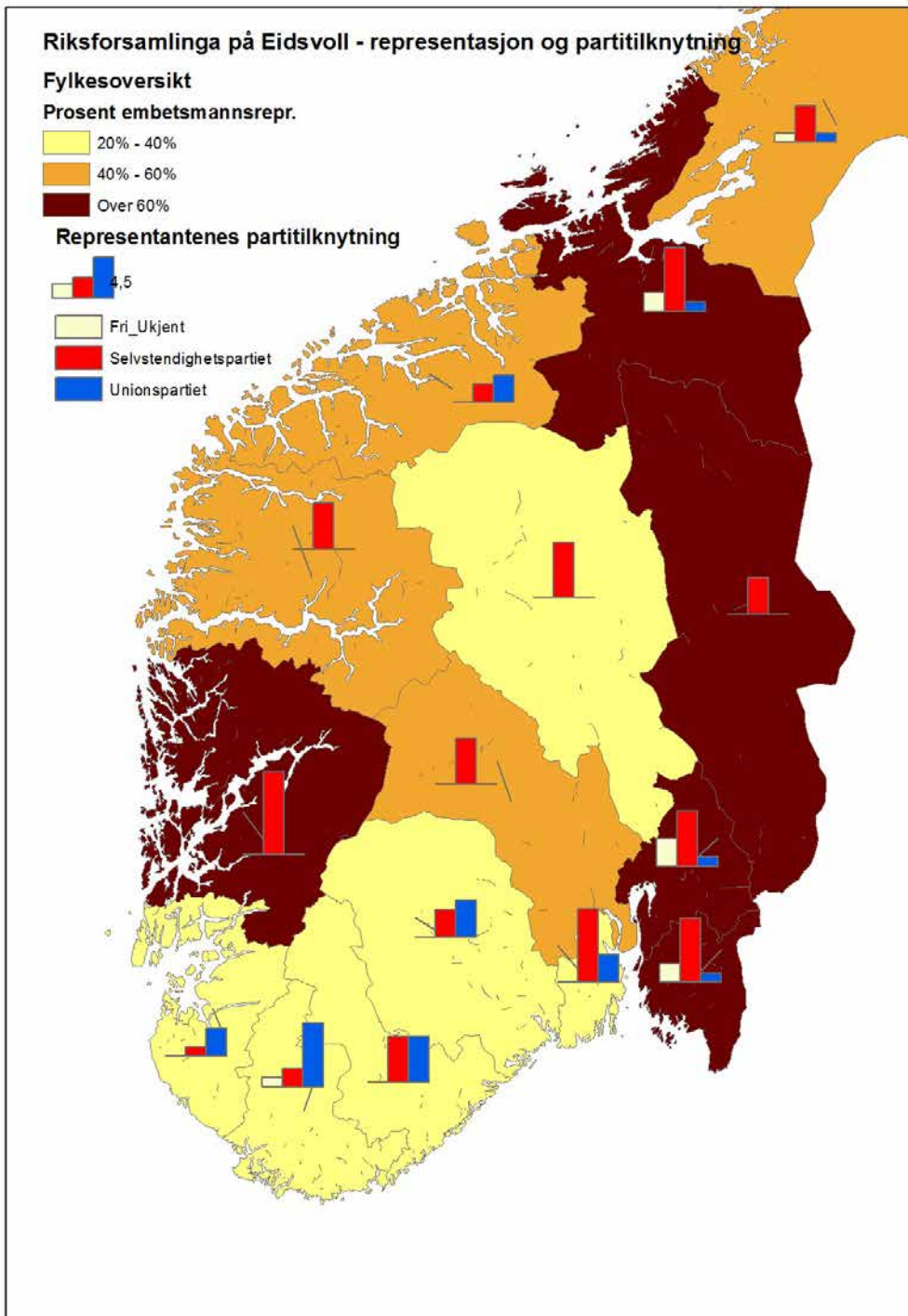
mange andre fylker, kan man trygt si at befolkningen stod bak sine representanter. I flere andre fylker «valgte» man soknepresten som sin valgmann og disse fylkene ble i stor grad representert av embetsmenn.

Hvem valgte Rogalendingene til Eidsvoll? Fylkesforsamlingen i Stavanger valgte gårdbruker Asgaut Olsen Regelstad, kjøpmann Christen Mølbach fra Egersund og sokneprest Lars (Lauritz) Andreas Oftedahl fra Rennesøy. Ingen av de tre var spesielt aktive i debattene, men markerte seg allikevel. Felles for disse tre var at de tilhørte «unionspartiet» på Eidsvoll, og Mølbach og Oftedahl regnes som del av kjernen i «unionspartiet» på ca. 20 representanter.²⁶ Regelstad var aktiv i en gruppe bønder som fremmet bondekrav, som grunnlovsfastsettelse av odels -og åsetesretten og salg av kirkens jordeiendommer for å skaffe grunnkapital til en statsbank. Regelstad var en av de få av Vestlandsbøndene som dermed markerte klare standpunkt i den embetsmannsdominerte Eidsvollsforsamlingen.²⁷ Oftedahl og Mølbach la frem et felles forslag i finansdebatten angående riksforsamlingens mangel på kompetanse i finanssaker, og at den burde konsentrere seg om lovarbeidet. Mølbach var dessuten en av de 17 representantene som reserverte seg mot valget av Kristian Fredrik 17. mai 1814. De 17 valgte Kristian Fredrik til konge under sterkt press og bøyde seg for flertallet.²⁸ Representanten Oftedahl Kristian valgte derimot Fredrik med stor overbevisning og som han mente var i tråd med hans velgeres ønske.²⁹

Partiene på Eidsvoll

Kristian Fredrik satte seg i spissen for et selvstendig Norge etter at vilkårene i Kieltrakten ble kjent i februar 1814. På stormannsmøtet i februar gikk Kristian Fredrik med på å kalle inn til en riksforsamling, underforstått at den samme riksforsamlingen skulle velge han til konge i Norge. For Kristian Fredrik og hans tilhengere var en svensk union og forhandlinger en umulighet. Derfor kalte tilhengere av Kristian Fredrik seg selv for «selvstendighetspartiet», og ble kalt «prinsepartiet» av de politiske motstanderne i «unionspartiet». På Eidsvoll var Christian Magnus Falsen en av lederne i «selvstendighetspartiet». «Unionspartiet» var ikke mot selvstendighet eller grunnlovsarbeidet, men ville søke en forhandlingsløsning med Sverige. Med utgangspunkt i Carl Johans ønske om den norske tronen og Kieltraktaten var det klart at det ikke var rom for prins Kristian Fredrik i en slik løsning.

Det er vanlig å framstille «Unionspartiet» som et overklasseparti med aristokratisk preg. Bakgrunnen for dette er at de markante personene var adelige eller rike verkseiere, som for eksempel Grev Wedel Jarlsberg og Severin Løvenskiold. Derfor er det også vanlig å knytte deres hjemsteder med kysten fra Drammen til Skien som kjerneområdet for «unionspartiet».³⁰ Siden deres virksomhet innen trelast og bergverk var avhengig av eksport er ofte deres egne næringsinteresser blitt trukket frem som beveggrunn for standpunktene på Eidsvoll.³¹

Figur 2 Partifordeling og embetsdominansen fordelt på fylker (amt). Riksforsamlingen på Eidsvoll, april-mai 1814. Kilder: Birch-Reichenwald og Olafsen 1914. NSD, Data om det politiske system, <http://www.nsd.uib.no/polsys>. Schmitler 1914:168,291-5,230-3.

Lite av dette stemmer for Stavanger og Rogaland. Ingen av de tre tilhengerne av «unionspartiet» kan regnes som økonomisk velstående med høy sosial status i en nasjonal sammenheng. Derimot kunne selvstendighetsmannen Rosenkilde regnes som tilhørende denne kategorien. Det er da mulig at et ensidig fokus på rike verkseierne i området Drammen-Skien dekker over dypere sosiale og regionale politiske skillelinjer i 1814.

Kartet i figur 2 viser fordelingen av «unionspartiet» og «selvstendighetspartiet» på fylkesnivå. Fordelingen av representanter til fylke er uproblematisk i forhold til byvalgene og fylkesvalgene, men mer problematisk ved militærvalgene som skjedde avdelingsvis. Valgreglene gjorde at de fleste representantene fra militærvalgene hadde gård. Offiserene hadde ofte en setegård, mens de menige representantene måtte være gårdbrukere. Dermed kan alle de 112 representantene i stor grad knyttes til et hjemfylke. Tallet på representanter pr. fylke vil da i stor grad variere med hvor mange byer fylket hadde og hvor mange militære som hadde egen gård eller setegård i fylket.³²

Fordelingen av representanter på hjemfylke viser at «unionspartiet» hadde flertall i Telemark, begge Agderfylkene, Rogaland og Møre og Romsdal. Dessuten hadde også Vestfold mange unionstilhengere, men for fylket totalt var «selvstendighetspartiet» i flertall. Den regionale fordelingen av «unionspartiets» representanter viser at trelast- og verksinteressene bare kan være en delforklaring. I Agder-fylkene, Rogaland og Møre og Romsdal var ikke trelast og jernverk dominerende næringer på samme måte som i Telemark og lenger øst. Representantene fra disse fylkene hadde en sammensatt bakgrunn, noen var gårdbrukere, kjøpmenn og prester og noen velstående grossererer fra det øverste sosial sjikt.³³

Av de 112 representantene på Eidsvoll var 60, eller 53 %, embetsmenn. Embetsmenn med familier utgjorde ca. 1 % av befolkningen i Norge, så man kan slå fast at embetsmannsstanden var sterkt overrepresentert. Men heller ikke embetsmannsdominansen var jevnt fordelt på fylkesnivå. Bakgrunnsfargen i kartet figur 2 viser hvor stor del av representantene fra hvert enkelt fylke som var embetsmenn. I fylkene fra Vestfold til Rogaland var omtrent 1/3 (33 %) av representantene embetsmenn, mens i Sogn og Fjordane og grensefylkene mot Sverige var over ca. 2/3 eller mer av representantene embetsmenn. Embetsmennene med utdanning i Danmark og med frykt for å bli avsatt i tilfelle en svensk union, følte nok sterk lojalitet til Kristian Fredrik og selvstendighetslinjen.

Variasjonen i andelen embetsmenn viser at i noen fylker har man valgt representanter fra egen stand, dvs. bøndene har valgt bønder og næringsdrivende har valgt representanter av borgerstanden. I andre fylker, både i primærvalgene (valgmannsvalgene) og i representantvalget har bønder og borgere valgt inn embetsmenn. Det har blitt hevdet at dette skjedde av gammel vane. Embetsmennene var de som var best egnet til å styre.³⁴ Men uansett grunn for å velge embetsmenn eller ikke til Eidsvoll, viser fylkeso-

versikten at der befolkningen valgte representanter av sin egen stand, der stod også «unionspartiet» sterkt.

Fullmaktene til Eidsvoll inneholder fedrelandseden, som ble avsagt og adressert til Kristian Fredrik på valgdagene i mars 1814. Disse er blitt brukt til å hevde at den norske befolkningen stod nesten enstemmig bak Kristian Fredriks selvstendighetslinje (se note 1). Derimot kan den regionale fordelingen av embetsmannsdominansen og «unionspartiet» snarere tyde på at folket var splittet både i forhold til Kristian Fredriks rolle og unionsspørsmålet. I de fylkene med størst befolkningsmessig representativitet i valgene (mars), ble altså representantene unionstilhengere måneden etterpå (april). Dette kan tyde på at den politiske kurs Kristian Fredrik staket ut i slutten februar faktisk kan ha hatt mindre tilslutning i befolkningen enn antatt.

Ble konstitusjonelle og utenrikspolitiske spørsmål debattert i Stavanger og Rogaland i tiden før riksforsamlingen trådte sammen? Kanskje. Ole Schavland sokneprest i Strand prestegjeld utformet en av de mest klartenkte Eidsvollfullmaktene i mars 1814. I to fullmakter, en fra Høle sokn og en fra Strand ga Schavland riksforsamlingen vide fullmakter både i utenrikspolitiske spørsmål og med makt over militærmakten.

«Vi befulmægtige disse amtets og vore representanter, i forening med andre folkets utvalgte, at bestemme Norges forhold til Naboriget, og at forebygge krigens ulykke, at bestemme en regjeringsform, der kan sikre os politisk borgerlig og religiøs frihet, betrygge vore borgerlige rettigheter og høieste interesse, og blive et evigt værn om Norge ære, frihed og lykke.»³⁵

Schavlands syn på riksforsamlingens mandat og suverenitet er parallell til hva Wergeland («Unionspartiet») senere stod for, og som ikke fikk flertall på Eidsvoll.³⁶ Wergelands vide mandat ble sterkt imøtegått av Falsen og «selvstendighetspartiet», og var deler av grunnlaget for selve «parti»-delingen. Falsen måtte hindre at riksforsamlingen trådte inn på den utøvende makt og Kristian Fredriks domene og hindre at utenriksspørsmål ble debattert. Da Falsen fikk flertall for et innskrenket mandat for riksforsamlingen midten av april var i realiteten kampen mellom partiene avgjort til «selvstendighetspartiet» fordel.³⁷

Schavlands fullmakter fra Strand peker også i retning av at utenrikspolitiske spørsmål (union) var et tema blant de politisk interesserte i Rogaland før riksforsamlingen møttes.

Krig, konstitusjon, union?

Hvorfor ser stemningen i Rogaland og kyst-Norge utenom Bergensregionen ut til å ha vært for en tilnærming mot Sverige? Nicolai Wergeland, representant for Kristiansand by, var en av talsmennene for unionslinjen, og han begrunnet denne politiske kursen først og fremst med å oppnå fred med England. England kontrollerte Nordsjøen og Norge var avhengig av å få matforsyninger inn og eksportvarer ut. Den syv år lange blokaden hadde

tært på den norske befolkningen, mange i regionen satt i «prisonen» (krigsfangenskap) i England, inflasjon hadde spist opp sparepenger, reallønnen hadde gått ned. Selv om Wergeland roste Kristian Fredrik for hans initiativ, var han ikke godt nok egnet som norsk konge. Han manglet lederegenskaper og på sikt ville kongefellesskapet med Danmark bli gjenopprettet, siden Kristian Fredrik var dansk kronprins. Han hadde bare en legitim arving, prins Christian på 6 år. For Wergeland og flere andre var Danmark selve årsaken til problemene. Fred og union med Sverige ville føre til fred med England. Med «selvstendighetspartiets» linje under ledelse av Christian Fredrik ville krigen med England og Sverige fortsette og Sverige under ledelse av Carl Johan ville gå til angrep på Norge.³⁸

Brede lag av folket må ha vært krigstrøtte vinteren 1814. Dødeligheten og krisene som hadde vært fraværende siden 1770-talet vokste i 1809 og 1812/13 til nye høyder. Med kaperfarten var krigsdeltakelsen stor fra det sørlige Norge.³⁹ Kielfreden i januar 1814 hadde gitt håp om at eksporten til Østersjøen og England kunne gjenopptas. Kristian Fredrik og «selvstendighetspartiets» linje hadde skapt nye problemer for eksportnæringene.⁴⁰

Kristian Fredriks politiske kurs var avhengig av at England godkjente det norske opprøret under hans ledelse. Det var Kristian Fredriks håp i en konflikt med Sverige. Mange mente nok dette var mulig, men ikke alle. Wergeland trodde ikke på dette. Ikke det «aristokratiske» «unionspartiet» heller. I Eidsvollfullmaktene kan det se ut som at folket var klare for mer krig og var villige til å forsvare landet på liv og død. Valganalysen viser at de politisk aktive i det sørlige Norge kjente en befolkning som var krigstrøtt og ønsket fred, konstitusjon og forhandlinger – ikke krig.

Konklusjon

Eidsvollforsamlingen var splittet våren 1814 i utenrikspolitikk og unionsspørsmålet. «Selvstendighetspartiets» dominans på Eidsvoll og Eidsvoll-fullmaktene har vært benyttet som argument for at det norske folk stod samlet bak selvstendighetslinjen og Kristian Fredrik.

Rosenkilde, representanten fra Stavanger by, var en av de få representantene fra dette området som tilhørte «selvstendighetspartiet». De to valgene i Stavanger viser klart at han først og fremst representerte embetsstanden og en mindre del av borgerskapet. Protestaksjonen i Stavanger gjorde det klinkende klart at Rosenkilde ikke var deres representant. Han var ikke deres kandidat og han hadde ikke deres tillit. Protestaksjonen i Stavanger utgjorde klart en langt bredere del av Stavangers befolkning enn de som hadde valgt Rosenkilde. Alle de tre øvrige representantene fra Rogaland tilhørte «unionspartiet» og to av dem den harde kjernen.

Eidsvoll-fullmaktene er blitt brukt for å hevde at folket stilte seg bak Kristian Fredriks selvstendighetslinje. Analysen av Stavanger-valget og fylkesvalgene gir derimot grunnlag for å stille et stort spørsmålstegn ved

denne konklusjonen. Valgene i Rogaland og i Agder synes å være de mest demokratiske i Norge fordi valgforsamlingene var representative i forhold til befolkningsgrunnlaget. Representanten Oftedahl hevdet at befolkningen i Rogaland ønsket Kristian Fredrik til konge, Mølbach mente ikke det. Det tyder på at meningene var delte i Rogaland. Med bakgrunn i syv lange år med krig og konflikt, tidvis sult, på ny høy dødelighet og hyperinflasjon, er det forståelig at flere søkte mot fredelige løsninger. Uansett vitner 1814-valgene om en politisk aktiv by- og bondebefolkning i Rogaland. Oppslutningen om valgene og Stavanger-protesten viser at det var et bredere politisk engasjement på grasrotplanet i 1814. Eidsvollsforsamlingen kan lett gi et inntrykk av at politikk var forbeholdt embetsmenn, valgene i Rogaland viser et langt bredere og mer variert engasjement – og politiske motsetninger.

Litteratur

- SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, Stiftamtmanden i Kristiansand. Årbok (Bymuseet i Bergen). Bergen.
- Bergsgård, Arne, Magne Skodvin, ofl. 1975. Norsk historie 1814-1880. Oslo.
- Birch-Reichenwald, Kr og Arnet Olafsen. 1914. Riksforsamlingens forhandlinger adresser og fuldmagter. Kristiania.
- Budstikken og L. Stoud Platou. 1811. Budstikken : et officielt blad. Christiania.
- Budstikken og L. Stoud Platou. 1812. Budstikken : et officielt blad. Christiania.
- Digitalarkivet og Jan Oldervoll. 1998-2012. 1801-telling for 1103 Stavanger. Lasta ned fra <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=f11103>.
- Drake, Michael. 1969. Population and society in Norway, 1735-1865. Cambridge.
- Elgvin, Johannes. 1956. En by i kamp Stavanger bys historie 1536-1814. Stavanger.
- Eliassen, Jørgen, Claus Krag, ofl. 1995. Spor i tid. Norge før 1850. [Oslo].
- Ersland, Geir Atle og Arne Solli. 2012. Bispeby og borgarby : frå opphavet til 1815. Stavanger.
- Fure, Eli. 1989. Eidsvoll 1814 : hvordan grunnloven ble til. Oslo.
- Jæger, Tycho C. 1916. Riksforsamlingens forhandlinger. 3die del. Grundlovsutkast. Kristiania.
- Jæger, Tycho I.C. 1916. «Valgene til Riksforsamlingen», Historisk tidsskrift 1916, rekke V, bind 3: 365-389, 472-494.
- Koht, Halvdan. 1914. 1814 : norsk dagbok hundre aar efterpaa. Kristiania.
- Langhelle, Svein Ivar. 2002a. «Positiv mostandserfaring». I B. Lindanger, Bondemotstand og sjølvkjensle på Sørvestlandet: seminarrapport Utstein Kloster 2002 [Bokn].
- Langhelle, Svein Ivar. 2002b. «Religiøst svar på samfunnsmessige utfordringer? Det kulturelle og religiøse normskiftet i Nord-Rogaland 1820-1850», Historisk tidsskrift 2002 b:81:1.
- Lund, Bernhard. 1964. «Stavangers Eidsvoldsmann Peder Valentin Rosenkilde», Ætt og Heim 1964: 14-17.
- Lund, Christian og Ruth Hemstad. 2014. «Propagandakrigen om Norge». I: S. 18-19 : ill. Oslo.
- Mauland, Torkell og Oddmund Vik. 1914. Deltagelsen fra Stavanger i ufredsaarene 1807-14 : historiske opplysninger. Stavanger.
- Mykland, Knut. 1978. Kampen om Norge 1784-1814. Oslo.

- Mykland, Knut, Torkel Opsahl, off. 1989. Noregs grunnlov i 175 år. [Oslo].
- Nissen, Bernt A. 1945. 1814. Oslo.
- SASSt, Ploug & Sundt, Handelshuset Ploug & Sundt, Kopibøker, Kopibok 9.
- Schlegel, Joh. Fr. Vilhelm. 1798. Naturrettsens eller den almindelige retslæres grundsætninger. Anden del. Kjøbenhavn.
- Schmidt, Julius August S. 1849. Love, anordninger og traktatater m.m. for kongeriget Norge. 1st bind. 1814-1831.
- Schnitler, Carl W. 1914. Eidsvoll 1814. Kristiania.
- Solli, Arne. 2014. «Ein fullstendig umoden aksjon? Valprotesten i Stavanger 1814». I S. Dyrvik og A.-H. Nagel, Folkestyre? Bergen.
- Veka, Johan. 1964a. «Asgaut Olsen Regelstad», Ætt og Heim 1964a: 12-13.
- Veka, Johan. 1964b. «Christen Mølbach», Ætt og Heim 1964b: 10-11.
- Veka, Johan. 1964c. «Laurentius Andreas Oftedahl», Ætt og Heim 1964c: 8-9.
- Wergeland, Nicolai. 1814. En politisk Tale til det norske Folk. Christiansand.
- Wergeland, Nicolai. 1830. Fortrolige Breve til en Ven, skrevne fra Eidsvold i Aaret 1814. Christiania .,
- Ørnhoi, Stein. 1999. «Egder på Eidsvoll». I B. Seland, Agderbenken : landsdelens representanter på Stortinget fra 1814 til 1990-tallet. Skriftserien / Høgskolen i Agder, nr. 57. Kristiansand.

Noter

- 1 Bergsgård, off 1975:15–9. Nissen 1945:78. Nissen 1964:84. Schnitler 1914: 65,98-101. Et eksempel er Koht i Schnitler 1914: «Alle skildringer vi har fra 1814, er samstemmig om at det var med en enestaaende, hjertegrepen følelse av høitid at det norske folk samledes til den nasjonale bededag prinsregenten hadde forordnet [...] Nasjonal vilje brandt i hjertene; det frie Norge var gjenreist»
- 2 Eliassen, off 1995:155.
- 3 Schnitler 1914:344. I følge Jacob Aall: «Ved Gniden i Hænderne, ved jublende Miner, vældige Haandklap og himmelhøie Hurrarob» støttet han alle utfald mot de svakttroende. „Jo hæftigere og ondskafuldere Talerne vare, jo meer skreg og jubledde Rosenkilde“.
- 4 Mauland og Vik 1914:
- 5 Lund og Hemstad 2014:18-19. Propaganda: <http://www.nb.no/nbdigital/grunnlovs-jubileet/>
- 6 Schmidt 1849:2–7.
- 7 I 1919 ble amt til fylke og tildelt nye fylkesnavn. Det er valgt å bruke dagens fylkesnavn.
- 8 Jæger 1916:371,472–3, 483.
- 9 I valginstruksen av 19. februar var stemmeretten ikke eksplisitt formulert (Schmidt 1849:20–1). I Stavanger prestegjeld hadde byfogden og soknepresten tolket stemmerettsreglene slik at alle voksne konfirmerte menn hadde stemmerett (SAK. Stiftamtmanden i Kristiansand, pakke 719). Den mest utbredte tolkningen var at alle mannlige familieoverhoder eller mer snevert alle mannlige familieoverhoder med embete, borgerlig næring (borgerskap) eller som eide/leide matrikulert gård hadde stemmerett. Bare de sistnevnte kunne velges som representanter til Eidsvoll. Jæger 1916:373–5,474–6.
- 10 Erslund og Solli 2012:388–91. Elgvin 1956:393–8. Solli 2014:7–27. Jæger 1916:373,474–5.
- 11 Elgvin 1956:397. Jæger 1916:475.
- 12 Lund 1964:14–18. Schnitler 1914:35, 229 og 344.

- 13 Budstikken og Platou 1811:Nr. 57 og 58, 11.10.1811, s. 223. Bidrag til et universitet i Norge. Budstikken og Platou 1812, nr. 15-16, 03.04.1812. Dette nummeret gir en totaloversikt over Norges Vels organisasjon.
- 14 SAK. Stiftamtmanden i Kristiansand, pakke 719
- 15 Et typisk eksempel på dette finner man i Grev Holstein-Holsteinborgs tanker om en statsforfatning for Norge og i professor J.F.W Schlegels grunnlovskast, begge skrevet i mars 1814. Jæger 1916:104–5,155–6.
- 16 Fure 1989:193–201. Jæger 1916:15-21,206–7,267,307. Wergeland foreslo at «Berettiget til at vælge er enhver skatydende, og enhver som bærer Vaaben for landet», Jæger 1914:267.
- 17 SAK. Stiftamtmanden i Kristiansand, pakke 719 og 1094. I valginstruksen var ikke stemmerett definert eksplisitt, bare kvalifikasjonene for valgmenn og representanter (Jæger 1916:373). Regenten mente det var underforstått at stemmeretten var lik valgmann- og representantkvalifikasjonene.
- 18 Schlegel 1798:88–9,155–66. Jæger 1916:104–5.
- 19 SAK, SAK. Stiftamtmanden i Kristiansand, pakke 719 og 1094.
- 20 SAK, smst pakke 719 og 1094. Elgvin 1956;Ersland og Solli 2012;Solli 2014.
- 21 Ersland og Solli 2012:382–7.
- 22 Birch-Reichenwald og Olafsen 1914: 366-402. (2.den del)
- 23 Langhelle 2002a;Langhelle 2002b:
- 24 Birch-Reichenwald og Olafsen 1914: 366-402.
- 25 Digitalarkivet og Oldervoll 1998-2012: 1801-telling for 1103 Stavanger. I Rogaland var ca. 30% av husholdene husmannshushold.
- 26 Schnitler 1914:230
- 27 Smst.367. Veka 1964c:8-9. Veka 1964b:10-11.Veka 1964a:12-13
- 28 Schnitler 1914: 234–5.
- 29 Veka 1964c:8–9. I sin grunngivelse av valget sa Oftedahl: «Den krone som det selvstendige Norge nu har at bortgive, er jeg overbevist om, at Stavanger amt ikke nogen heller tilbyder end Prins Christian Frederik».
- 30 Mykland, ofl 1989:45.
- 31 Eliassen, ofl 1995: 155
- 32 Schnitler 1914:139–145.
- 33 Smst. 207–8, 291, 318–26, 359. Ørnhøi 1999:24–26.
- 34 Bergsgård, ofl 1975:19.
- 35 Fullmakt fra Strand sokn 18. mars 1814, Birch-Reichenwald og Olafsen 1914:396–7.
- 36 Fullmaktene fra Høle og Strand sokn, smst.396–8. Nicolai Wergelands innlegg 12. og 19. april 1814, Wergeland 1814:56-67.
- 37 Mykland 1978:336–41, 382–3. Koht 1914:178–81.
- 38 Wergeland 1814:6–8,18–25.Wergeland 1830:39–45. Ørnhøi 1999:26.
- 39 Ørnhøi 1999:26. Mykland 1978:178–81,234–42. Drake 1969:193–4.
- 40 SAS. Ploug & Sundt, Kopibok 9. ,fol. 251b, 257b. Kjøpmann Hans Gabriel Buchholm uttrykte stor glede over Kjølfreden og konsekvensen for eksportnæringene (sild og hummer). Men i brev til engelske forretningsforbindelser i mai og juni var han sterkt bekymret for at Norges politiske kurs hadde provosert England og de andre allierte.

Arnt Møglestue – Stavangers første stortingsrepresentant

Harald Hamre

Han fikk et dårlig rykte. Dette er et forsøk på en oppreisning, eller i hvert fall en oppklaring. Hans ettermæle fortjener det.

Klokken var to på ettermiddagen onsdag 31. august 1814. Byens stemmeberettigede var samlet i Domkirken. Byfogd Oluf Andreas Løwold hadde innkalt dem «for ved Stemmegivning at udnævne de Mænd, der i overeenstemmelse med Grundlovens 57§, vil blive berettigede at udvælge den Mand der, som Repræsentant for Stavanger Kjøbstad, haver at møde og tage Sæde paa det af hans Majestæt, ved Reskript af 16. d.M. allernaadigst sammenkaldte overordentlige Storthing».¹

Forsamlingen skulle velge de tre valgmenn som deretter skulle utpeke Stavangers representant til det ekstraordinære stortinget. Det nevnte reskriptet fortalte at stortinget skulle åpnes i Christiania fredag 7. oktober. Bakgrunnen var at nå som unionen med Sverige ikke var til å komme utenom, måtte en ekstraordinær folkevalgt forsamling tilpasse grunnloven fra 17. mai til realitetene. Det var et alvorlig og høytidelig valg de fram møtte skulle gjennomføre. 73 mann avga stemme, det var omtrent halvparten av alle stemmeberettigede. Da stemmene var talt opp, hadde amtmann Wilhelm Frimann Krog fått 19 stemmer, tollinspektør Arnt Møglestue 25 og kjøpmann Hans Gabriel Buchholm Sundt 29. De tre valgmennene skulle komme sammen mandag 5. september for å utpeke byens første stortingsrepresentant.

Mandag ettermiddag ble resultatet klart: Tollinspektør Arnt Møglestue var enstemmig valgt.² Det må ha kommet som en stor overraskelse på de fleste. Riktignok var han embetsmann og hadde fått nest flest stemmer i valgmannsvalget, men han var nyinnflyttet og tilhørte ingen av de mektige kjøpmannsfamiliene i byen. Han hadde ingen posisjon verken i styrende organer, kirken eller næringslivet. I tollvesenet hadde han riktignok lederansvar for ni mann, men bare tre av dem var stasjonert i Stavanger. «Merkelig nok», skrev tidligere lærer og kommunerevisor Tønnes Stavnem i 1906,

«valgtes en høist ubetydelig Person».³ Hva hadde skjedd? Hva var argumentene? Hvorfor han?

Samme dag som valget ble avgjort skrev sorenskriver Eiler Hagerup Schiøtz, som var i Kristiansand, et brev til sin svigerfar Gabriel Schanche Kielland. Han visste ikke resultatet, men «formodentlig bliver det Møglestue, for hvem det maa falde beqvemt, da han allerede før har ansøgt om Tillatelse at komme øster.»⁴ Hadde han blitt utpekt til byens første stortingsmann, bare fordi han ønsket seg en tur til Østlandet? Nepe. Hundre år seinere skrev forhenværende redaktør av Stavanger Avis, og selv tidligere stortingsrepresentant, Oddmund Vik: «Det kan derfor godt tænkes, at hans valg nærmest har været en overrumpling. Nogen agitation foran valget var der ikke tale om, deltagelsen var ringe og ved hjelp av sine venner og underordnede i etaten er det saa lykkedes Møglestue at bli valgt.»⁵ Et kupp? Lite trolig. Møglestue hadde bare vært i Stavanger i litt over to år. I løpet av den tiden hadde han neppe klart å skaffe seg så mange nære venner blant byens ca. 150 stemmeberettigede at han kunne danke ut alle andre kandidater. I etaten hans var det trolig bare han og tollkasserer Peter Kaurin som hadde stemmerett. Hjelp fra Kaurin kan ikke ha vært avgjørende. Han hadde kanskje til og med forlatt byen i og med at han ble forflyttet til Kristiansand i 1814.⁶

Jeg kan ikke se at andre har kommentert de mulige grunnene til det overraskende valget, før temaet kom opp under arbeidet med firebindsverket om Stavangers historie. Da lanserte jeg teorien om at Møglestue ble valgt nettopp fordi han var tollinspektør.⁷ Hele byen trengte hans kompetanse. Fra vinteren 1808 hadde det årlig kommet enorme mengder sild inn til rogalandskysten for å gyte. For første gang fikk byens borgere stabil tilgang til et overskudd av en handelsvare som kunne omsettes i et marked. Problemet hadde bare vært at engelskmennene blokkerte havet og herjet langs kysten. I tillegg var forsyningssituasjonen så vanskelig at myndighetene flere ganger nedla forbud mot fiskeeksport. Fra 1809 hadde det i perioder vært tillatt å eksportere sild til Sverige,⁸ der etterspørselen var enorm etter at silda hadde forsvunnet fra den svenske vestkysten og Østersjøen, også det i 1808. For borgerne i Stavanger var det helt avgjørende å få tilgang til det svenske markedet så fort som mulig på best mulige vilkår. For pragmatiske kjøpmenn og skippere var livsgrunnlaget viktigere enn spissfindige juridiske formuleringer om de statsrettslige unionsbetingelsene. De valgte Møglestue fordi han var spesialist på vilkårene for internasjonal handel. Han hadde internasjonal erfaring etter flere år i det danske tollvesenet. Han skulle sørge for at de betingelsene Norge fikk i unionen, tjente Stavangers interesser.

En annen grunn til at han ble valgt, kan være at han ikke var kontroversiell. Ved valget til riksforsamlingen på Eidsvoll, i mars, hadde det vært bråk og et høylytt, men mislykket opprør mot byens mektigste menn, de som vanligvis fylte maktposisjonene.⁹ Ingenting tyder på at det ble det denne

gangen. Hvis vi ser nærmere på resultatet av valgmannsvalget, kan vi kanskje forstå hvorfor. Hans G.B. Sundt fikk størst oppslutning, med 40% av stemmene. Det var ikke uventet. Han var en av byens eligerte menn, kjøpmann, skipsreder og leder av handelshuset Ploug & Sundt. Men Møglestue fikk 34% og amtmann Krog 26%. De to embetsmennene fikk altså til sammen 60% av stemmene, et solid flertall. De hadde begge det til felles at de var nyinnflyttede og ikke hadde noen veletablert posisjon i Stavangers økonomiske og sosiale liv. Krog hadde nettopp kommet til byen, han hadde overtatt som amtmann på sommeren 1814. Det kan være grunn til å tro at deres kandidaturer fungerte som «lynavedere» på et eventuelt sosialt opprør blant småborgerne. I stedet for å fremme egen kandidat, slik de forgjeves hadde forsøkt i mars, stemte de nå på de nyankomne og i hvert fall inntil da, relativt anonyme embetsmennene som de ikke hadde noe opparbeidet motsetningsforhold til. Slik protesterte småborgerne mot byens mektigste menn. Og slik sett var valget av Møglestue til stortingsmann et demokratisk uttrykk for flertallets ønsker og stemmegivning.

Hvem var så denne Arnt Møglestue? Han var født i Valle i Setesdal 19. august 1770. Faren Rasmus, som var født på gården Tingsaker ved Lillesand, var kapellan hos sognepresten der. Moren Cathrine f. Kauffmann (eller Kiøbmand) kom opprinnelig fra Larvik gård.¹⁰ Han skal ha vært student i 1787 og i årene 1798-1801 var han både undertollbetjent og konsumsjonsbetjent i Odense.¹¹ Der bodde han til leie hos vaktmester Ditlef Grube Mørch og kona Anna Cathrine i bydelen Skulkenborg og Ramsherred. I Danmark traff han Sidse Marie Munck, født ca. 1876, datter av Sidse Marie Ballerup som var gift med vertshusholder Hans Nielsen Sommersted i København.¹² Faren hennes skal ha vært «proprietær» Hans Trulsen Munck i Fredriksberg.¹³ Sidse giftet seg med tollbetjeningen i Odense.

26. august 1801 ble Arnt Møglestue utnevnt til kryssbetjent i Merdø ved Arendal.¹⁴ Han tok kona med seg og flyttet tilbake til hjemlandet. I Merdø fikk de i hvert fall to sønner: Hans Christopher døpt 2.10.1802 og Rudolph August født 20.11.1806.¹⁵

I Stavanger døde tollinspektør Jan Gustav Blom 8. januar 1812, embetet ble ledig. Finans- og tolldepartementet trengte ikke mye tid på å erstatte han. 13. april ble «Told- og kryssbetjent Møglestue paa Mærdø» utnevnt til å ta over «med 250 rdr aarlig Gage og øvrige til Tjenesten henlagte Indkomster».¹⁶ Etter 11 år i uthavna var Arnt Møglestue klar for større oppgaver. Allerede i begynnelsen av juni kjøpte han hus i Stavanger.¹⁷

Bare vel to år seinere var han valgt til byens første stortingsrepresentant. Det må ha kommet brått på, også for han. For rett etter valget gjorde han noe som var helt uvanlig. Han inviterte alle stemmeberettigede til møte i rådstua, for å få tips og råd om hvordan han skulle forholde seg i forhandlingene som måtte bli av avgjørende betydning for landets og byens framtid.

No 34.

Under 13de Junii for det allernaadigst befalede Hans
Majestæt, Kongen, at højlede Coli og Højre Lieutenant
Möglestue, som Medlem i den i den 13de April 1812
til at være Coli og Inspektions Inspektør i Stavanger
som med 250de årlig Gage og andre tilkomne
forlagte Indkomster, som han i henseende til Gjællene
skal være nærmest forpligtet at være.

Patent med det som forrest til Efterretning.

Respektfuld Gjællende Mand og General Coli
Laurin den 13de April 1812.

Motne

Stoupe
Möglestue

Stoupe
Möglestue

Stoupe
Möglestue

Coli
for Coli og Inspektions Inspektør
i Stavanger

Möglestue

Brevet som fortalte at Arnt Möglestue var utnevnt til tollinspektør i Stavanger.
Statsarkivet i Stavanger, Stavanger tollsted, 00C 106 korrespondanse 1810-1813
Foto: Anne Karin Jåsund

Søndag 9. september klokka halv fire møtte de fram. «Samtlige tilstædeværende erklærede eenstemmig, at De aldeles overdrog til Hr. Inspecturens egen gode Skjønsmhed at handle paa Stavanger Byes og dens Indbyggeres Veigne, ved forestaaende overordentlige Storthing, som Omstændighederne sammesteds maatte give Anledning til, dog saaledes at den allerede udarbejdede Rigets Grundlov, og som følge heraf Norges Selvstændighed, saavidt skee kan, lægges til Grund for hans Handlemaade i dette Tilfælde.»¹⁸ «- dette maa vi kanskee regne for det første politiske folkemøtet i Norge» skrev Halvdan Koht hundre år etterpå.¹⁹ Arnt Møglestue var altså en pioner i utviklingen av demokratiet her til lands.

Han hadde fått en enstemmig tillitserklæring og et åpent mandat. Hvordan praktiserte han så sin «gode Skjønsmhed»? Stortinget ble satt i Christiania katedralskoles store festsal 7. oktober. 77 representanter møtte. Møglestue satte ikke mange spor etter seg i forhandlingsreferatene, men han stemte med det overveldende flertallet som aksepterte unionen på visse betingelser.²⁰ Bare fem stemte i mot. Det var bergenserne og en representant fra Søndre Bergenhus, som alle var utstyrt med et bundet mandat de selv innså var urealistisk. Under kongevalget 4. november derimot, valgte Møglestue å markere et avvik. Galleriet var fullsatt, representantene møtte i galla. Alle visste at Carl XIII ville bli valgt, men det var allikevel knyttet en viss spenning til hvordan. Det var viktig for nordmennene at valget skulle være fritt, for svenskene var det ikke det. For dem hadde Carl XIII vært konge over begge rikene helt siden fredsavtalen i Kiel. Nordmennene måtte respektere realiteten og «erkjenne» svenskekongen, eller til nød «velge og erkjenne». De representantene som kjempet mest for Norges selvstendighet i unionen ville vise at stortinget var fritt og kunne «velge» sin konge. Ved valget brukte 48 representanter den norske formuleringa «vælge», 23 brukte kompromissformuleringen «vælge og erkjende» mens 8 brukte den svenske «erkjende». Møglestue var en av dem.²¹ Kanskje gjorde han det bevisst for å vise en vennlig holdning som kunne lette arbeidet for frie handelsforbindelser, det han egentlig var valgt for?

Fra 7. oktober til 4. november hadde stortinget oppført seg som om det hadde «fullmakt frå folket til å ta opp alle slags saker».²² Men tollspørsmålene kom ikke på den offisielle dagsorden. Først med mellomriksloven året etter, kom det betydelige lettelse i handelsvilkårene mellom partene.

På galleriet i katedralskolens sal hadde slottspresten på Akershus, Claus Pavels, sittet og fulgt forhandlingene dag for dag. Han skrev utførlig dagbok og da stortinget var oppløst, skrev han ned sine inntrykk av hver enkelt representant. Han fordelte både ros og ris, ikke minst det siste, og den som fikk den verste salven var Stavanger bys representant: «Toldinspectør Møglestue, var mig som Folkerepræsentant (i andre Henseender kjender jeg ham ikke) den foragteligste i den hele Skare. Han viste den umiskjendeligste Ligeegyldighed for det hele Væsen, gikk ud under de mest interessante

Debatter, eller sad der med Kjedsomheden malet i sit Ansigt, undertiden ogsaa sovende. Et Ja eller Nei, som gjerne stemte med Pluraliteten, var alt, hvad man hørte af ham.»²³

Hvis vi skal stole på denne presten, som seinere ble biskop i Bergen, hadde ikke Møglestue anstrengt seg særlig for å forvalte den tillit han hadde fått med seg hjemmefra. Denne karakteristikken ble også lagt merke til i Stavanger etter at Pavels dagbøker ble trykt og utgitt i 1860-årene. «Om denne mand foreligger kun sparsomme opplysninger» skrev Oddmund Vik da han i 1914 presenterte byens første stortingsrepresentanter, «og det lille man vet om han, taler ikke til hans fordel.» Så siterte han Pavels' nådeløse bekrivelse og fortsatte: «Selv om det kan tænkes, at denne karakteristik av manden er altfor mørk, saa er det ialfald sikkert, at Møglestue ikke har spillet nogen større rolle i byen.»²⁴

Men selv om han ikke ble gjenvalgt ved neste anledning, kan han ikke ha skjemt seg helt ut overfor Stavangers elite. Hver sommer var han og kona hyppige gjester ved Gabriel Schanche Kiellands storslåtte middager på Ledaal.²⁵ Der må vi anta at han ble spurt og fikk rik anledning til å fortelle om sin innsats som byens representant på høyeste hold. Han var også et aktivt medlem av Stavanger Klubselskab der han «med Fornøielse» betalte en økning av kontingenten i 1813.²⁶

Det blir likevel feil om vi bare skulle sitte igjen med inntrykket av at Arnt Møglestue levde godt i det lokale selskapslivet, men hadde sviktet da det gjaldt som mest. Han satte faktisk spor etter seg i byens historie, både som byplanlegger og husbygger. Det var nemlig han som først, i hvert fall offentlig, foreslo byutvidelse i Stavanger. Allerede i hans tid var forstadsbebyggelsen øst for Skolebekken blitt ganske tett og bygrensa gikk mellom husene. Tollinspektøren hadde ikke bare ansvar for avgiftene på utenriks-handelen, men også det innenrikske avgiftssystemet, konsumpsjonen. Blant annet var det hans plikt å sørge for at bøndene betalte avgift på de varer som de bragte inn til byen for salg. Fra sjøen og i åpent lende var det enkelt for konsumpsjonsbetjentene å holde kontroll med varetransporten. Men alle visste at det også var enkelt å smugle fra hus til hus over bygrensa ved Forstaden. Der hadde Møglestues betjenter dårlig kontroll, men de mente blant annet å vite «at indenlandsk Kornbrændeviin i hemmelige Quantiteter fra Brænderierne paa Jedderen, ved Nattetider i Baade transporteredes fra Hillevaag til Spillerhaug.» Det var Møglestues ansvar å få stoppet denne ulovlige virksomheten og dermed øke statens inntekter. Derfor skrev han allerede i 1819 et brev til sine overordnede i finans- og tolldepartementet der han foreslo at bygrensa ble flyttet østover slik at forstaden ble en del av byen. Forslaget ble sendt på høring og møtte så mye motstand at det ble lagt i en skuff i justisdepartementet to år etter. Det ble tatt opp igjen i 1822 og flere ganger seinere, men først i 1848 ble Arnt Møglestues framsynte forslag realisert.²⁷

Det som hadde vært Møglestues hovedhus, Nedre Strandgate 59, er bygningen med to vindeloft, rett bak baugsprydet på skonnertribriggen som ligger ved Butlerbryggen. Fotograf Carl Johan Jacobsen, 1903. Stavanger Byarkiv

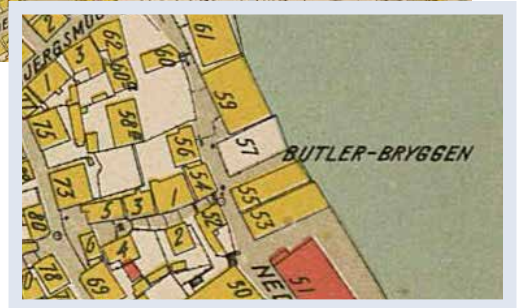
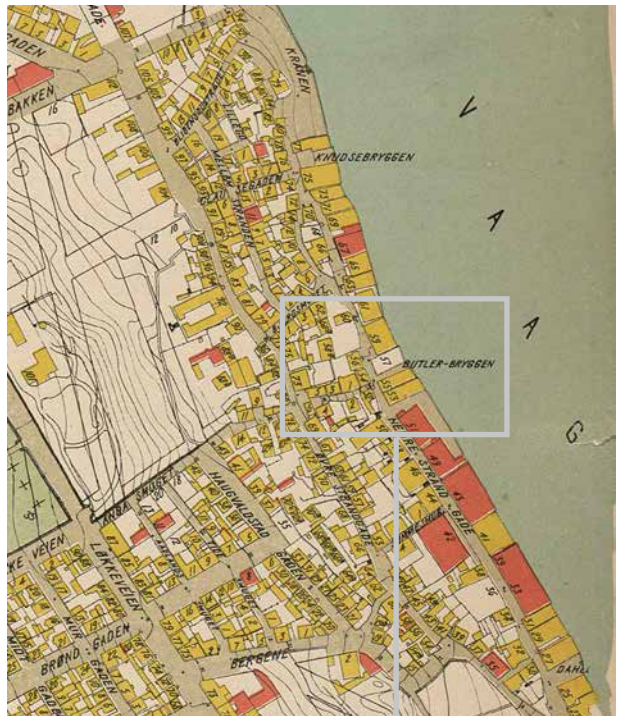
Allerede i juni 1812, bare to måneder etter at han var blitt utnevnt til «Told- og Consumptions-Inspecteur» i Stavanger, kjøpte Arnt og Sidse et standsmessig hus på Stranden. De kjøpte det av Gabriel Schanche Kieland og betalte 2000 riksdaler, penger som Møglestue lånte av selgeren.²⁸ Det var en av de største kjøpmannsgårdene ved Vågen. Bygningen hadde to fulle etasjer, sjøhus i første og bolig i annen. Det var en bordkledt tømmerbygning med steinheller på taket, 28 alen lang og 18 alen bred, med langsiden mot sjøen. Boligen hadde åtte rom pluss kjøkken med skorstein, fire kakkelovner og ni fag vinduer.²⁹ I løpet av årene som fulgte sørget Arnt og Sidse for at boligdelen ble ytterligere innredet. I 1827 hadde den hele 21 værelser, rom og boder, og fem kakkelovner. På baksiden fikk de bygd stall og vognskjul.³⁰ Til eiendommen hørte det også en stor hage. Der reiste Møglestue et byggverk han lenge ble husket for.

I «En Stavangersk Cicerone» fra 1868, forteller Carl Lous til en fiktiv tilreisende: «Ønsker Du at faa et Begreb om Stavangers Gader i fordums Tid, bør Du fra Toldboden foretage Dig en Undersøgelsestur ud til Kranen. Her øiner Du først et Monstrum af et Trætaarn til Forevigelse af Toldinspektør Møglestue's Skjønhedssands. Hans Bygningsexperiment skulde nok

ellers være en Protest mod Gadens Udvidelse. Og Gaden! – den er ikke bleven bredere siden. For Damer vil jeg just ikke anbefale denne Vej, skjønt Krinolinernes Tid vistnok er forbi; for to Kjørende er den umulig at passere.»³¹ Dette «bygningseksperimentet» som snevret inn Nedre Strandgate har C. Henriksen omtalt både som fryktelig stygt og sjenerende. Det lignet visst mer på et fyrtårn enn et bolighus og tollinspektøren skulle ha reist det for å få utsikt over byen. Men han fikk visst aldri gleden av å komme opp i øverste etasje.³² Grunnen til det skal ha vært opplagt: «Han døde nemlig før huset var ferdig», i følge Michael L. Michaelsen.³³ En mer nøytral beskrivelse av bygningen da den var ny, forteller at det var et bordkledd bindingsverks hus med kjeller under og med stein på taket, 15 alen langt og 8 alen bredt. Det hadde hele fire etasjer og var kanskje byens høyeste bygning, men innvendig var det bare to rom.³⁴ I 1832 ble den beskrevet som «Materialhuus».³⁵

Arnt Møglestue døde altså før den merkelige bygningen hans sto ferdig. Han døde i sitt embete 24. februar 1823, bare 53 år gammel.³⁶ Jeg kjenner ikke skjebnen til hans eldste sønn Hans Christopher. Den andre sønnen, Rudolph August, etablerte seg som kjøpmann i Stavanger. Han fikk borgerskap i 1833,³⁷ og tre år seinere ble han tiltrodd vervet som kaptein i borgervepningen.³⁸ Men Rudolph døde enda yngre enn sin far, bare 34 år gammel.³⁹

Enken Sidse satt igjen med den store eiendommen på Stranden. Men den krevde nok mye vedlikehold og stell. Det må ha vært derfor at hun i 1825 kjøpte et hus på en festetomt på Geilane, etter Lars Larsen Geilane som ledet de første organiserte utvandrerne til Amerika på sluppen Restauration samme år.⁴⁰ Ti år seinere fikk hun også skjøte på eiendommen, som nå har adresse Kongsgata 52. Den ble igjen solgt på auksjon i 1841 til Godskalk Nielsen.⁴¹ Sidse kjøpte den tilbake på sommeren 1849, men hun døde i løpet av høsten samme år.⁴²

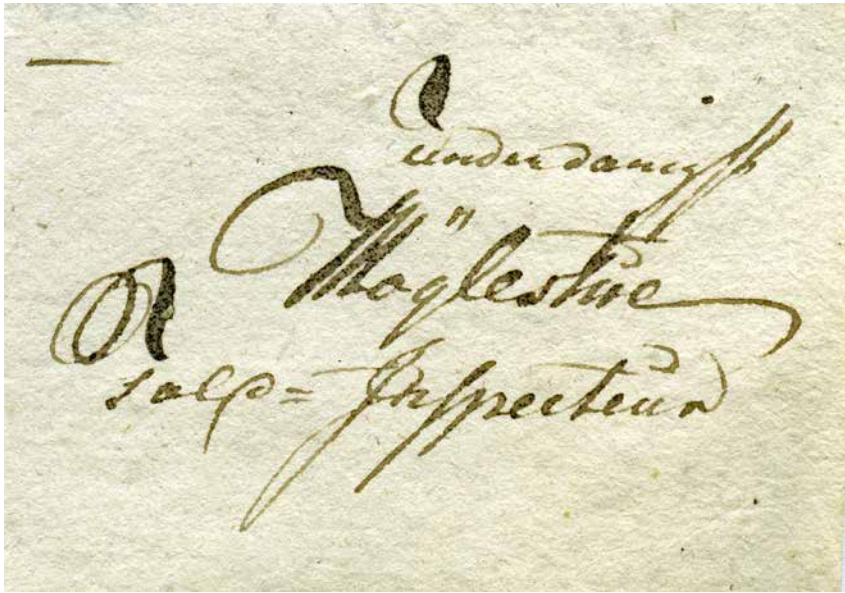
Møglestues hovedhus, nr. 59, og materialhuset, nr. 60. Den gamle tollboden, nr. 51, nederst til høyre. Utsnitt av Stavanger kommunes brannkart 1911.

Gården på Stranden ble utleid. I 1832 vet vi at byfogd Peter Nicolai Aarestrup bodde der og at han hadde kjøpt den av Sidse Møglestue. Men før de rakk å få utstedt skjøte, ble den solgt igjen på auksjon, til kjøpmann Knud Helliessen.⁴³ Det ser imidlertid ut til at denne eiendommen fortsatt ble bolig for byfogden. Da Halvor Christensen ble utnevnt til byfogd samme år, flyttet han inn der. Han var visstnok en ivrig sportsfisker og satt i sitt kontor i annen etasje «og fiskede mort og delikate torsk til aftens».⁴⁴ Da husene i Nedre Strandgate fikk gatenummer, ble hovedhuset tildelt nr. 59 og det høye materialhuset nr. 60. Stavanger kommune kjøpte begge bygningene i 1916. Hensikten var å rive dem. Tomta til hovedhuset inngikk i planene for framtidig kai, og materialhuset skulle rives for å få utvidet gata.⁴⁵ I 1924 ble Møglestues «bygningseksperiment» jevnet med jorden. Da var det redusert til «et forfaldent skur».⁴⁶ Hovedbygningen måtte gi tapt for kaiutbyggingen midt i 1930-årene.

«Møglestue var en original, fortælles der.»⁴⁷ Det var visst slik han ble husket blant folk. De hadde fått referert Pavels nådeløse karakteristikk av hans innsats på stortinget og de hadde ledd av det høye materialhuset han bygde seg. Men kan det ikke tenkes at han virkelig hadde grunn til å kjede seg på stortinget, der han satt dag ut og dag inn i ukesvis og måtte høre taler som sikkert ikke alle var like spennende. Og det utskjelte byggverket gjorde tross alt nytte for seg i mer enn 100 år. Det endte som lagerbygning for A.M. Sivertsens kull- og vedforretning. Og hvis det var slik at byggheren opprinnelig hadde satt opp denne konstruksjonen for å hindre at gata ble utvidet, var hensikten oppnådd for 100 år framover. Det skulle han ha visst.

Det som ble omtalt som Møglestues «bygningseksperiment», Nedre Strandgate 60, endte opp som lagerbygning for A.M. Sivertsens kull- og vedforretning, bygningen til venstre i bakgrunnen. Nedre Strandgate sett nordover. Fotograf ukjent. Stavanger Byarkiv.

«Underdanigst
Møglestue Toll-
Inspecteur»
Statsarkivet i Stav-
anger, Stavanger
tollsted, 00C 106
korrespondanse
1810-1813
Foto: Anne Karin
Jåsund

Arnt Møglestue var ikke «en høist ubetydelig Person», slik han ble karakterisert i ettertid. Her har vi vist at han ble valgt til stortinget med indirekte støtte fra flertallet av de frammøtte på valgmøtet. Resultatet var overraskende og det skulle vise seg at det representerte et avvik i forhold til de følgende valg av stortingsrepresentanter fra Stavanger. Regelen skulle bli at veletablerte handelsborgere og skipsredere fikk denne tilliten. Men dette avviket kan ikke Møglestue bebreides for i ettertid. Han var en pioner i demokratiutviklingen da han inviterte alle stemmeberettigede til møte etter valget, kanskje det første politiske folkemøtet i landet. De frammøtte stolte på hans vurderingsevne og ga han full tillit. Han tok det første offentlige initiativ til å få utvidet byens grenser, et seriøst begrunnet og framsynt forslag. I denne saken har Egil Henriksen omtalt Møglestue som en «observant og initiativrik mann». ⁴⁸ At det skulle gå nesten 30 år før forslaget ble gjennomført, kan vi ikke laste forslagsstilleren for. Vi har også sett at han deltok aktivt i det lokale borgerskapets selskapsliv. Jeg vil tro at han ikke ville blitt invitert til middag på Ledaal gang på gang hver sommer, hvis han var en særegen ubetydelighet.

Med disse ord håper jeg å ha formidlet ny kunnskap om Arnt Møglestues liv og virke og om hans plass i Stavanger bys historie. Han satte spor etter seg.

Fred over Arnt Møglestues minne.

Noter

- 1 Stavanger Byarkiv, Rådstueprotokoll 1801-1829, fol. 149A
- 2 Stavanger Byarkiv, Rådstueprotokoll 1801-1829, fol. 149A
- 3 Stavnem, Tønnes: Optegnelser vedkommende Stavanger fortid, Stavanger 1906, s. 76
- 4 Kielland, Axel: Familien Kielland: med dens kognatiske ascendents, Kristiania 1897, s. 295
- 5 Vik, Oddmund: Kommunalt og politisk liv. I Stavanger kommune (utg.): Stavanger 1814-1914, Stavanger 1914, s. 295
- 6 Melbye Osv. I.: Tollere gjennom 300 år, 1563-1886, Oslo 1977-1982, <http://genealogi.no/kilder/Tollere/index.htm>
- 7 Kalelid, Ole: Stavanger bys historie, bd.2, Stavanger 2012, s. 82
- 8 Stavanger Børskomite (utg.): Stavanger By i det 19de Aarhundrede, Stavanger 1901, s. 12
- 9 Se Hans Eyvind Næss sin artikkel i denne utgaven av Stavangeren og Elgvin, Johannes: En by i kamp, Stavanger 1956, s. 393-394
- 10 Einung, E.E.: Tinn saga, bd. 1, Rjukan 1926, s. 212
- 11 Lindstøl, Tallak: Stortinget og statsraadet, B.1 D.2, Kristiania 1914, s. 617
- 12 Folketelling 1801, Dansk demografisk database: <http://www.ddd.dda.dk>
- 13 Lindstøl, Tallak: Stortinget og statsraadet, B.1 D.2, Kristiania 1914, s. 617
- 14 Melbye Osv. I.: Tollere gjennom 300 år, 1563-1886, Oslo 1977-1982, <http://genealogi.no/kilder/Tollere/index.htm>
- 15 Kirkebok for Tromøy, A2 1773-1808. Digitalarkivet
- 16 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger tollsted, 00 B4, Kopibok 1810-1813, 7.05.1812
- 17 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Pantebok 8, fol. 223B, skjøte
- 18 Stavanger Byarkiv, Rådstueprotokoll 1801-1829, fol. 149B
- 19 Koht, Halvdan: 1814. Norsk dagbok hundre aar efterpaa, Kristiania 1914, s. 422
- 20 http://www.stortinget.no/Global/pdf/Stortingsarkivet/Overordentlig%20storting%201814/01_Protokoll_stortinget.pdf
- 21 Bergsgård, Arne: Året 1814. 2: Unionen, Oslo 1945, s. 277
- 22 Dyrvik, Ståle: Året 1814, Oslo 2001, s. 102
- 23 Claus Pavels Riis (utg.): Claus Pavels's Biografi og Dagbøger. Bergen 1864, s. 358
- 24 Vik, Oddmund: Kommunalt og politisk liv. I Stavanger kommune (utg.): Stavanger 1814-1914, Stavanger 1914, s. 294-295
- 25 Kielland, Axel: Familien Kielland: med dens kognatiske ascendents, Kristiania 1897, s. 191-193
- 26 Wyller, Trygve: Det Stavangerske Klubselskab og Stavanger by i 150 år, Stavanger 1934, s. 78
- 27 Henriksen, Egil: Forstadsbeboere, borgere og embetsmenn. Byutvidelsesspørsmål i Stavanger 1819-1830», upublisert manus, Stavanger, s. 9, 20 og 22
- 28 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Pantebok 8, fol. 223B-224B
- 29 Branntakstasjonsprotokoll for Stavanger 1807-1817, i Næss, Hans Eyvind (red.): Samlinger til Stavangers historie, bd. 4, Stavanger 1971, s. 561, brannr. 502
- 30 Statsarkivet i Stavanger, Norges Brannkasse, Takstprotokoll 5, 1827-1836, takst 1.08.1827, s. 112, brannr. 607
- 31 Lous, Carl: En Stavangersk Cicerone, Stavanger 1868, Faksimileutgave Stavanger 1968, s. 103
- 32 Henriksen, C.: Stavanger i svundne dage, Stavanger, 2. utg. 1953, s. 76
- 33 Michaelsen, M.L.: Stavanger sjøfarts historie, Stavanger 1927, s. 162
- 34 Statsarkivet i Stavanger, Norges Brannkasse, Takstprotokoll 5, 1827-1836, takst 2.08.1827, s. 118, brannr. 655

- 35 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Pantebok 9, fol. 458B
- 36 Statsarkivet i Stavanger, Kirkebok Domkirken A9, fol. 414B
- 37 Kielland, Axel: Stavanger borgerbog 1436-1850, Stavanger 1935, s. 297
- 38 Steen, Sverre: Stavanger Borgervebning, Stavanger 1925, s. 57
- 39 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Dødsfallsprotokoll B1
- 40 Skadberg, Gunnar: Øve Dammen i Junaiten, Stavanger 2007, s. 32
- 41 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Jæren sorenskriverembete, Pantebok 2, fol. 34B
- 42 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Pantebok 11, fol. 354 A og 354 B. Der blir hun i november 1849 omtalt som «nu afdøde». Se også Næss, Hans Eyvind: Lars Larsen Geilanes fødested, Stavangeren 1/2010 s. 37-40
- 43 Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byfogd, Pantebok 9, fol. 458B
- 44 Henriksen, C.: Stavanger i svundne dage, Stavanger, 2. utg. 1953, s. 76
- 45 Stavanger bystyres forhandlinger 1916, Bd. 2, s. 2160
- 46 Stavanger bystyres forhandlinger 1924, s. 292
- 47 Henriksen, C.: Stavanger i svundne dage, Stavanger, 2. utg. 1953, s. 76
- 48 Henriksen, Egil: Forstadsbeboere, borgere og embetsmenn. Byutvidelsesspørsmål i Stavanger 1819-1830, upublisert manus, Stavanger, s. 23

Stavanger under andre verdenskrig – i kamp for grunnlovsrettighetene

Anders Haaland

Okkupasjonen april 1940–mai 1945 satte mange tilvante forhold på hodet. Siden okkupasanten og dens norske medløpere sto for en samfunnsmodell som representerte antitesen til den norske når det gjaldt politisk system, verdisyn og de grunnlovfestede borgerrettigheter, kom disse siste under hardt og økende press. I denne artikkelen skal vi se hvordan prosessen utfoldet seg i Stavanger i løpet av «de fem lange årene».

Et uforberedt og 'uskyldig' land i en farlig verden

Det var en fredelig by i sitt jevne hverdagsstrev, med et haltende næringsliv og ennå betydelig arbeidsledighet, som helt uventet morgenen 9. april våknet til et ikke varslet militært angrep fra Europas mest aggressive og sterkeste militærmakt. Som i Oslo, Kristiansand, Bergen, Trondheim og Narvik kom overfallet som et «kjempesjokk», trass i at både den internasjonale og norske situasjonen hadde vært spent og truende siste året.¹ Trygve Wyller hevder i sin bok om aprildagene i Stavanger at gjennomlesing av nyhetsstoffet i både lokal- og rikspresen fra årets første måneder får angrepet til å fremstå som «det naturlige resultat» av utviklingen» – altså et stort paradoks.²

I Europa, som frem mot 1914 hadde vært på vei mot politisk demokrati og respekt for borger- og menneskerettigheter over en bred front, snudde prosessen i de politisk og økonomisk urolige mellomkrigsårene. Det begynte med den russiske revolusjon i 1917 og fortsatte med fascistenes overtakelse av makten i Italia i 1922. Det viktigste enkelte steget var Hitlers maktovertakelse i Tyskland i 1933. Den ultrademokratiske Weimarerpublikken ble raskt omdannet til en diktatorisk og voldelig politistat med en rasistisk statsbærende ideologi. Dernest startet en kraftfull opprustning av Tyskland som et første skritt på veien mot en grunnleggende revisjon av den ydmykende fredstraktaten fra Versailles.³

Rhinland ble re-militarisert i 1935. I den spanske borgerkrigen 1936–39 klarte falangistene med økonomisk og militær støtte fra Italia og Tyskland å knuse republikken. I 1938 ble Østerrike brakt med makt inn i Det tredje

riket, og samme året ble forfølgelsen av de tyske jødene trappet kraftig opp. I 1938/39 kom så den to trinn innlemmelsen av Sudetenland og Böhmen-Mähren i Riket, mens Slovakia ble en tysk vasallstat. Med det tyske angrepet på Polen i september 1939 brøt det ut krig mellom Tyskland og England–Frankrike. Samtidig okkuperte Sovjet Polens østre deler og de baltiske småstatene. I november 1939 kom det russiske overfallet på Finland, som kapitulerte etter tre måneders heltetmodig og meget blodig innsats. Alarmklokkene burde ringe alle steder.⁴

Trass i den tyske ekspansjonismen var norske politikere mer engstelig for en britisk-fransk enn for en tysk krenkelse av nøytraliteten, bl.a. på grunn av britenes overlegne marinestyrker i Nordsjøen, og ikke helt uten grunn. Trass i motsatte ønsker fra den tyske marineledelsen foretrakk Hitler et nøytralt Norge – han hadde andre og langt større prosjekter på gang i vest. Forutsetningen var at landet sikret fri gjennomfart i sitt kystfarvann av malmskipene fra Narvik. «Altmark»-episoden i februar 1940 fikk Hitler til å endre syn her. Også han med god grunn: Dersom vinterkrigen hadde vart en måned til, er det stor sannsynlighet for at en betydelig britisk-fransk unnsetningsstyrke ville ha blitt landsatt i Narvik, med besettelse av Trondheim, Bergen og Stavanger som flankesikring. Soldatene var under innskipping da finnene kapitulerte.⁵

Selv britene hadde liten tro på at tyskerne ville forsøke et uprovovert angrep på Norge. I følge norske historikere var det tyske angrepet «strategisk vurdert en prestasjon på et tidligere utenkelig høyt nivå», en meget komplisert operasjon hvor innsats av flåte- luft- og bakkestyrker ble koordinert med høy presisjon.⁶ Momentet illustreres av det forhold at Sola flyplass ble inntatt av fallskjermssoldater, et av verdenshistoriens første angrep av dette slaget.⁷

Trass i den raskt stigende internasjonale spenning kom altså det tyske overfallet i april 1940 som lyn fra klar himmel. Hvordan var utsiktene for en okkupasjon i regi av et av den nyere tids verste voldsregimer, som i Polen og Tsjekkoslovakia hadde avslørt sitt sanne ansikt, rett nok overfor nasjoner hvor folkene ble ansett som rasemessig underlegne og hvor angrepene tok sikte på vidstrakt innlemmelse og/eller kolonisering?

All polsk administrasjon og all polsk utdanning ble avskaffet i de innlemmede områder, og polsk språk kunne ikke brukes offentlig. Tyskerne var særlig energiske når det gjaldt å utrydde den dannede overklasse, og denne ble da også på ett eller annet vis likvidert. ... Politiske forbrytelser ble utelukkende pådømt av tyske særdømstoler og standretter ... Det ble gjort bruk av dødsstraff i meget vid utstrekning ... i en rekke polske byer forekom det rene blodbad. Tyskerveldet i Polen artet seg i enda høyere grad enn i Tsjekkoslovakia som ren og utilsørt terror og det var ikke langt mellom konsentrasjonsleirene. Generalguvernementet ble en eneste stor tvangsarbeidsleir.⁸

De to nordiske angrepsobjektene – det ble nødvendig å ta også Danmark når man først ville erobre Norge – var på sin side blant de mest demokratiske og fredelige, ja, utpreget sivile samfunn i Europa. Norge hadde ikke vært involvert i krigshandlinger på 126 år og hadde fått ro til å utvikle videre den etter tidens forhold meget demokratisk-radikale 1814-forfatningen, med innføring av parlamentarisme i 1884, full stemmerett i 1898/1913, fredelig oppløsning av den påtvungne unionen med Sverige i 1905 og full politisk integrering av arbeidsbevegelsen i 1930-årene. Våren 1940 var det i Europa bare i Storbritannia, Frankrike, Sveits, Be-Ne-Lux-landene og Skandinavia at et liberal-demokratisk styresett hadde overlevd med bibehold av fulle borgerrettigheter.⁹

Angrepet var altså ikke uttrykk for en alminnelig erobningslyst, den var primært rettet mot de vide og grøderike slettene i Øst-Europa. Hitlers plan var rett nok at Skandinavia, etter nazistisk nyordning, skulle inngå i et Stor-Germania som medlemmer i det «nasjonalsosialistiske folkefelleskap». Men foreløpig dreide seg om en strategisk operasjon.

Det var nok gunstig for den videre utvikling at de norske havnebyene ble besatt uten nevneverdige tap av tyske liv. Det kom til skuddveksling under morgentimenes landing på Sola, men byen ble inntatt i totiden av luftlandete infanterister som hadde marsjert landeveien inn fra Sola, uten at et skudd var løsnet. Alle viktige institusjoner og 'kommandoposter' i byen ble besatt uten mostand, og om kvelden anløp tre store lasteskip med tynge våpen og forsyninger, og ble losset med hjelp fra byens havnearbeidere. Wyller hevder at dette «vel var den tyngste kveld i Stavanger bys 800-årige historie». Det ble rett nok ytt hederlig motstand mot invasjonstroppene av to norske bataljoner i området Ålgård–Oltedal–Dirdal, men uten at man i byen ble særlig berørt av det, og de kapitulerte for overmakten 24. april 1940, uten at det var skapt særlig mye av ondt blod mellom partene.¹⁰

Hvorfor ikke en dansk løsning i Norge?

Det setter den norske situasjonen 1940–45 i relieff at Danmark ved å kapitulere betingelsesløst første dagen fikk beholde sitt demokratiske system for innenrikspolitikken, så lenge denne ikke kom på tvers av tyskerne behov for leveranser av mat og andre krigsviktige varer eller deres militære og strategisk politiske interesser. Gjennom en intern samarbeidspolitikkk lyktes det å holde dansk styring på innenrikspolitikken frem til september 1943, for så vidt like til mai 1945. «Ikke bare lyktes det å beholde den sivile kontrollen med samfunnet på egne hender, det lyktes også å beholde sentrale elementer i den demokratiske samfunnskonstruksjonen og størsteparten av det sivile samfunnets institusjoner.» Tyskerne lot faktisk være «å blande seg inn i dansk innenrikspolitikkk».¹¹ Ole K. Grimnes hevder at den danske utviklingen viser hva som ville ha skjedd også i Norge om landet hadde overgitt seg

raskt. «Tyskerne ville i prinsippet nøye seg med å okkupere landene, ikke styre dem.»¹²

Årsakene til denne forskjellen på to land i samme kulturkrets var flere. Torpederingen av krysseren «Blücher» forsinket innmarsjen i Oslo slik at konge, regjering og storting kom seg unna – de valgte kamp. Det store og uveisomme landarealet gjorde det mulig med strid selv med dårlig utstyrte mobiliseringsstyrker i Sør-Norge til siste uke i april, og i Nord-Norge, med vestalliert hjelp like til 10. juni. Deretter fortsatte regjering og konge krigen fra England, med verdens mest moderne handelsflåte delvis bortleid til britene allerede vinteren 1939/40, som inntektskilde.¹³

Et tredje forhold som skjerpet motstandsviljen i en uoversiktlig og forvirret tid, var Quislings statskupp 9. april 1940. Selv tyskerne var imot dette da de innså at han helt manglet støtte i opinionen. Som norsk mottrekk opprettet Høyesterett Administrasjonsrådet for å styre de nødvendige offentlige forretninger i de besatte områder inntil videre. Da forhandlingene om et permanent Riksråd brøt sammen på grunn av tyske krav om for mange NS-menn i rådet, oppga tyskerne forhandlingslinjen og dermed forsøket på å etablere en danskliggende løsning i Norge.¹⁴

Okkupantens rettigheter

Soldatene som inntok Stavanger hadde, som i de andre besatte byer, med seg instruks fra general von Falkenhorst om at Haag-konvensjonens bestemmelser skulle overholdes. Ytelser fra sivilbefolkningen skulle betales kontant. Soldatene måtte være seg bevisst at de var kommet for å beskytte et vennligsinnet folk mot angrep fra andre makter. De skulle unngå å provosere og krenke nordmennene, et sært og vanskelig folkeferd, frihetselskende, ærekjære med en sterk nasjonalfølelse og liten sans for nasjonalsosialismen. Pressen skulle være fri gitt at den opptrådte lojalt i formidlingen av militære nyheter.¹⁵ De regulære nesten 150 000 tyske soldatene, 10 000 av dem i Rogaland, kom gjennom hele okkupasjonen, i Stavanger som andre steder, til å oppføre seg henimot eksemplarisk. Ifølge Hans Fredrik Dahls viste de «ikke liten selvbeherskelse overfor den passivt motvillige befolkningen. De var høflige, korrekte, vel organiserte; en okkupasjonsmakt mange land gjennom historien ville ha misunt oss.»¹⁶

Men bildet ble forstyrret av deres trasige hovedoppgave, å holde full militær kontroll i landet og av at de hadde vært redskapet til gjennomføring av det statsrettslig sett brutale overfallet. Verst var det at deres renommé ved sammenblanding ble besudlet av «Terbovens politiske voldtekts-politikk og Gestapos grusomme terror».¹⁷

Haag-konvensjonen tillot en okkupant å kreve at de okkuperte skulle bære alle utlegg ved operasjonen, de kunne rekvirere statlig eiendom, men ikke kommunal sådan, likeledes alle offentlige og private transportmidler, men disse bare mot betaling. De erobrete kunne ikke tvinges til å delta i

Tyske tropper i Stavanger sentrum i april-dagene 1940. Fotograf: Johan A. Jacobsen. Byarkivet i Stavanger.

krigshandlinger mot eget land, men de kunne heller ikke, etter en kapitulasjon, gjøre væpnet motstand mot okkupanten. Kanskje viktigst: Etter folkeretten hadde okkupanten ikke adgang til å «kujonere myndighetene eller terrorisere befolkningen» og han «pliktet å respektere landets lov og rett». Forsøk på nazifisering av det sivile samfunn ville således være et brudd med folkeretten. Her skulle Haag-konvensjonens prinsipper bli krenket på det groveste allerede sommeren og høsten 1940.¹⁸

Slutt på politisk demokrati

Det politiske demokratiet på riksplanet ble allerede 10. april suspendert for krigens varighet ved at arbeiderpartiregjeringen fikk Stortingets fullmakt til «vareta rikets anliggender» – den såkalte «Eidsvollfullmakten». Regjeringen supplerte seg raskt med ministre fra andre partier og ble dermed en slags samlingsregjering. Den ble avløst av Gerhardsens samlingsregjering i juni 1945.¹⁹ Det norske Administrasjonsrådet ble altså oppløst i siste uke av september 1940, og tyskerne innførte i stedet et kommissarisk styre 25. september, hvor de fleste ministrene hadde NS-bakgrunn, men ikke fungerte som kollegium og i siste instans var underlagt Reichskommissar

Joseph Terboven, som i prinsippet hadde diktatorisk myndighet. Hermetikklaboratoriets direktør og lokal NS-koryfé, Gulbrand Lunde, ble minister for kultur og propaganda, også kalt Norges Goebbels. Alle andre partier enn NS ble forbudt. Quisling ble ikke minister i denne omgang og hans innflytelse ble begrenset til den som fulgte av rollen som partileder. Først i februar 1942 ble Quisling under den såkalte Riksakten på Akershus innsatt som ministerpresident for en NS-regjering, som kom til å skjerpe presset for nazifisering av landet. Dens mål var å etablere et korporativt riksting hvor nazifiserte organisasjoner fra de viktigste samfunnsområder skulle være representert og gi en slags legitimitet til føreren og hans regjering.

Allerede i desember 1940 hadde Høyesterett nedlagt sin funksjon som den fjerde konstitusjonelle statsmakt ved at dommerne nedla sine embeter. Den hadde i månedene etter innføringen av det kommissariske styre prøvd å hevde Haag-konvensjonens krav om at okkupanten skulle respektere landets lovgivning, men uten hell. De ble erstattet av tysk-lojale dommere, men rettsikkerheten var dermed eliminert i alle saker som berørte tyskeres tilstedeværelse i landet. «Retts-usikkerhet var et fundamentalt trekk ved det regime som utviklet seg i løpet av årene 1941–42. Det skulle være usikkert hva man risikerte ved å vise en eller annen form for protest. ... vilkårligheten ble satt i system» – som ledd i statlig terror.²⁰

Også på kommunalt nivå skjedde det mye nytt. I Stavanger var det i overgangstiden april–mai lykket å etablere en improvisert kriseadministrasjon med støtte i kommunal nødrett og utgangspunkt i kommunens

*Tyske soldater
heiser flagg med
hakekors på
Stavanger
Katedralskole,
9.4.1940. Foto:
Fotograf Greve /
MUST-Stavanger
maritime useum*

finansutvalg. Dette ble 9. april omdannet til et kommunalt kriseutvalg, som sammen med den kommunale forsyningsnemnd (1939-) gjorde en strålende innsats med å holde hjulene i gang og skape orden i kaos. Forsyningsnemnden kom i likhet med det vel utbygde sivile luftvernet til å virke gjennom hele okkupasjonen. Ordføreren ledet kriseutvalget, som samarbeidet nært med fylkesmann John Norem og politimester Ola Kvalsund frem til nyttår. Ordningen fikk støtte ved at formannskapet gjennom resten av 1940 møtte hyppig, og bystyret sjeldnere.²¹

Det kommunale selvstyret ble opphevet ved en forordning fra Innenriksdepartementet i desember 1940. Man fikk i stedet et byting hvor NS-ordføreren fikk all makt etter førerprinsippet. Han ble sammen med sin varaordfører oppnevnt av departementet i samråd med fylkesmann og fylkespartifører. Alle krigstidens tre ordførere i Stavanger var partimedlemmer, om enn den andre, den handlekraftige Harry Høst som også var finansrådmann, opptrådte nokså selvstendig i forhold til lokalpartiet, antakelig en av grunnene til at han ble skiftet ut høsten 1943. De 28 (senere 23) formennene som ble oppnevnt av ordføreren sammen med fylkesmannen og lokale NS-ledere, hadde bare rådgivende funksjon. Partiet manglet kyndig mannskap siden bare rundt en femtedel av formennene var partimedlemmer, i tillegg kom noen «stripete». Også de fleste ledere av kommunale nemnder og utvalg ble skiftet ut med NS-medlemmer eller personer som partiet kunne akseptere. Byens rådmann Bertram Middelthon og fylkesmann Norem ble skiftet ut sommeren 1941, begge erfarne og sterke høyrepolitikere, personer som ikke lot seg korrumpere av det nye regimet. Det var en begrensning på NS' innflytelse at partiet på topp ikke hadde mer enn 1000 medlemmer i Stavanger – bare om lag to prosent av byens befolkning. Dette var problematisk siden det var et viktig ideologisk prinsipp for NS at fagkyndighet skulle erstatte tradisjonell partipolitikk i samfunnsstyringen. Det sier sitt om oppslutningen at bare 5–6 prosent av de 1050 kommuneansatte ble partimedlemmer i løpet av krigsårene.²²

Den formelle NS-dominansen førte ikke til store endringer i kommunens løpende virksomhet. Arbeidskraften som strømmet til de tyske militæranlegg førte til sterkt økt skatteinngang og reduserte forsorgsutgifter, men med de trange fysiske-materielle rammer var det stadig mindre å bruke inntektene på. Resultatet ble at Stavanger under Høsts ledelse betalte mer ned på sin kommunegjeld enn noen annen norsk by. Den lite dramatiske kommunepolitikken var i tråd med situasjonen i landet for øvrig. I svært mange kommuner «gikk nok ... det kommunale liv sin rolige og relativt friksjonsløse gang gjennom alle krigsår» – kontinuitet i utviklingen var et hovedinntrykk. Om ikke annet, så kom Stavanger, som hadde slitt med høy ledighet og en kvelende kommunegjeld så seint som i siste del av 1930-årene, ut av okkupasjonen med full sysselsetting og et gjeldsnivå til å leve med.²³

Holdningskamp veltet Quislings ambisjon om en ‘legitim’ førerstat

Presset for å nazifisere det norske samfunnet startet allerede høsten 1940, og ble stadig sterkere utover i 1941 og toppet seg våren og sommeren året etter. Som nevnt inngikk denne prosessen – «en nasjonalsosialistisk revolusjon» – i Quislings strev for å skape et korporativt «Riksting» som det representative fundamentet for sin norske førerstat. Denne skulle så få i stand en fredsslutning med Tyskland og gå med i krigen på tysk side. Med denne offensiven utfordret Quisling hele det verdigrunnlag som var kjempet frem gjennom den brede demokratiseringsprosessen siden 1814 – nasjonsbyggingen – og hvor skole, kirke og det mangfoldige frivillige organisasjonslivet inngikk som sentrale elementer. Den norske motreaksjonen ble den såkalte holdningskampen, som ble sentralt ledet, men fulgt opp med sterk lokal aktivitet.

Allerede høsten 1940 hadde NS utpekt en kommissarisk leder for LOs distriktsorganisasjon i Stavanger. Fagbevegelsen var blant de viktigste av samfunnets organisasjonsnettverk gjennom sin direkte kopling til store deler av arbeids- og næringslivet, store medlemstall og sentraliserte struktur. De tre lønnete funksjonærer sa opp sine stillinger, men Chr. Aunevik fortsatte å bestyre De Samvirkende Fagforeningers eiendommer, og hans kontor ble kjernen i et illegalt nettverk med forgreininger til andre industritunge deler av fylket. Da Landsorganisasjonen og Industriforbundet var overtatt og «nyordnet» av NS i Stavanger, forsvant nesten alle medlemmene.²⁴

Den idrettsstreiken som ble utløst av et sentralt forsøk i oktober 1940 på å nazifisere idrettsbevegelsen, fikk umiddelbar og sterk oppslutning i Stavanger med omegn. Her bestod bevegelsen av 4000 personer organisert i 18 lag i den borgerlige del og 1000 personer i 8 arbeideridrettslag. Den felles fiende brakte de to fraksjonene nærmere hverandre. Alle NS-initierte stevner ble sabotert og gikk for stort sett tomme tribuner, mens den illegale idretten blomstret. I fotballen begynte det så smått med turneringer for gutter og endte opp med alle aldersklasser. I 1944 samlet finalen i stavangermesterskapet for seniorer 4000 tilskuere på Midjord. Myndighetene ga opp overfor denne massive utviklingen.²⁵

Høyesterettsadvokat Trygve Wyller forfattet vinteren 1941 et omfattende kulturbrev, «Norsk Front», som ble distribuert illegalt over hele landet i april, og som ble viktig for den videre holdningskampen. Her ble førerstaten karakterisert som en politi- og maktstat som støttet seg på løgner, voldsbruk, spioner og angivere. Kampen for den frie personlige utfoldelse i kristendommens og humanismens ånd måtte fortsette selv om tyskerne ikke tapte krigen – det var borgerkrig i landet.²⁶

Samme tankegods lå til grunn for den skriftlige protest som 43 av landets nærings- og yrkesorganisasjoner i mai 1941 rettet mot Terbovens

*Hitlertenner plassert ut i Stavanger sentrum, her Kongsteinsgata i forgrunnen og Nytorget i bakgrunnen.
Foto: Byarkivet i Stavanger.*

«folkeretts- og grunnlovsstridige forordninger, mot overgrep og rettsløshet». En rekke av lederne ble arrestert, organisasjoner fikk NS-ledelse eller ble påbudt oppløst. Fra norsk side ble det svart med nedleggelse eller massive utmeldelser av nyordnede organisasjoner. «Dermed var organisasjonslivet i Norge definitivt tvunget «under jorden»»²⁷

Like etter Riksakten i februar 1942 ble det lovbestemt at alle barn og unge mellom 10 og 16 skulle delta i NS' ungdomsfylking. Dette fremstøtet ble fulgt opp med krav om at alle lærere i folkeskolen og den høyere skole skulle slutte seg til det nazistiske Norsk Lærersamband. Motstanden ble koordinert sentralt. I Stavanger var man godt forberedt gjennom «Lærerfronten», som var opprettet høsten 1940, et hjelpeorgan for lærere som av en eller annen grunn kom opp i vanskeligheter under det nye regimet. Nå ble det utarbeidet likelydende avslag på innmeldelse som langt de fleste lærerne i Stavanger fulgte opp, og de ga heller ikke etter for trusler om oppsigelse. Alle landets skoler ble stengt av staten i en måned og NS-lærere satte opp lister over de mest 'upålitelige' (kontrære) lærerne. I Stavanger ble nesten 40 lærere arrestert og sendt til hardt tvangsarbeid i Finnmark.²⁸

Læreraksjonen fikk støtte ved at landets biskoper utferdiget et hyrdebrev mot den nevnte ungdomstjenesten og la ned sine embeter i mars 1942. Som i landet for øvrig fulgte de aller fleste av prestene i Stavanger bispedømme (43 av 46) opp ved å si opp den verdslige del av sine embeter. Deres fortsatte virke som sjelesørgere ble lønnet av menighetene. Etter at alle de fire grunnlovsbestemte statsmakter var eliminert, var Kirken blitt viktigere enn før, i egenskap av statskirke. Den disponerte de mange hundre

prekestoler, hadde bilagt sine indre stridigheter, hadde en stor og vel organisert lekmannsbevegelse i bunnen, og ikke minst: den var en verdibasert institusjon. Kirken hadde siden januar 1941 tatt opp temaet rettssikkerhet, og i bekjennelsesskriftet «Kirkens Grunn» fra påsken 1942 het det «at hvor statens makt skiller lag med retten, der blir staten ikke Guds redskap, men en demonisk makt». Ifølge Edvard Bull var «kristenfolket, og aller mest lekfolket og dissenterne» den av de store folkebevegelsene som var mest upåvirkelig av nazismen.²⁹ Bevegelsen sto sterkt i Stavanger.

Lærerne og prestenes kombinerte innsats betvinget NS-regimet og kullkastet sammen med organisasjonenes 'sabotasje' Quislings plan for en autoritær korporativ forfatning. Tyskerne lot være å intervenere. Så lenge krigen fortsatte ute – den var med innmarsjen i Sovjet i juli 1941 trappet opp til en titanisk skjebnekamp – så de seg tjent med minst mulig ideologisk betinget uro i Norge. For dem var det viktigst at landet leverte krigsviktige mat- og industrivarer. De krevde faktisk at de de arresterte lærerne fikk tilbake sine gamle poster. Holdningskampen ble lagt merke til internasjonalt og regnes som det mest egenartede norske bidraget til motstanden i det okkuperte Europa. Men 'seieren' her innebar ikke et vendepunkt i undertrykkningen – den skulle bli mer brutal de neste årene, på andre måter. Den kunne heller ikke omgjøre at organisasjonsfriheten var borte. En viktig forutsetning for vellykket holdningskamp var den illegale presse som ble bygd opp fra vinteren 1940/41.

Ueksplodert bombe i Nedre Strandgate, Stavanger. April 1940.

Foto: Fotograf Greve /MUST-Stavanger maritime museum.

Slutt på pressefrihet og andre friheter

Pressefriheten kom tidlig under press. Avisene fortsatte å komme ut etter 9. april, men ble overlesset med tysk nyhetsstoff og underlagt redaksjonell kontroll av en tysk pressemann som hver mandag kom ned fra Haugesund for på Hotel Victoria å instruere de fire stavangerredaktørene. 19. juni 1940 meldte Aftenbladets Christian S. Oftedal pass. Han trakk seg som redaktør og utnevnte demonstrativt sin sportsredaktør Frithjov Lund som sin ene etterfølger og redaksjonssekretær N.S. Oftedal som den andre. Sistnevnte provoserte tyskerne ved å nekte å skrive politiske ledere. Han ble avsatt av SS i april 1941 og erstattet av en kollaboratør fra Risør. Avisens styre ble truet med arrestasjoner og seks sentrale medarbeidere sluttet, to av dem fikk daglig meldeplikt hos Sipo. Avisen ble sommeren 1942 lagt under høyreavisen Stavangeren, som den neste år ble slått sammen med til Stavanger Avis. Aftenbladet skal ha vært den første norske avis som ble fullstendig nazifisert, kanskje ikke så overraskende siden den i andre del av 1930 med sin sterke profil på utenriksstoff hadde vært en uforsonlig kritiker av nazistenes mange overgrep mot menneskeretter og demokrati ute i Europa.³⁰

Med 1ste Mai gikk det verre. Den ble stanset sist i september 1940 etter redaktør Trond Hegnas modige leder «Ingen nordmann til salgs», skrevet som svar på tyskernes oppløsning av de politiske partier og oppnevningen av de kommissariske statsråder under Terbovens ledelse. Hegnar havnet i tysk konsentrasjonsleir. I 1942 ble redaktør Reidar L. Lorentzen i Stavangeren avsatt etter seig motstand mot NS' forsøk på nazifisering. Bondepartiets Rogaland klarte seg lenger på grunn av gode forbindelser til NS-miljøet i byen, men i 1944 måtte redaktøren gå også her. Samlet betyr dette at pressen ble hardere rammet i Stavanger enn i de andre store og mellomstore byer.³¹

Den siste kanalen for fri informasjon ble søkt stengt i september 1941 ved inndragning av radioene til alle andre enn NS-medlemmer – folk flest skulle ikke lenger få lytte til BBC. Allerede i april var det blitt forbudt å ha radiosendere og -mottakere, og jødene hadde mistet sine radioer året før.

Det viktigste mottiltak mot disse restriksjonene var de illegale eller underjordiske avisene, noen enkle papirlefskr skrevet på skrivemaskin, mangfoldiggjort på spritduplikator i opplag fra noen hundre til to–tre tusen med ett eller to numre i uken, gjerne fremstilt i private hjem eller i skjul på en arbeidsplass, helst på skiftende steder, og distribuert fra hånd til hånd gjennom store nettverk av involverte personer. Den første i Stavanger og Rogaland og tidlig ute i hele landet, var Stritt Folk, som startet primo oktober 1940, like etter Terbovens politiske tilstrømming. Initiativtaker var fagforeningsfunksjonær Einar Andreasen, og de fleste støttespillerne kom fra Arbeidernes Ungdomsfylking og Arbeidernes Avholdslag «Frisinn». Det sammen gjaldt Frihet fra forsommeren 1941, hvor tidligere redaksjonssekretær i 1ste Mai, Kristian H. Storstein, var drivkraften. De to avisene

samarbeidet og hadde felles distribusjonsapparat, og fikk støtte fra ressurspersoner som Trygve Wyller og hans familie, Gustav Natvig-Pedersen, Alf Aadnøy, Per Thomsen (Aftenbladet) med flere. Tidlig i 1942 fulgte Patriotten og Jøssing, hvor i hvert fall den første ble betraktet som «et borgerlig motstykke til de to første avisene».³²

Disse fire avisene brakte nyheter fra hjemme- og utefront – adgang til radio var nødvendig – de advarte om farlige agenter og infiltratører, tok opp allehånde spørsmål vedrørende okkupasjon og nyordning og formidlet handlingsparoler. De fungerte som motvekt mot «den sensurerte og ensrettede offisielle presse», «de førte den frie manns tale Berlin midt imot». De ble bindeleddet mellom de gryende skjulte kamporganisasjonene og befolkningen. De var med på å skape motstandsviljen blant folk flest og smi en fastere front, i en tid da mange ennå trodde på tysk seier og både Terboven og Quisling presset hardt på for å nyordne Norge. De illegale avisene har en viktig del av æren for at den sivile holdningskampen mot forsøkene på nazifisering av skoleverket, kirken og organisasjonslivet lyktes, i Stavanger og resten av Norge.³³

Men utgivelsen involverte mange mennesker og arbeidet var forbudt og dermed risikabelt. Gestapo kom på sporet og den frie pressen ble rullet opp og knust i løpet juni–oktober 1942. 60–70 personer i byen og en rekke andre i omegnskommunene ble arrestert, og de antatt mest sentrale ble satt under harde forhør. To mann tok sitt liv i fangenskap, mange ble via Grini sendt til konsentrasjonsleire i Tyskland, hvor seks døde.³⁴

Presse-, tale- og organisasjonsfriheten ble altså opphevet, likeledes forsamlingsfriheten i form av folkemøter med politisk brodd. Byens politimester Olav Kvalsund ble avsatt og erstattet med en NS-mann fordi ordenspolitiet ikke klarte å temme en stor demonstrasjon med opptøyer i forbindelse med politiminister Jonas Lies besøk på et vervingsmøte for NS i desember 1940.³⁵ Soldater fra Wehrmacht måtte settes inn. Selv om NS hadde sin egen para-militære organisasjon, Hirden, ble politiet utkommandert for å beskytte alle offentlige arrangementer NS-møter og arrangementer. Politiet var også pålagt å gripe inn overfor alle meningsytringer mot «den nye tid», mot kongepropaganda som bruk av binders i jakkeslaget og andre former for diskrete demonstrasjoner.³⁶

Situasjonen på denne fronten oppsummerer Knut Stahl slik:

Overgangen fra åpen debatt med fri undersøkelse og nyhetsformidling, til militært og sivilt diktatur med systematisk stengning av alle kanaler, og med trusler om voldsanvendelse mot enhver fri meningsutveksling, skapte en atmosfære av konstant trykkende usikkerhet, og hyllet alle hendelser inn i uklarhet og omtrentlighet. Luften ble tett bak de blendete ruter. ... Først nå forsto man fullt ut betydningen av en fri presse og av åpen offentlig debatt. ... Folk var fanger i eget hus.³⁷

*Ulovlig radio-lytting under 2. Verdenskrig. Kjellerverkstedet til Thoralf Thorsen i Olaf Paulusvei 61, Stavanger. Til venstre Thoralf Thorsen, til høyre Thorleif Adsem Berg, som bodde i 2. etg.
Foto: Ukjent fotografiMUST-Stavanger maritime museum.*

Lytting på utenlandske radiostasjoner var forbudt, og kvalifiserte fra oktober 1942 til dødsstraff i verste fall.³⁸ Det gjaldt også forsøk på å rømme fra det besatte og undertrykte landet. Englandsfarten med fiskeskøyter var særlig stor fra den kronglete og uoversiktlige kysten i Hordaland, en del stavangerungdommer dro den veien. Det ble også gjennomført noen vellykkede turer fra byens omegn, men en usedvanlig dristig tur med kajakk endte med at begge mennene omkom. Høsten 1941 gikk det virkelig galt. En planlagt flukt fra Time på Jæren som involverte hele 25 personer, ble avslørt, også fordi forberedelsene trakk langt ut i tid. Omtrent samtidig hadde Terboven «radikalt skjerpet det gjeldende forbudet mot å forlate landet». De første fra Time ble i oktober tatt under harde forhør med en blanding av gyldne løfter, trusler og alvorlig mishandling. «Kjennskapet til denne form for tysk justis var ennå lite utbredt og må ha virket som et sjokk på mange av de arresterte.» I mai 1942 dømte SS- und Polizeigericht Nord 17 av de unge mennene til døden, 15 av dem ble skutt på Grini, to fikk livsvarig tukthus, mens to andre fikk 15 års tukthus og tre fikk 10 år.³⁹

Mindre dramatisk, men slitsomt nok, var at befolkningens bevegelsesfrihet også ble begrenset i den mindre målestokk. I grense- og kystregionene måtte alle bære meg seg godkjent grenseboerbevis for å kunne ferdes utendørs – i de distrikter som ikke var stengt for alle av militære grunner. Dette var en form for overvåking av borgerne: Hvis man ble tatt i en av de hyppige tyske kontrollene uten slikt bevis, var det et tegn på at man ikke hadde rent mel i posen. Det bidro også til å begrense bevegelsesfriheten at alle byens gater og torg var mørklagt kveld og natt, og at man bare kunne ha lys på inne når blendingsgardinene var nede og tette.

Under spente situasjoner eller jakt på motstandsfolk kunne det innføres portforbud for hele eller deler av byen. Byen opplevde således portforbud kl. 20.00–04.00 fra 19. desember 1940 til medio januar 1941, som straff for «kongesinnete demonstrasjoner».⁴⁰ Husundersøkelser kunne foretas uten spesiell ransakingsordre fra sivile domstoler. I desember 1941 hadde den lokale Stapo-avdeling iverksatt en omfattende razzia etter ulovlige matvarer i hjemmene. Om lag hundre hus ble gjennomført av patruljer bestående av en politimann og to hirdmenn.⁴¹

Den mest dramatiske og skremmende tildragelsen inntraff på Storhaug en desember-natt i 1944. En kommunistisk sabotørgruppe med Helge Hansen og Einar Andreassen i spissen hadde forsøkt å sprengte et tysk skip ved Kullimports kai i Hillevåg, hadde klart å sprengte en knottfabrikk der og likvidert en tyskfødt norsk gestapist og en Stapo-mann med tette bånd til Gestapo. Den siste ble skutt på åpen gate i Lagårdsveien. Likvidasjonene satte en støkk i Gestapo og Stapo, og store krefter ble satt inn på å fange sabotørgruppen. Med bistand fra Wehrmacht ble hele Storhaug bydel avstengt og nesten alle hus gjennomført. Alle menn mellom 16 og 60 (6000 personer) ble halt ut av sengene og tatt med til skoleplassen på den rekvirerte St. Svithun skole, hvor de halvpåkledd og frysende måtte vente på tur for kontrollposten «med en rekke ledere og etterforskere ... som nøye gransket ansikt og papirer». «Det ble en desembernatt som befolkningen på Storhaug aldri vil glemme.» Deretter fulgte en måned med arrestasjoner av gjenkjente og mistenkte personer.⁴²

«Ægir» landsatt ved Hundvåg i Stavanger etter at den ble bombet av tyske fly morgenen 9. april 1940. Foto: Ukjent fotografi/MUST-Stavanger maritime museum.

Aksjoner som denne siste hadde sin støtte i en tysk forordning fra ultimo juli 1941 som åpnet adgang til innføring av sivil unntakstilstand for hele landet eller regioner. Da gjaldt standrett med adgang til å avsi inappellabel dødsdom eller fengselsstraffer på mer enn ti år.⁴³

Politiet under sterkt press

Politiet var statens apparat for legitim utøvelse av vold innenlands når det ble ansett for nødvendig. Før 1940 var det en utpreget sivil, ubevæpnet og lite skremmende etat, kommunalt styrt, men likevel med betydelig autoritet overfor byens innbyggere. «De trengte sjelden å sende mer enn en mann for å ta seg av ordensproblemer». Kjersti Dybvig sammenligner ordenssituasjonen i Stavanger med «en fredelig Kardemmeby».⁴⁴ Under mellomkrigstidens tilspisete klassekamp hendte det ikke sjelden at politiet måtte intervensjonere i slike konflikter. Det hadde sågar forekommet at hæravdelinger ble satt inn for å kontrollere særlig farlige streikesituasjoner, som under storstreiken i Stavanger i 1924.⁴⁵

Men selv i det sivile politiet var det en sterk tradisjon for «kadaverdisiplin». Ledelsen hevdet at en politimann pliktet å utføre en ordre gitt av en overordnet uten å mukke. I 1924 hadde Justisdepartementet støttet politisjefens insistering under en arbeidskonflikt i Oslo på at ordrer skulle adlyde «uten et øyeblikks betenkning, og uten å spørre om dens betimelighet og hensigtsmessighet». Alle styremedlemmene i den lokale politiforening ble avskjediget fordi de mente at politimenns ansvar ikke gjaldt i tilfeller der en ordre stred «mot gjeldende lov og rett».⁴⁶

Den politisk reaksjonære bondepartiregjeringen hadde i 1931 opprettet et eget statspolitikorps, et «urolighetspoliti», nettopp til bruk i arbeidskonflikter. Mannskapet ble kraftig væpnet med lang trekølle, pistol, maskinpistol, gevær, gassmasker, hjelmer med mer. Det skulle skremme urostiftere bare ved sin opptreden på arenaen: «Når statspolitiet rykket inn i en by eller tettsted i taktfast marsj, hadde det en sjokkvirkning.» Etatens ledere var to av periodens «mest reaksjonære politisjefer i Norge»; nestleder Jonas Lie ble kommissarisk politiminister i september 1940. I regjeringssposisjon reformerte Arbeiderpartiet politiet i 1937, ordenspolitiet ble overført til staten og statspolitiet omdannet til et utrykningspoliti med mannskapene fordelt på politikamrene i de største byene. Etter 9. april ble det igjen samlet i egne avdelinger i disse byene med egne sjefer, som «et politisk statspoliti direkte underlagt «politiminister» Jonas Lie, NS og det tyske hemmelige statspoliti – Gestapo». Gestapo var en avdeling av det langt større tyske Sikkerhetspolitiet, Sipo.⁴⁷

Stapo kom til å samarbeide tett med Gestapo og Sipo. Samtidig var det ordenspolitiet som hadde den nærmeste kontakt med folket. Det satt inne med den beste informasjon om dagliglivet i byen. Selv om det hadde mer enn nok å gjøre med å ivareta de tradisjonelle politiopp gavene som følge av

norske overtredelser av gjeldende straffelovgivning, brukte Stapo det til en rekke underordnede oppgaver. Undertrykkerne ønsket å involvere ordenspolitiet i sine oppgaver for å kompromittere det. Vi har vi sett at det også ble utkommandert til kontroversielle 'politiske' oppgaver. Den illegale avisen «Frihet» konfronterte politiet i mai 1942:

En av de sørgeligste foreteelser er at norsk politi og norske lensmenn til stadighet blir tvunget til å arrestere norske borgere utenfor lov og rett, bare på ordre fra tyskere eller quislinger. Det norske politi bør nu ta sin stilling opp til overveielse. Vil de fortsatt medvirke til arrestasjoner som foretas uten lovlig grunn, setter de seg utenfor den norske fronten.⁴⁸

Det vi har sagt om kadaverdisiplin selv under normale forhold, tilsier at denne oppgaven ikke var lett. «Ingen etat stod i krigsårene så hardt klemt mellom det nazistiske maktapparat og folkeopinionen som politiet.»⁴⁹ En formulering av Thorleif Karlsen viser hvor alvorlig utfordringen var – Karlsen var polititjenestemann i Stavanger med bakgrunn fra Statspolitiet i 1930-årene, men ordenspolitiet i 1940 og arrestert to ganger under krigen:

Under krigen fikk vi i Norge for første gang møte diktaturstatens politi i form av hemmelig statspoliti og sterke ordenspolitiafdelinger, hvis viktigste oppgaver var å nedkjempe systemets motstandere for enhver pris. Vi ble kjent med politistaten, hvor ethvert middel kunne brukes bare det tjente formålet. Midlene: Husundersøkelse uten begrunnet mistanke om lovbrudd, arrestasjon av politiske motstandere eller annerledes tenkende, tortur, mord – alt tillatt.⁵⁰

Trass i lydighetskulturen og en nazifisert ledelse lyktes det ikke å nazifisere stavangerpolitiet, selv om andelen NS-medlemmer ble en god del høyere enn i kommuneadministrasjonen. En del nye politimenn meldte seg inn i NS: Reservekonstablenes NS-lag med ca. 20 medlemmer bekjempet aggressivt kolleger som manglet den rette tro. Men ennå i mai 1941 var bare hver femte av styrken på 82 polititjenestemenn innmeldt i NS. Fire år senere var andelen steget til en fjerdedel av det da 118 mann sterke korpset. Da var bare 24 av de opprinnelige tjenestemennene tilbake, en del hadde sluttet av naturlige grunner, noen hadde rømt eller valgt å slutte frivillig, men de fleste var blitt arrestert: I tre runder, i mai 1941, i august 1943 og noe senere samme året ble sju, 14 og seks fra stavangerpolitiet arrestert. De fleste fra første pulje slapp ut fra fengsel etter et par måneder, mens de fra andre pulje havnet i Stutthof fangeleir ved Danzig, hvor de satt til krigens slutt, og de siste kom til Grini. Mange av de arresterte var blitt angitt av kolleger. I august 1943 ble også 37 offiserer fra Stavanger sendt i tysk fangenskap for resten av krigen sammen med tusen andre norske offiserer, som kollektiv gisselstraff for at kolleger hadde brutt sitt æresord om å holde seg unna krigshandlinger ved å delta i Måløy-raidet i januar 1942!⁵¹

For motstandsarbeidet i byen og distriktet var det viktig at det store

Bombingen av Storhaug 11. april 1940.

Foto: Leif Søndena. /MUST-Stavanger maritime museum.

arbeidere. Hennes begravelse fra Eiganes kapell samlet en «overveldende» folkemengde og ble «en stille, mektig og taus protest mot okkupasjonsmakten». ⁵³ Etter Thorleif Karlsens syn var det ingen «som kunne gjøre så meget mot tyskerne som den fornuftige politimann, som kaldt vurderte situasjonen og hjalp der det var behov for hjelp. ... Vi burde bli på politikammeret så lenge som mulig – til vi fikk beskjed eller ble arrestert ...» ⁵⁴

De man ikke klarte å gjøre noe for, var jødene. Deportasjonen av denne minoriteten til utryddelsesleirene i Polen var krigsårenes mest uhyrlige hendelse i regionen. I 1940 fantes det 29 jøder i Rogaland. Av de 20 som bodde i Stavanger, ble 14 myrdet. Utryddelsen var et ledd i den stortyske antisemittiske politikk, og det er uklart i hvilken grad byens politi var klar over sakens fulle rekkevidde. Den første lov som Quisling fikk vedtatt som ministerpresident i februar 1942 gjorde det dessuten kriminelt å være jøde i Norge, selv for dem som hadde fått sitt norske statsborgerskap. Samme dag som mennene ble arrestert, signerte Quisling en ny lov som konfiskerte all jødisk eiendom, før kvinnene og barna var sendt ut! Deres eiendeler ble avhendet på offentlig auksjon i nabolaget under stor deltakelse av kjøpe-lystne bysbarn. Stapo og ordenspolitiet hadde medvirket uten å mukke både ved kartleggingen av jødene og ved arrestasjonene. Kjersti Dybvig påpeker i

flertall av polititjenestemennene ikke ble NS-medlemmer. Nettopp fordi politifolk måtte delta i ubehagelige oppgaver som arrestasjoner, vakthold ved fangetransporter og lignende, kunne de utføre tjenester for fangene. Og siden de var involvert i tyskernes og Stapos etterretningsarbeid, kunne de varsle jøssinger i fare. Særlig i kriminalteknisk avdeling ble det drevet etterretning 'andre veien' og politifolk med rett innstilling fabrikkerte mengder av falske legitimasjoner. ⁵² Solveig Bergslien, «en av de store kvinnene i norsk motstandsbevegelse», drev sitt omfattende, mangfoldige og svært farlige illegale arbeid fra sin stilling ved kriminalavdelingen. Da hun ble avslørt av Gestapo senhøstes 1943, arrestert og tatt under harde forhør, tok hun sitt liv i cellen, blant annet for å sikre sine med-

boka Jøder og politi i Stavanger at ingen av jødene i Stavanger ble varslet av politiet, slik det forekom i Oslo og Trondheim. I sin masteroppgave hevdet hun at selv ikke-nazistiske politimenn som var med på arrestasjonene, så på jødene som lavkaste: «Vi så ikke på jødene som andre folk...»⁵⁵

Organisert motstand, opprullinger og tortur

Etter hvert som okkupasjonen trakk ut, krigen gikk dårligere for tyskerne og undertrykkelsen økte, ble Stapo en stadig viktigere samarbeidspartner for Gestapo. Avdelingen flyttet opp til Eiganesveien og fikk sine kontorer vegg i vegg med Gestapo. Det var til fordel for byens befolkning at det utviklet seg til en kompetansestrid mellom Stapo og ordenspolitiets NS-ledelse. Det kom så langt at politimester Harald Langlie i januar 1943 klaget til justisminister Riisnes over at Stapo mishandlet mistenkte for å få frem opplysninger, eller som hevn for ikke å få det. «Stapos avstraffelsesmetoder har vakt ikke mindre enn forferdelse innen politiet som innen partiet.»⁵⁶

De første dødsstraffer for stavangerborgere ble utmålt allerede i februar 1941, for etterretning utført sommeren 1940. Dødsstraffen var avskaffet i Norge ved revisjon av straffeloven fra 1905, men det hadde ikke vært foretatt henrettelser siden 1876.⁵⁷ Ti av de 18 tiltalte medlemmer av den såkalte Haugesundsgruppen ble dømt til døden av Tysklands høyeste militære domstol, deriblant redaktør Chr. S. Oftedal og Frithjof Lund, som hadde samarbeidet med gruppen. Dødsdommene ble omgjort til ti års tukthus i Tyskland etter at Oftedal og to andre dømte med fare for eget liv hadde påtatt seg å fjerne tre ueksploderte bomber fra tettbebyggelsen i Høyanger i Sogn. To av de ti døde i Tyskland.⁵⁸

Her er ikke plass til å beskrive den komplekse utviklingen når det gjaldt den illegale motstands utvikling i byen og regionen. Men det er på dette feltet, aktiv og organisert motstand mot okkupasjonsmakten og dens håndgangne NS-regjering, at menneskerettighetene kom under det mest alvorlige press, et press som økte fra 1941–42 til krigens slutt.

Spirene til så vel den sivile som den militære motstandsbevegelsen kan spores allerede det første okkupasjonsåret. Både den illegale presse og holdningskampen inngikk i denne. I Stavanger ble det sommeren og høsten 1940 organisert grupper som ble en slags forløpere for Sivilorg og Milorg, ledet av de to vennene, lege Henrik Giertsen og advokat Leiv Lea – den siste hadde vært offiser under april-kampene i Rogaland. Giertsen ble sommeren 1941 utpekt av sentralledelsen i Oslo til leder av «gjenoppbyggingen av den sivile administrasjon i Rogaland», og han samlet en rekke ressurspersoner rundt seg, hver med sine nettverk videre utover. Det ble drevet en omfattende hjelpetjeneste overfor personer som var rammet på ulike måter, etablert en hemmelig posttjeneste innenfor den etablerte offisielle; en hjemmefrontens posttjeneste, man hadde kontakter inn mot den illegale presse, mot lærerfronten, kirkestriden, organisasjonenes motstand mot nazifisering med mer.⁵⁹

Giertsen ble tatt av Gestapo sist i 1942 under en større aksjon mot Milorg, uten at de skjønnte hvem de hadde fått tak i. Han kom seg unna de verste forhørene ved et blodig og farlig nok selvmordsforsøk, som førte til operasjon og sykehusopphold. Ved vel planlagte, dvs. ufarlige innrømmelser lyktes han å skjerme sine medarbeidere. Han satt fengslet til mai 1945.⁶⁰

Med Milorg gikk det verre, selv om man i stavangerområdet i mindre grad enn mange andre steder drev våpenbasert motstandskamp. Dette fordi geografien (halvøy) og det flate, åpne og skogløse landskapet hindret gode fluktveier fra byen med omegn. Den tyske militære tilstedeværelse var dessuten meget sterk grunnet områdets store strategiske betydning med flyplassene på Sola og Forus, den korte avstanden til Storbritannia og dermed: invasjonsfrykt. Militær etterretning og spionasje ble desto viktigere, også fordi det samme åpne landskapet og mangelen på øygd ga usedvanlig god oversikt over kysttrafikken, og samtidig gode sendeforhold for radio.

I juli 1941 ble en frittstående etterretningsgruppe ledet av lege Carl J. Oftedahl rullet opp etter infiltrasjon fra en ung NS-mann, de hadde blant annet kartlagt skjulte våpenlagre. Tyskerne hadde satt dødsstraff for oppbevaring av våpen. 18 mann ble arrestert og under forhørene gjorde Gestapo for første gang i Stavanger bruk av systematisk vold. Tortur, eller «pinlig forhør», var blitt forbudt i 1814, i henhold til Grunnlovens § 96. Trass i iherdig innsats fra forsvarernes side dømte den tyske krigsretten 11 av de 18 til døden. De ble alle skutt.⁶¹

Rundt Leiv Lea og styrmann Ola Horve ble det bygd opp en stor motstandsorganisasjon, hvor militær etterretning var hovedsak. Av kjent-folk var Trygve Wyller involvert, etter hvert også noen yngre ledere fra byens næringsliv som Alf Gowart-Olsen, Fridtjof Bjelland, Torolf Smedvig og Jacob Dreyer. Gruppen hadde forbindelser over hele fylket og til Vest-Agder. Organisasjonen ble fra britisk hold betegnet som en av de mest effektive i landet i krigens første to–tre år. Men via Tælavåg-tragedien kom Gestapo sist i april 1942 på sporet av Lea og flere av hans nærmeste medarbeidere, og arresterte åtte av dem. Lea tok sitt liv i fengselet for å hindre lekkasjer under tortur – «en alminnelig opprulling» av Milorg i Stavanger ble dermed foreløpig hindret. Oppildnet av den allierte landgangen i Nord-Afrika primo november trappet de gjenværende frie motstandsfolkene opp sin innsats. Men i november/desember slo Sipo så hardt til mot Milorg i Rogaland og på Sørlandet at den ble lammet for lang tid. 50 ble arrestert bare i Stavanger og omland, deriblant nesten hele den nye ledelsen. Mange av dem ble sendt til tyske konsentrasjonsleire. Av disse var det åtte fra Stavanger, fire fra Sandnes/Sola og fem fra resten av fylket som ikke kom hjem igjen.⁶²

Mens «skjerpete forhør» hadde forekommet høsten 1941, ble det regelen først under de store opprullingene i 1942. Frekvensen og graden av mishandling tiltok videre utover og toppet seg vinteren 1944/45. Det dreide

seg oftest om knyttneve- og stokkeslag mot hele kroppen til fanger som var bakbundet, gjerne opphengt i og låst på jernstenger. Mishandlingen kunne pågå i timevis og flere dager i trekk, besvimelser inntraff hyppig, ikke sjelden ble det påført varige skader, og det hendte at ofrene døde.⁶³

Det var Gestapo, Sipos avdeling IV, som bedrev denne torturen, ofte i samarbeid med det norske Stapo. Sipos avdeling III var SD, eller Sicherheitsdienst, som overvåket byens samlede sivile liv: forvaltningen, rettsvesenet, arbeidslivet, kulturlivet med mer. Til sammen drev disse to avdelingene kampen mot motstandsbevegelsen. Det sier sitt om utviklingen at Sipos mannskap i Norge ble ni-doblet i løpet av okkupasjonsårene, utviklingen antas å ha vært den samme i Stavanger. Det var særlig avdelingene III og IV som ekspanderte.⁶⁴

Gjenoppbygging av motstandsorganisasjonene

Det som hadde overlevd av Sivilorganisasjonen, fikk en ny leder senhøsten 1942, og kom til å konsentrere seg om økonomisk hjelpearbeid, ikke om ideologisk-politiske oppgaver. Den illegale presse var foreløpig død, mens det var inntruffet en slags varig avspenning i sektorene kirke og skole. I 1944 kom imidlertid kampen mot den obligatoriske Arbeidstjenesten, som man fryktet egentlig gjaldt en skjult tvangsmobilisering av inntil 70 000 norske unge menn til innsats på tyskernes side i skjebnekampen på Østfronten. Gjennom paroler ble alle innkalte oppfordret til ikke å møte til registrering, det lyktes og prosjektet ble en fiasko, i Stavanger som andre steder. Man klarte også å få i gang en ny, navnløs illegal avis i byen, og det ble bygd opp en stor hemmelig bedriftsorganisasjon, B-org, innenfor det nå underjordiske fagforeningsmiljøet. Vinteren 1944–45 førte arrestasjon av seks nøkkelpersoner til at distriktets Sivilorg sto uten ledelse den siste krigsvåren.⁶⁵

Da det militære motstandsarbeidet ble tatt opp igjen, ble høyesterettsadvokat Kristoffer Kluge høsten 1943 utpekt fra Oslo som ny leder av Milorg i Rogaland, og han fikk med seg bankfullmektig og turninspektør Alf Torsensen og ligningsassistent Søren Sørensen, etter hvert også sin svigersønn, skipsreder Torolf Smedvig. Man drev stadig med etterretning, men den ble nå i større grad drevet av profesjonelle agenter med opplæring fra Storbritannia. Samtidig ble det en oppgave å forberede oppretting av organiserte hæravdelinger for bruk ved en alliert invasjon eller tysk sluttkamp i Norge. Det var viktig at det illegale apparatet ikke ble rullet opp som følge av prematur aksjonisme eller ved å provosere tyskerne unødige. Sabotasjeaksjoner var derfor ikke av det gode unntatt i helt spesielle tilfeller.⁶⁶ Den forsiktige holdningen i det regionale Milorg, som for øvrig var på linje med sentralledelsens politikk, førte til at man på britisk hold betraktet Rogaland som «det mørke fastland», det skjedde for lite her. Folk fra Kompani Linge ble sendt over for å få mer fart i sakene, bl.a. ved å utdanne og væpne «hjem-

*Aldershjemmet Solvang, hvor både Gestapo, Sipo, og etterhvert Stapo holdt til. Kjelleren ble brukt til tortur av fanger.
Foto: Byarkivet i Stavanger.*

mestyrker». De landet i Bjerkreim i fallskjermer, som kom til å bli et viktig baseområde for etterretningsarbeidet i okkupasjonens siste år.

Ved Gjedrem kom det i september 1944 til å utspille seg et veritabelt slag mellom hundrevis av tyske soldater, tyske og norske politifolk fra Stavanger og en liten gruppe norske motstandsfolk. De fleste kom seg unna, men 16 ble tatt til fange og havnet i fengsel med forhør. All uroen i Bjerkreim over lang tid fikk alvorlige konsekvenser for kommunens innbyggere. En av dem ble sendt til Tyskland, 14 ble fengslet i Oslo, 49 på Grini og 11 i Stavanger, mens tre hadde kommet seg over til England, 8 til Sverige og 16 lå i dekning forskjellige steder i Norge – til sammen 102 personer, et meget høyt tall for en kommune med bare 1800 innbyggere.⁶⁷

I november 1944 ble Kristoffer Kluge arrestert ved en tilfældighet og uten at Sipo skjønte hvem han var. Han slapp derfor tortur, men havnet på Grini for resten av krigen. Også Kluges kone og to av tre voksne barn ble arrestert for motstandsarbeid våren 1945, mens svigersønnen overtok som Milorg-leder. Da freden brøt løs var han leder av en væpnet Milorg-styrke på 500 mann.⁶⁸

Også kommunistene ønsket seg en mer aktiv motstand mot tyskerne: Man kunne ikke forutsette at stormaktene og andre lands motstandsbevegelser skulle gjøre den tunge og 'kostbare' jobben. De kom dermed på kant med hjemmefrontledelsen. Med utgangspunkt i Arbeiderpartiets ungdoms-

bevegelse i østre bydel og med støtte fra SAB-org i Bergen ble det bygd opp en energisk og effektiv motstandsgruppe, med Ragnvald Mauritzen, Erling Myge og Helge Hansen som sentrale aktører. Tyskerne var særlig hissig i jakten på kommunistene; ved siden av jødedommen var bolsjevismen nazistenes hovedfiende, og utsatte dem for ekstra brutal behandling. En rekke kommunister ble arrestert i august 1943 og ni av dem ble skutt uten rettsak i mai 1944. Men mange nok av dem unnslopp til å kunne gjennomføre de før nevnte aksjoner i Hillevåg og på Lagårdsveien. Disse utløste i sin tur en ny lang arrestasjonsbølge som rev kommunistenes organisasjon i stykker, flere av de arresterte ble torturert i hjel. Familien Myge fra Hillevåg ble særlig hardt rammet.⁶⁹

Motstandens pris

Alt i alt førte den sivile og militære motstand til at mer enn 500 av Stavangers innbyggere ble fengslet for kortere eller lengre tid; bare ti i 1940 og 38 året etter, mot 161 i 1942 og rundt 100 årlig de tre siste årene. Alle yrker, sosialgrupper og bydeler var representert. Mange av de fengslete ble fra 1942 utsatt for hard tortur. I følge en undersøkelse av Stapos virksomhet var i Stavanger 58 tjenestemenn, hvorav 28 var født i byen, med på tortur av 55 arrestanter, ofte i samarbeid med tyskerne. De ble etter frigjøringen dømt til til sammen 275 års fengsel, to av dem fikk dødsdom og ble henrettet og én ble likvidert.⁷⁰ Vi vet ikke hvor mange motstandsfolk som ble torturert av Gestapo alene. Ikke få av de norske fangene ble henrettet og mange havnet i tyske konsentrasjonsleirer, hvor de gjennomlevde ubeskrivelige lidelser.

Medregnet de falne i april dagene og på den senere utefronten, sjøfolkene og jødene mistet 226 av byens innbyggere livet som følge av krigen.⁷¹ Dette utgjør mindre enn en halv prosent av byens befolkning. Tallet representerer en uhyrlighet i forhold til 'normaltilstanden' før og etter krigen, men er ubetydelig sammenlignet med situasjonen i land som Polen og Jugoslavia, hvor krig og okkupasjon kostet henholdsvis 1/5 og 1/6 av alle innbyggerne livet! Men dette var altså land hvor undertrykkelsen var mye mer vidtgående og brutal enn her nord. I Norge var det vel egentlig slik at man, dersom man ikke la seg opp i og protesterte mot at mange av menneskerettene ble satt ut av spill og tråkket på, kunne leve et praktisk greit nok liv, rett nok under gradvis trangere materielle rammer. For en by hvor ledighet, forsorg og gjeldstrykk hadde vært harde realiteter i 1930-årene, representerte krigsårene som allerede antydte en lette i situasjonen.

Selv om vi tar med de flere hundre som var involvert i Sivorg, i den illegale presse og mer sporadisk som i læreraksjonene og illegalt fagforeningsarbeid, og støttespillerne for de mer «profesjonelle» aktørene (Milorg og etterretning), må det ha vært slik at den store majoritet av byens og fylkets innbyggere i hovedsak var tilskuere til motstandsaktiviteten, selv om de

hadde de riktige holdningene. Gestapo og Stapos harde fremferd virket nok avskrekkende på mange – de spredte terror, som tilsiktet – og grunnlovens demokratirettigheter ble grundig tilsidesatt over en fem år lang periode.

Den bemerkelsesverdige 'seieren' over Quislingregimet gjennom holdningskampen kunne ikke hindre dette. Og selv den del-seieren ville nok forlist dersom Tyskland hadde gått seierrik ut av krigen. På den annen side er det verdt å understreke sammenhengen mellom de to dimensjoner – holdningskamp og menneskeretter. Holdningskampen hadde et hovedfundament i det sterkt utviklede frivillige organisasjonslivet. Mange av organisasjonene hadde et klart uttalt humanistisk verdigrunnlag (religion, avhold, arbeiderbevegelsen, de politiske partier, ja, selv idretten) og et tidlig utviklet indre demokrati: I flere av Stavangers kristelige organisasjoner fikk således kvinnene stemmerett tidligere enn i politikken. De fleste av de tyske soldatene og mange av statstjenestemennene som kom til Norge fra 1940 og utover, var vokst opp i en sjeldent sterkt ensrettet førerstat som med vold hadde eliminert slike kvaliteter, og de stilte seg da også uforstående til denne siden ved det norske samfunnet. Og det bidro utvilsomt til å styrke og samle den norske motstanden at et mini-parti av landsmenn var villige til, på spissen av tyske bajonetter, å omskape det egne samfunnet i det samme skrekkbildet.

Hans Fredrik Dahl påpeker at selv om de fem lange årene hadde vært harde og preget av ofre, var «alt som var av verdi i behold også i 1945. Kanskje var verdiene også blitt klarere eksponert i løpet av krigen.» «Norge som sosial organisasjon ... var i full funksjon i 1945.»⁷² Som en bekreftelse på dette var der intet behov for grunnleggende politisk nytenkning etter frigjøringen. Lojaliteten til samfunnet slik det var utformet per 1940 var sterk hos de aller fleste.⁷³ – Man kan undres på om dagens norske samfunn med et svekket frivillig organisasjonsliv, et historisk sett uhørt høyt privat velstandsnivå og en akselererende individualisering og internasjonalisering av de mentale referanser (Internet), vil være i stand til en motstandskamp av samme kaliber som ble ytt av det norske samfunn anno 1940–45, dersom en lignende situasjon igjen skulle inntreffe... .

Litteratur

- Allerup, Richard og Åke Thulstrup: «Frankrikes nederlag». I Christophersen mfl. 1949: 415–440.
- Andenes, Johs., Olav Riste og Magne Skodvin: *Norway and the second world war*. Oslo 1966.
- Bryld, Claus: «Krig og okkupasjon i nåtidens spill: en sammenligning av Danmark, Sverige og Norge». I Dahl mfl. 2010: 417–439.
- Bull, Edvard: "Klassekamp og fellesskap 1920–1945". *Norges historie 13*, Oslo 1979. (Bull 1979a)
- Bull, Edvard: "Norge i den rike verden. Tiden etter 1945". *Norges historie 14*, Oslo 1979. (Bull 1979b)
- Corell, Synne: *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo 2010.
- Dahl, Hans Fredrik (red.): *Krigen i Norge*. Oslo 1974.

- Dahl, Hans Fredrik, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale: *Danske tilstander. Norske Tilstander. Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940–45*. Oslo 2010.
- Drolshagen, Ebba D.: *Den vennlige fienden. Wehrmacht-soldater i det okkuperte Norge*. Oslo 2012.
- Dybvig, Kjersti: *Jøder og politi i Stavanger. Glemselens bekvemmelige letthet*. Oslo 2012.
- Eckhoff, Torstein: *Utviklingslinjer i norsk statsstyre og forfatningsrett 1814–1964*. Oslo 1969.
- Grimnes, Ole Kristian: «Okkupasjon og politikk i Norge». I Dahl mfl. 2010: 89–114.
- Hansen, Peder: «Tysk nyordning». I Christophersen mfl. 1949: 513–544.
- Helle, Knut, Ståle Dyrvik, Edgar Hovland og Tore Grønlie: *Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager*. Oslo 2013.
- Hjeltnes, Guri: *Hverdagsliv. Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940–1945*. Oslo 1986.
- Hobsbawn, Eric: *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie*. Oslo 2003.
- Haaland, Anders: *Stavanger bys historie bind 3: Industribyen 1890–1965*. Stavanger 2012.
- Jaklin, Asbjørn: *De dødsdømte*. Oslo 2011.
- Karlsen, Thorleif: *Lang dag i politiet*. Oslo 1979.
- Lange, Even: *Samling om felles mål 1935–1970. Aschehougs Norges historie bind 11*. Oslo 1998.
- Lidgaard, Bo: «Samarbeidspolitikken indre spenning». I Dahl mfl. 2010: 117–131.
- Nordås, Hallvard: «Krigshendingane i Rogaland 1940–45». I: Hovland, Edgar og Hans Eyvind Næss (red.): *Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland gjennom tidene*, 2. Stavanger 1987.
- Olstad, Finn: *Frihetens århundre. Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo 2010.
- Palmer, R.R. og J. Colton: *Nya Tidens världshistoria 2*. Stockholm 1965.
- Riska, Ivar Leidulv (red.): *Stavanger Politilag 75 år. 1909–1984*. Stavanger 1984. (Boka bygger i stor grad på Karl Eides bok om samme forening for perioden 1909–1959.)
- Seip, Jens Arup: *Usikt over norsk historie*. Oslo 1981.
- Sivertsen, Helge, Erik Möller og Åke Thulstrup: «Overfallet på Danmark og Norge». I Christophersen, H.O., Erik Möller og Åke Thulstrup: *Den store krigen I*: 311–362, Oslo 1949.
- Seip, Didrik Arup, Erik Möller og Åke Thulstrup: «Norge og Danmark under tysk herredømme». I Christophersen mfl. 194?: 575–618.
- Skodvin, Magne: *Krig og okkupasjon 1939–1945*. Oslo 1990.
- Stahl, Knut: *Motstandskampen 1940–1945*. Stavanger 1962.
- Stahl, Knut: *De lange årene 1940–1945*. Stavanger 1964.
- Sæland, Frode: *Herman Beckers krig. Historien om familien Becker og jødene i Rogaland under andre verdenskrig*. Oslo 2009.
- Tamelerand, Michael og Niklas Zetterling: *Niende april. Nazi-Tysklands invasjon av Norge*. Oslo 2008.
- Tamm, Ditlev: «Rettsoppjøret i Danmark». I Dahl mfl. 2010: 385–414.
- Theien, Iselin: «Det politiske system og den tyske okkupasjon i året 1940». I Dahl mfl. 2010: 37–53.
- Titlestad, Torgrim: *Frihetskampen i Norge – og historikerne som sviattet*. Oslo 2010.
- Vetlesen, Vesla: *Kommunist og sabotør. Helge Hansens krig*. Oslo 2008.
- Veum, Eirik: *Nådeløse nordmenn. Statspolitiet 1941–1945*. Oslo 2012.
- Viksveen, Stein (red.): *Rogaland i krig*. (Artikler fra Stavanger Aftenblad i 1985 av forskjellige forfattere. Stavanger 1986.
- Vaale, Lars-Erik: «Rettsoppjøret og dødsstraffen i Norge 1945–50». I Dahl mfl. 2010 363–383.
- Wyller, Trygve: *Aprildagene 1940*. Stavanger 1959.
- Aadnøy, Alf: *Avisen og menneskene. Stavanger Aftenblad 100 år*. Stavanger 1993.

Noter

- 1 Bryld 2010: 291. Se også Skodvin 1990: 66.
- 2 Wyller 1959: 15.
- 3 Palmer og Colton 1965: 260–269; Hobsbawn 2003:115–116 (liberalisering frem til 1920), 117–122 (autoritær utvikling).
- 4 Palmer og Colton 1965: 291, 311–332; Hobsbawn 2003: 151–153.
- 5 Tamelander og Zetterling 2008: 20–41.
- 6 Helle mfl. 2012: 291; Bull 1979a: 343.
- 7 Wyller 1959: 114–115.
- 8 Peder Hansen 1949: 527–528.
- 9 Ad demokratiets status i Europa våren 1940: samme kilder som i notene 3 og 4.
- 10 Haaland 2012: 313–315; sitatet: Wyller 1959: 47.
- 11 Lidgaard 2010: 117–118.
- 12 Grimnes 2010: 90–91.
- 13 Skodvin 1979a: 27–28.
- 14 Seip, Møller og Thulstrup 194?: 575–577; Skodvin 1990: 50, 74–78; Andenes mfl. 1966: 56–57.
- 15 Wyller 1959: 116–120.
- 16 Dahl i Dagbladet 07.05.95. Mens den første angrepsbølgen kun omfattet 10–20000 mann, lå den normale styrken rundt 150 000, mens den i krigens siste del nådde opp i 350–400 000 mann.
- 17 Wyller 1959: 120.
- 18 Smst.: 120–122.
- 19 Skodvin 1990: 67–69; Bull 1979b: 22–34.
- 20 Bull 1979a: 387–391.
- 21 Se Haaland 2012: 317, 327; Wyller 1959:132–147, 224–228.
- 22 Haaland 2012: 327–329; Stahl 1964: 268–271.
- 23 Haaland 2012: 329.
- 24 Smst.: 334.
- 25 Smst.: 332–333.
- 26 Haaland 2012: 331. Se også Stahl 1962: 48–52.
- 27 Stahl 1962: 52.
- 28 Haaland 2012: 333.
- 29 Bull 1979a: 388–390.
- 30 Aadnøy 1993: 9–116; Haaland 2012: 326.
- 31 Haaland 2012: 326.
- 32 Stahl 1962: 61–73.
- 33 Smst.
- 34 Smst.: 93–101.
- 35 Haaland 2012: 327 (billedtekst).
- 36 Stahl 1964: 256.
- 37 Smst.: 78–79.
- 38 Bull 1979a: 414.
- 39 Stahl 1962: 148–159.
- 40 Stahl 1964: 71, 79.
- 41 Smst. 148.
- 42 Smst.: 250–257; Verlesen 2008: 126–127.
- 43 Stahl 1964.: 144.
- 44 Dybvig 2012: 92–93.
- 45 Titlestad 2010: 30–35.

- 46 Riska 1984: 63.
- 47 Karlsen 1979: 35–57, sitatene: 55, 35, 42.
- 48 Etter Stahl 1964: 250.
- 49 Smst.
- 50 Karlsen 1979: 20.
- 51 Stahl 1962: 249–264.
- 52 Haaland 2012: kap.17/note 19.
- 53 Smst.: 335–336; Viksveen 1986: 71–72.
- 54 Karlsen 1979: 160.
- 55 Dybvig 2012: 101–102; Haaland 2012: 343–347.
- 56 Stahl 1962: 262.
- 57 Store Norske Leksikon 1991.
- 58 Stahl 1962: 16–29.
- 59 Smst.: 36–37, 52–53, 76–91.
- 60 Smst.: 92–93.
- 61 Smst.: 116–121; Store Norske Leksikon 1991.
- 62 Smst.: 125, 160–173, 178–184.
- 63 Smst.: 200.
- 64 Smst.: 190–193.
- 65 Smst.: 232–239.
- 66 Smst.: 209–216.
- 67 Smst.: 290–295.
- 68 Haaland 2012: 343.
- 69 Stahl 1962: 241–258.
- 70 Veum 2012: 493–568.
- 71 Haaland 2012: 343.
- 72 Dahl 1974: 187.
- 73 Andenes mfl. 1966: 88–89.

Grunnlovsjubileet i 2114?

Hallgeir H. Langeland

Når vår konservative statsminister Erna Solberg (H) i år hyller vår 200 år gamle Grunnlov, er det verd en liten ettertanke. For da Norge fikk sin Grunnlov i 1814 var det en samfunnsomveltning så stor at vi nesten ikke kan tenke oss det i dag. Det var politisk radikalisme på høylys dag. Stavan-ger Bye var representert ved Peder Valentin Rosenkilde. Han var kjøp-mann, reder, russisk konsul, stadshauptmann og politiker og representerte Selvstendighetspartiet. Mannfolk flest var naturlig nok ikke representert på Eidsvoll. Og kvinnfolka ble, som vi vet, først i perioden 1901-1913 gradvis godkjent som borgere med stemmerett, mot Erna Solbergs sitt partis vilje.¹

Endringene som Grunnloven medførte blir gjerne kalt en «liten revo-lusjon». Derfor er Solbergs hyllest i dag også en bekreftelse på den gamle artigheten om at konservative politikere ofte hyller de som var radikale for mange hundre år siden. Vi som ser på oss som radikale i dag, bør derfor fremme ideer og forslag som er radikale i dag, og som kanskje kan feires av våre etterkommere ved 300 års jubileet?

Med den norske Grunnloven i 1814 var det tre omfattende samfunns-endringer som ble gjennomført:

- Først og fremst var Grunnloven et brudd med flere hundre år med kongemakt. Det ble slutt på den tiden hvor kongen kunne avgjøre alle spørsmål. Makten ble skjøvet bort fra kongen, i retning av folkesuverenitet. I Grunnloven ble det for eksempel eksplisitt tatt inn at endringer av Grunnloven bare kunne skje ved vedtak av Stortinget, og kun etter at folket hadde valgt et nytt Storting. Stortinget – det øverste folkevalgte organet - skulle bestemme skatter og vedta budsjetter. Ikke regjeringen, ikke kongen.
- Maktfordelingsprinsippet, at det skal være avstand og institusjonell autonomi mellom Storting, regjering og domstoler, ble sett på som et vilkår for individuell frihet.
- Det var også en Grunnlov som la føringer om større likhet mellom folk. Allmenn verneplikt ble innført, og adelen ble avskaffet.

Som radikaler i en mannsalder og stortingsrepresentant i 16 år har jeg mange ganger stilt meg spørsmålet: Hvilke endringer ville vært like radikale i vår tid, som det Eidsvollsmennene gjorde for 200 år siden? Hvordan kan man gjennom grunnlovsendringer skape en moderne, relevant og praktisk virksom konstitusjon som ser framover, som speiler behovene i et moderne samfunn, men som samtidig bevarer – gjennom utvikling – de verdiene vi som nasjon ønsker å stå for?

Jeg har tenkt mye på dette. Såpass mye at jeg er den personen som har foreslått flest grunnlovsendringer (21 av totalt 42 foreslåtte), som alle kommer til behandling i denne stortingsperioden (2013-2017). De verdiene jeg mener vi bør styrke i Grunnloven, er demokrati og åpenhet.

Mer demokrati gjennom at flere får stemmerett

Den viktigste verdien for meg er demokratiet. Hvordan utvikler man demokratiet i et land som allerede regnes som ett av verdens mest utviklede demokratier?

Jeg mener vi må tørre å stille spørsmål ved dagens stemmerettsalder. Dagens stemmerettsalder er i Grunnloven satt til 18 år i stortingsvalg. Det er et paradoks, når man samtidig vet at dagens 16- og 17-åringer har en rekke voksne plikter og rettigheter pålagt dem gjennom lov, lover som disse ungdommene ikke har like muligheter til å påvirke gjennom valg som andre voksne har.

For 16- og 17-åringer gjelder blant annet:

- Plikten til å forstå og følge landets lover (den kriminelle lavalder er 15 år, jf. straffeloven § 46). Det betyr at du kan komme i fengsel, men ikke være med å bestemme hvor lange fengselsstraffer det skal være.
- Retten til å bli betraktet som voksen når det gjelder seksualitet (den seksuelle lavalder er 16 år, jf. straffeloven § 196).
- Retten til selv å velge utdanning, men ikke rett til å bestemme hvordan utdanningstilbudet skal være i Norge.
- Retten til å velge politisk og religiøst ståsted gjennom å melde seg inn og ut av foreninger og trossamfunn (fra fylte 15 år, jf. barneloven § 32, kirkeloven § 3 og lov om trdomssamfunn § 3), inkludert politiske partier, men ikke lov til å stemme på dem.
- Rett til abort uavhengig av foreldrenes syn (jf. abortloven § 4), og
- Retten til å samtykke til eller nekte å motta helsehjelp for øvrig (jf. pasient- og brukerrettighetsloven § 4-3)

Så kan man selvsagt innvende at 16 år er for ungt. Men det er nøyaktig det samme man sa om attenåringer da stemmerettsalderen var 20 år. Og det var det samme man sa om tjuenåringer da stemmerettsalderen var 23 år. Og så videre.

Faktum er at den norske valgordningen står på skuldrene til en lang

Hallgeir H.
Langeland på
Stortingets taler-
stol. Foto: privat.

historie med stadig utvidelse av stemmeretten. Fra 1814 måtte man være mann på minst 25 år med eiendom for å anses som stemmeberettiget. I 1898 ble det innført stemmerett for alle menn over 25 år, i 1913 fikk vi stemmerett for alle kvinner over 25 år, i 1920 ble stemmerettsalderen senket til 23 år, i 1946 til 21 år, deretter 20 år i 1967, og 18 år fra og med 1978.

Stemmerettsalderen er med andre ord ikke hugget i stein. Tvert imot har rammene for stemmeretten stadig vært under utvikling, på to måter: ved at stadig flere mennesker får stemmerett, og ved at stemmerettsalderen stadig kryper nedover.

Derfor mener jeg 16 års stemmerett er en naturlig fortsettelse av denne utviklingen. Og derfor har jeg foreslått, sammen med representanter fra Ap og V, å endre stemmerettsalderen i Grunnloven til 16 år.

En rekke land i verden har allerede satt ned stemmerettsalderen til 16 eller 17 år. I Europa har Østerrike innført stemmerett for 16-åringer for valg på alle nivåer – fra lokale til nasjonale valg og folkeavstemninger, vedtatt av den østerrikske nasjonalforsamlingen i 2007. Det første nasjonale valget der også 16-åringer hadde stemmerett, var det østerrikske valget til Europaparlamentet i juni 2009.

Sju delstater i Tyskland har også senket stemmerettsalderen til 16 år ved kommunevalg, én av dem også ved delstatsvalg. Det første kommunevalget med en stemmerettsalder på 16 år ble gjennomført i 1996 i Niedersachsen. I Sveits er det 16 års stemmerett i delstaten Glarus ved lokal- og regionvalg.

I debatter om 16 års stemmerett har det blitt hevdet at 16-åringer er for umodne til å delta i valg. Dette er en diskutabel påstand, av tre årsaker. Først fordi modenhet er vanskelig å måle. Noen 16-åringer vil klart være umodne. Men objektive kriterier for modenhet ville nok raskt kunne føre til at også mange voksne og eldre ville vært å regne for umodne, uten at disse blir fratatt stemmeretten. I dag har som kjent også senile og umyndiggjorte mennesker stemmerett.

Den andre årsaken er at det vil være snakk om glidende overganger mellom modenhet og ikke-modenhet. Det er selvsagt ikke slik at før et visst antall år etter fødselen er man umoden, og etter denne datoen er man plutselig moden. Det vil alltid være snakk om glidende overganger, enten man velger 16 eller 18 års stemmerett.

Disse to årsakene gjør at modenhet i praksis også er en politisk vurdering, ikke bare en biologisk vurdering. Og – dette er den tredje årsaken – derfor har man tidligere for eksempel vurdert andre typer modenhet i Norge til å være under 18 år, som strafferettslig modenhet til å være 15 år (ikke 18), seksuell modenhet til å være 16 år (ikke 18), og religiøs modenhet til å være 15 år (ikke 18).

Slutt på at posisjoner går i arv

I Norge liker vi å omtale oss som ett av de mest demokratiske samfunnene i verden. Det er langt på vei riktig. Grunnloven er en viktig bidragsyter til dette.

Men det er ikke alltid vi tenker på at den samme Grunnloven som vi feirer, slår fast at posisjonen som Norges statsoverhode skal gå i arv. Vanligvis er dette noe man forbinder med Nord-Korea og andre land vi ikke liker å sammenlikne oss med. I den norske Grunnloven står det at Norges styresett er «arvelig monarkisk».

Det innebærer at det formelle statsoverhodet innehas av en person som har arvet denne posisjonen, og ikke er gitt den av folket gjennom valg. Ifølge Grunnloven står Kongen over det folkevalgte parlamentet.

Det synes jeg er vanskelig å forklare for folk som spør meg, for eksempel utlendinger: Hvordan kan det ha seg at Grunnloven slår fast at det er kongen som er sjefen i Norge? Jeg forklarer at han er i praksis ikke sjefen. Svaret jeg får tilbake er at «jo, det står i Grunnloven. Er ikke Grunnloven riktig?» Jeg må medgi at spørsmålet er godt. Det står i Grunnloven at kongen er Norges øverste leder. Han leder alle regjeringsmøtene hver fredag. Han åpner Stortinget. Norge er et monarki.

Jeg mener at enhver stilling som hviler på nedarvede rettigheter, er en

anakronisme i demokratiske samfunn. Monarkiet er en fortidslevning fra et autoritært styre, og egner seg derfor dårlig som demokratisk symbol.

En overgang til republikk vil være det naturlige sluttpunktet på den demokratiseringen som startet i 1814, og som var slutført da Stortinget fratok Kongen, ved unionsoppløsningen, de siste restene av formell makt.

En president, som er valgt gjennom folk eller valgmenn og –kvinner, er et bedre alternativ enn en konge. Republikk er i dag den mest vanlige styreformen i verden.

Et sentralt spørsmål blir da hva slags republikk som skal innføres. Blant de mest sentrale spørsmålene er hvilken makt en president skal ha, sett i forhold til makten til regjering og storting. Et annet spørsmål er hvordan presidenten skal velges.

Andre spørsmål er blant annet hvem som er valgbar som president, hvor lenge en president kan sitte og hvor mange ganger på rad man kan velges som president.

I tillegg kommer spørsmål om hva som skjer med dagens medlemmer av kongehuset, og en rekke formelle og praktiske spørsmål.

Her må alle gode krefter tenke sammen. Flertallet på Stortinget, med Høyre og Arbeiderpartiet, har allerede sagt nei til å be regjeringen utrede disse spørsmålene. Det betyr at alle som har forslag om hvordan den norske republikken bør se ut, må delta i debatten. Jeg forstår selvsagt at så lenge vi har vår populære Harald som konge er denne debatten vanskelig å få skikkelig gang på. For meg også er Kongen helt konge. Men rent prinsipielt er det galt at posisjoner går i arv, eller?

Åpenhet

Den 5. desember 2001 ga stortingsflertallet støtte til å sende norske soldater til Afghanistan som del av den amerikansk-ledede Operation Enduring Freedom. Alle partier utenom Sosialistisk Venstreparti var åpne for norsk deltakelse. Debatten skulle egentlig ikke foregå i Stortinget. Det organet regjeringen bruker for å konsultere Stortinget i utenrikspolitikken, er den utvida utenriks- og forsvarskomiteen (DUUFK). Møtene i denne komiteen er hemmelige. Det er bare tillatt å referere hva en selv har sagt i disse møtene, ikke hva andre har sagt.

Som så ofte før foreslo Sosialistisk Venstreparti at denne viktige saken burde debatteres i åpen sal, og at det burde fattes et vedtak. Med støtte fra Fremskrittspartiet og Senterpartiet lyktes Sosialistisk Venstreparti med å få en debatt i åpent Storting, men noe vedtak var det ikke snakk om, tvert imot. Utenrikskomiteens leder Thorbjørn Jagland slo fast:

«Det er ikke bare slik at det er unødvendig å fatte noe vedtak i denne saken. Vi mener at det ville gjøre ansvarsforholdet mellom Storting og regjering uklart hvis vi skulle gjøre det.»

Å sende en nasjon inn i en krig er noe av det mest alvorlige et land kan

gjøre. I dag er det etablert en praksis på at det er regjeringen som vedtar dette, uten at Stortinget behøver involveres i verken åpen debatt eller åpne vedtak, men konsultasjoner gjøres i hemmelige, lukkede møter med et utvalg av nasjonalforsamlingen.

At regjeringen ikke trenger å konferere, enn si ha flertall i parlamentet, for å gå til krig, er en praksis som har referanse i Grunnloven § 25 som sier at kongen har høyeste befaling over rikets land- og sjømakt, samt § 26 som sier at kongen har rett til å sammenkalle tropper og begynne krig til landets forsvar.

Med henvisning til Grunnloven §§ 25 og 26 har norske tropper blitt sendt til tre utenlandskriger (Irak, Afghanistan, Libya) de siste ti årene, uten et aktivt vedtak i parlamentet bak seg. Jeg mener det er en problematisk praksis, som må endres. At det er regjeringen som vedtar norsk krigsdeltakelse, kanskje ett av de største spørsmålene et land kan stå overfor, og kan altså skje uten å måtte gå veien om åpen debatt og vedtak i landets nasjonalforsamling.

- Det betyr hemmelighold om meget sentrale spørsmål, som blant annet norsk krigsdeltakelse. I praksis konsulteres Stortinget bare gjennom hemmelige (lukkede) møter i den utvida utenriks- og forsvarskomiteen.
- Det betyr mangel på demokratisk debatt i og utenfor parlamentet om svært vanskelige spørsmål.
- Lite debatt betyr liten kunnskap om bakgrunnen og begrunnelsene for viktige vedtak for Norge.
- En mindretallsregjering kan sende nasjonen ut i krig uten et flertall i parlamentet bak seg.

Alle disse forholdene taler for en endring av dagens praksis. Danmark har i dag en grunnlov som ivaretar hensynet til åpenhet om dansk deltakelse i krig utenfor landets grenser. Den danske Grunnloven § 19 andre ledd sier at kongen (regjeringen) ikke kan anvende militære maktmidler mot fremmede stater uten Folketingets samtykke.

I Danmarks Grunnlov, § 19 andre ledd, heter det at:

«Bortset fra forsvar mod væbnet angreb på riget eller danske styrker kan kongen ikke uden folketingets samtykke anvende militære magtmidler mod nogen fremmed stat. Foranstaltninger, som kongen måtte træffe i medfør af denne bestemmelse, skal straks forelægges folketinget. Er folketinget ikke samlet, skal det uopholdeligt sammenkaldes til møde.»

Formuleringen i den danske Grunnloven er altså knyttet til angrep mot andre land, og ikke til hvorvidt tropper brukes utenlands. Dette er noe jeg vil ha i Norge også.

Samtidig bør det eksistere en sikkerhetsventil i Grunnloven som garanterer regjeringens mulighet til å handle raskt – også utenfor landets grenser

– om dette skulle være nødvendig i den eksplisitte hensikt å sikre forsvaret av Norges grenser, slik det blant annet er ivaretatt i den danske Grunnloven.

Derfor har jeg og SV foreslått et tillegg til Grunnloven, hvor det heter at *«Ei heller maa Rigets Land- og Sømagt bruges udenfor Rigets Grænser uden Stortingets Samtykke, medmindre det er tvingende nødvendigt for Landets Forsvar»*.

Verdier for Norge

«Mer demokrati, mer åpenhet» var Jens Stoltenbergs samlende ord etter massemordet 22. juli 2011. Vi var en nasjon som ble samlet gjennom disse ordene, som fant hverandre, det var ord som bygget oss sterkere da vi trengte det mest, på samme måte som Grunnloven har samlet oss og bygget oss som nasjon i tiden etter 1814. Peder Valentin Rosenkilde og de andre mennene på Eidsvoll lagde en radikal Grunnlov, men den var som vi har sett ikke bygget i stein.

Derfor mener jeg det ville være en flott bauta om Norge nå, 200 år etter at Grunnloven første gang ble undertegnet, får en oppdatert Grunnlov som enda sterkere enn før vektlegger demokrati og åpenhet.

Noter

- 1 Artikkelen er skrevet i samarbeid med min tidligere rådgiver i konstitusjonelle spørsmål Thor Egil Braadland.

PROTOKOLL FRA ÅRSMØTET I BYHISTORISK FORENING STAVANGER 2013

AVHOLDT ONSDAG 19. FEBRUAR 2014 PÅ ARKEOLOGISK MUSEUM.

Foreningens leder, Harald Sig. Pedersen ønsket de frammøtte medlemmene, i alt 73, velkommen. Styreleder gikk igjennom papirene som var sendt som e-post eller vanlig post i forkant av årsmøtet.

Det var ingen merknader til innkallingen og møtet ble dermed erklært for satt. Dagsorden ble presentert og godkjent.

1. Konstituering.

Til møteleder ble valgt: *Harald Sig. Pedersen*

Til referent ble valgt: *Frederik Hansen.*

Til signering av protokoll ble valgt: *Eli Vareberg og Odd Øgreid*

2. Behandling av styrets beretning for 2013.

Møteleder gikk gjennom beretningen.

Vedtak:

Årsberetningen ble enstemmig godkjent.

3. Behandling av regnskap for 2013.

Møteleder gikk gjennom regnskap og revisjonsberetning for 2013.

Vedtak:

Regnskapet 2013 ble enstemmig godkjent.

Revisjonsberetningen ble tatt til etterretning.

4. Styrets innstilling til kontingent for 2015.

Styret foreslår ny sats: kr 400 for enkeltmedlemmer og kr 550 for familiemedlemmer.

Vedtak:

Styrets forslag til kontingentsatser for 2015 ble enstemmig godkjent.

5. Presentasjon av budsjettet for 2014.

Møteleder presenterte styrets forslag til budsjett og gjennomgikk de ulike postene. Under dette punktet behandlet årsmøtet også styrets forslag om å etablere en stipendordning for foreningens medlemmer til økonomisk støtte til prosjekter. Forslaget til vedtekter ble kommentert.

Vedtak:

Styrets forslag til budsjett for 2014 ble enstemmig godkjent. Forslaget til etablering av stipendordning ble også godkjent, det kan i 2014 utbetales inntil kr 30.000.

6. Valg

Valgkomiteén har bestått av Kjell Ursin Smith, Per Reidar Bru og Eli Vareberg.

Kjell Ursin Smith ledet valgene og fremmet valgkomiteens forslag slik:

- Styret

Anne Tove Austbø - gjenvalg, velges for 2 år
Henning Hilde - gjenvalg, velges for 2 år
Cille Ihle - nytt styremedlem, velges for 2 år

- Varamedlemmer (velges for ett år):

Åshild Sæland - gjenvalg
Rigmor Haave - gjenvalg
Torolv Hellemo - gjenvalg

Styrets forslag for 2014:

- Valgkomiteen (velges for ett år):

Kjell Ursin Smith - gjenvalg
Per Reidar Bru - gjenvalg
Eli Vareberg - gjenvalg

- Revisor (velges for ett år):

Hallvard Ween - gjenvalg

Vedtak:

Valgkomiteens forslag til styre- og varamedlemmer ble tiltrådt ved akklamasjon, likeledes styrets forslag til valgkomité og revisor. Styret konstituerer seg selv.

Stavanger 19.februar 2014

Harald Sig. Pedersen
Møteleder

Frederik Hansen
referent

Eli Vareberg

Odd Øgreid

Fra utstillingen:

Toget går! – 17. mai i Stavanger

som kan ses på www.stavanger.kommune.no/byarkivet

Borgerskapets 17. mai ca. 1890-1900. Foto: Endre Qvie Berner, Stavanger kommune/Byarkivet

En folkelig 17. mai feiring: Sekkeløpet på Stavanger stadion ca. 1930-40. Foto: Hans Henriksen, Stavanger kommunel/Byarkivet

Gratulerer med dagen!

Hilsen styret i Byhistorisk forening Stavanger

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2014

Harald Sig. Pedersen

Tlf.: 52 98 57 57 / 908 28 467

E-post: pede7@online.no

pedersen@marstad.net

Hans Eyvind Næss

Tlf.: 51 52 91 34

E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Frederik Hansen

Tlf.: 51 52 63 82

E-post: frederik@fredhans.no

Anne Tove Austbø

Tlf.: 926 64 860

E-post:

anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Henning Hilde

Tlf.: 908 74 492

E-post: henning.hilde@fabricom.no

Sveinung Bang-Andersen

Tlf.: 51 87 04 05 / 951 80 405

E-post: Sveinung.Bang-Andersen@uis.no

Åshild Sæland

Tlf.: 909 34 474

E-post: aashild@statoil.com

Rigmor Haave

Tlf.: 995 61 701

E-post: rigmor.haave@lyse.net

Torolv Hellemo

Tlf.: 916 28 818

E-post: Torolv.hellemo@rogfk.no

Karl-Jan Søyland

Tlf.: 415 55 134

E-post: kjs@byen.no

I redaksjonen: Anne Tove Austbø (redaksjonssekretær), Sveinung Bang-Andersen, Rigmor Haave, Åshild Sæland og Harald Sig. Pedersen (ansvarlig redaktør)

www.byhistoriskforening.org

OMEGA TRYKK – STAVANGER

